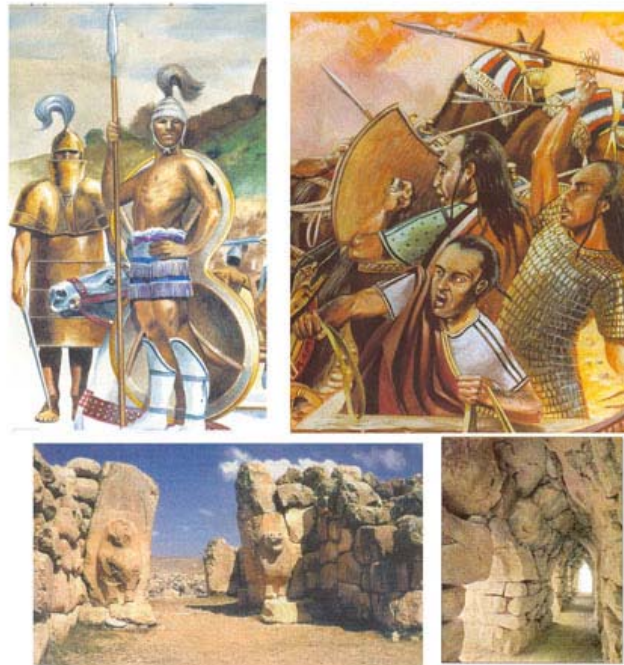

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Α΄ ΚΥΚΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΔΙΠΛΩΜΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΥΚΗΝΑΙΩΝ ΚΑΙ ΧΕΤΤΑΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ**

ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ

ΙΡΙΣ ΤΖΑΧΙΛΗ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΟΥΛΩΤΗΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2004

Ευχαριστίες

Η εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας θα ήταν δύσκολο να πραγματοποιηθεί χωρίς τη συνδρομή και τις συμβουλές της Αναπληρώτριας Καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Κρήτης κ. Ίριδος Τζαχίλη, που αφιέρωσε πολύ χρόνο στη μελέτη του κειμένου και μου υπέδειξε πώς να χειριστώ και να αντιμετωπίσω τις όποιες παραλείψεις και παραβλέψεις που υπήρχαν. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω και τον κύριο Χρήστο Μπουλώτη, αρχαιολόγο-ερευνητή της Ακαδημίας Αθηνών, ο οποίος μου υπέδειξε μια γενική κατευθυντήρια γραμμή που θα ακολουθούσα στην εργασία μου μέσα από εκτενείς συζητήσεις που είχαμε. Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου για το χρόνο που διέθεσε στην αξιολόγηση της εργασίας στον κύριο Βασίλειο Αραβαντινό, Προϊστάμενο της Θ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Εικόνες εξώφυλλου: Πάνω αριστερά σχεδιαστική αναπαράσταση Μυκηναίων πολεμιστών

Πάνω δεξιά σχεδιαστική αναπαράσταση Χετταίων πολεμιστών

Κάτω αριστερά η Πύλη των Λεόντων στη Χαττούσα

Κάτω δεξιά η νότια σήραγγα της ακρόπολης της Τίρυνθα

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες	1
Κατάλογος εικόνων	2
Κατάλογος χαρτών	6
Εισαγωγή	7
I. Σχέσεις μινωικής Κρήτης-κεντρικής Ανατολίας	11
II. Περιφέρεια και κέντρο Μυκηναίων-Χετταίων	17
III. Ενδείξεις μυκηναϊκής και χεττιτικής παρουσίας στο ανατολικό Αιγαίο και στη Δυτική Μικρά Ασία	21
IV. Χεττιτικά ευρήματα στη μυκηναϊκή Ελλάδα. Μυκηναϊκά ευρήματα στη χεττιτική επικράτεια	30
V. Χεττιτικές-μικρασιατικές αναφορές σε πινακίδες της Γραμμικής Β	38
VI. Τα αρχεία της Χαττούσας. Αναφορά στους Ahhiyawa	42
VII α. Επιρροές στην αρχιτεκτονική	54
VII β. Επιρροές στη θρησκεία	57
VIII. Συμπεράσματα	60
Επίλογος	64
Επίμετρο	65
Εικόνες-χάρτες	

Συντομογραφίες

AEGLAEUM: Annales d' Archéologie égéenne de l' Université de Liège et UT-PASP.

AJA: American Journal of Archaeology.

AnatSt: Anatolian Studies.

BAR-IS: British Archaeological Reports, International Series.

BICS: Bulletin of the Institute of Classical Studies.

BSA: Annual of the British School at Athens.

Corpus: Corpus, Αρχαιολογία-Ιστορία των Πολιτισμών, μηνιαίο περιοδικό, Αθήνα.

CTH: Catalogue des Textes Hittites, Paris 1971.

I. E. E.: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους.

Kadmos: Kadmos. Zeitschrift für vor- und frühgriechische Epigraphic, Berlin – New York.

KBo: Keilschrifttexte aus Boghazköy, Berlin 1916ff.

KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköy, Berlin 1921ff.

OJA: Oxford Journal of Archaeology.

ΠΑΕ: Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

SIMA: Studies in Mediterranean Archaeology.

MM: Μεσομινωικός,-η,-ο.

YM: Υστερομινωικός,-η,-ο.

ME: Μεσοελλαδικός,-η,-ο.

YE: Υστεροελλαδικός,-η,-ο.

Κατάλογος εικόνων

Εικ. 1: Τμήμα τοίχου με λαξευτούς λίθους της πρώτης οικοδομικής περιόδου της Μίλητου. Niemeier B. και W.-D., 1999, “The Minoans of Miletus”, *Meletemata, AEGAEUM* 20, pl. CXVIIId.

Εικ. 2: Θραύσματα ΥΜΙΒ κεραμικής θαλάσσιου ρυθμού από τη Μίλητο. Niemeier B. και W.-D., 1999, “The Minoans of Miletus”, *Meletemata, AEGAEUM* 20, pl. CXVIIIb.

Εικ. 3: Μινωική χρηστική κεραμική της πρώτης οικοδομικής περιόδου της Μίλητου. Niemeier B. και W.-D., 1999, “The Minoans of Miletus”, *Meletemata, AEGAEUM* 20, pl. CXVIIIId.

Εικ. 4: Θραύσμα τοιχογραφίας από τη Μίλητο, με απεικόνιση λευκού κρίνου σε κόκκινο βάθος. Niemeier B. και W.-D., 1999, “The Minoans of Miletus”, *Meletemata, AEGAEUM* 20, pl. CXIXb.

Εικ. 5: Επιγραφή Γραμμικής Γραφής Α από τη Μίλητο. Niemeier B. και W.-D., 1999, “The Minoans of Miletus”, *Meletemata, AEGAEUM* 20, pl. CXXb.

Εικ. 6: Σφραγίσματα από τη Φαιστό (δεξιά) και το Karahöyük (αριστερά). Aruz J., 1998, “The Aegean and the Orient: The evidence of stamp and cylinder seals”, *The Aegean and the Orient in the Second Millenium, AEGAEUM* 18, pl. XXXIIIg.

Εικ. 7: Σφράγισμα από τη Φαιστό με παράσταση δύο αντωπών λεόντων. Cline E., 1991, “Hittite objects in the Bronze Age Aegean”, *AnSt* 41, pl. XX Ia.

Εικ. 8: Τελετουργικός πέλεκυς σε σχήμα πάνθηρα από τα Μάλλια. Pelon O., 1997, “Le système palatial Minoen”, *Grèce. Aux Origines du Monde Égéen, Dossiers d'Arceologie* 222, σελ. 50.

Εικ. 9: Κύπελλο σε σχήμα αγριόχοιρου από το Kültepe. E. Akurgal-M. Hirmer, 1962, *L' arte degli Ittiti*, pl. 31.

Εικ. 10: Άπτερη σφίγγα από την Αγία Τριάδα. Cline E., 1991, “Hittite objects in the Bronze Age Aegean”, *AnSt* 41, pl. XXIc.

Εικ. 11: Άπτερη σφίγγα από το ναυάγιο του Ulu Burun. Cline E., 1991, “Hittite objects in the Bronze Age Aegean”, *AnSt* 41, pl. XXIId.

Εικ. 12: Τέσσερα ξίφη από το μυκηναϊκό νεκροταφείο στο Degirmentepe, το πρώτο αριστερά μυκηναϊκό και τα υπόλοιπα χεττιτικά. Niemeier W.-D., 2002, «Μικρά Ασία

και Αχαιοί», *Όμηρος και Τροία, Επτά Ημέρες Καθημερινής, 31 Μαρτίου 2002*, σελ. 20.

Εικ. 13α: Χεττιτικό ανάγλυφο λαξευμένο σε βράχο από το Karabel. Niemeier W.-D., 2002, «Μικρά Ασία και Αχαιοί», *Όμηρος και Τροία, Επτά Ημέρες Καθημερινής, 31 Μαρτίου 2002*, σελ. 22.

Εικ. 13β: Σχεδιαστική αναπαράσταση του χεττιτικού αναγλύφου από το Karabel. Hawkins J.D., 1998, “Tarkansawa King of Mira. ‘Tarkodemos’, Boğazköy sealings and Karabel”, *AnSt* 48, σελ. 6, pl. 4b.

Εικ. 14: Χεττιτικό ανάγλυφο λαξευμένο σε βράχο από το Akpınar. Niemeier W.-D., 2003, «Ο ελλαδικός χώρος και η χεττιτική αυτοκρατορία. Μυκηναίοι και Χετταίοι στη δυτική Μικρά Ασία», *Πλόες, από τη Χουέλβα στη Σιδώνα*, σελ. 105.

Εικ. 15: Ασημένιο ρυτό σε σχήμα ελαφιού από το λακκοειδή τάφο IV των Μυκηνών. Vermeule E., 1975, *The Art of the Shaft Graves of Mycenae*, pl. 13.

Εικ. 16: Ασημένιο αγαματίδιο «Θεού του Κερανού» από το Νέζερο Θεσσαλίας». Cline E., 1991, “Hittite objects in the Bronze Age Aegean”, *AnSt* 41, pl.XXIIb.

Εικ. 17: Πήλινος ασκός από τη Μίλητο. Cline E., 1991, “Hittite objects in the Bronze Age Aegean”, *AnSt* 41, pl.XXIIc.

Εικ. 18: Σφραγίδα από κόκκινο σερπεντινίτη, Ιαλυσός. Cline E., 1991, “Hittite objects in the Bronze Age Aegean”, *AnSt* 41, pl.XXIIIa.

Εικ. 19: Σφραγίδα από στεατίτη, Μυκήνες. Cline E., 1991, “Hittite objects in the Bronze Age Aegean”, *AnSt* 41, pl.XXIIIb.

Εικ. 20: Σφραγίδα από το Beyce Sulttan. Lloyd S. and Mellart J., 1958, “Beyce Sulttan Excavations. Fourth Preliminary Report, 1957”, *AnSt* 8, pl. XXVIa.

Εικ. 21: Χρυσή περόνη με κεφαλή σε σχήμα προβάτου, λακκοειδής τάφος IV Μυκηνών. Vermeule E., 1975, *The Art of the Shaft Graves of Mycenae*, pl. 21.

Εικ. 22: Κυλινδρική σφραγίδα από την Ιαλυσό. Cline E., 1991, “Hittite objects in the Bronze Age Aegean”, *AnSt* 41, pl.XXIIIc.

Εικ. 23: Σχεδιαστική αναπαράσταση κυλινδρικής σφραγίδας από το Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης. Cline E., 1991, “Hittite objects in the Bronze Age Aegean”, *AnSt* 41, pl.XXIVc.

Εικ. 24: Σχεδιαστική αναπαράσταση κυλινδρικής σφραγίδας από το Νέο Καδμείο της Θήβας. Lambrou-Phillipson, 1990, *Hellenorientalia: The Near Eastern Presence in the Bronze Age Aegean ca. 3000-1100 B.C plus Orientalia: A Catalogue of Egyptian,*

Mesopotamian, Mitannian, Syro-Palestinian, Cypriot and Asia Minor Objects from the Bronze Age Aegean, pl. 12, fig. 350.

Εικ. 25: Πήλινο ρυτό σε σχήμα κοίλου υποδήματος από την Αλυκή Γλυφάδας. Farnoux A., 1994, “La ceramique mycennienne”, *Les Myceniens. Des Grecs du IIe millénaire, Dossiers d’Arceologie* 195, σελ. 100.

Εικ. 26: Κάτοψη του θαλαμοειδούς τάφου Γ της Γλυφάδας. Παπαδημητρίου Ιω., «Μυκηναϊκοί τάφοι Αλυκής Γλυφάδας», *ΠΑΕ* 1955, σελ. 93, εικ. 4.

Εικ. 27: Πήλινο ομοίωμα υποδήματος από το Πικέρμι. Stubbings F. H., 1947, “The Mycenaean pottery of Attica”, *BSA* XLII, σελ. 55, pl. 24.

Εικ. 28: Πήλινο ομοίωμα υποδήματος από το Kültepe, Gurney O.R., 2002, *Οι Χετταίοι*, σελ. 207, εικ. 13.

Εικ. 29: Θραύσμα μυκηναϊκού κρατήρα από τη Μίλητο με απεικόνιση χεττιτικού θέματος. Niemeier W.-D., 2002, «Μικρά Ασία και Αχαιοί», *Όμηρος και Τροία, Επτά Ημέρες Καθημερινής, 31 Μαρτίου 2002*, σελ. 21.

Εικ. 30: Χρυσό ειδώλιο χεττιτικής θεότητας, Βρετανικό Μουσείο. Gurney O.R., 2002, *Οι Χετταίοι*, εξώφυλλο.

Εικ. 31α: Ασημένιο ρυτό σε σχήμα ελαφιού, Metropolitan Museum of Arts, Νέα Υόρκη. Morris S., 2001, “Potnia Asiwiya: Anatolian contributions to Greek religion” in *Potnia. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age*, *AEAEUM* 22, pl. CVIIc.

Εικ. 31β: Απεικόνιση της παράστασης του ρυτού από το Metropolitan Museum of Arts, Νέας Υόρκης. Morris S., 2001, “Potnia Asiwiya: Anatolian contributions to Greek religion” in *Potnia. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age*, *AEAEUM* 22, pl. CVIIIa-b.

Εικ. 32: «Χεττιτική» σφραγίδα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Περατής. Ιακωβίδης Σπ., 1970, *Περατή. Το νεκροταφείον*, σελ. 317.

Εικ. 33: Χάλκινο ξίφος μυκηναϊκού τύπου Β από τη Χαπτούσα, με αναθηματική επιγραφή στα ακκαδικά του Χετταίου βασιλιά Tudhaliya I. Niemeier W.-D., 2003, «Ο ελλαδικός χώρος και η χεττιτική αυτοκρατορία. Μυκηναίοι και Χετταίοι στη δυτική Μικρά Ασία», *Πλόες, από τη Χουέλβα στη Σιδώνα*, σελ. 104.

Εικ. 34α: Σχεδιαστική αναπαράσταση θραύσματος από χεττιτική φιάλη με απεικόνιση πολεμιστή με αιγαιακά χαρακτηριστικά. Niemeier W.-D., 2003, «Ο ελλαδικός χώρος και η χεττιτική αυτοκρατορία. Μυκηναίοι και Χετταίοι στη δυτική Μικρά Ασία», *Πλόες, από τη Χουέλβα στη Σιδώνα*, σελ. 105.

Εικ. 34β: Θραύσμα χεττιτικής φιάλης με απεικόνιση πολεμιστή με αιγαιακά χαρακτηριστικά. Bittel K., 1976, “Tonschale mit Rizzzeichnung von Bogazköy”, *Revue Archéologique*, σελ. 11, εικ. 2.

Εικ. 35: Σχεδιαστική αναπαράσταση οδοντόφρακτου κράνους σε χάλκινο πέλεκυ από τη συλλογή Γιαμαλάκη, Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Niemeier W.-D., 1998, “The Mycenaean in Western Anatolia and the problem of the origins of the Sea Peoples” στο *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteen to Early Tenth Centuries BCE. In Honor of Professor Trude Dothan*, σελ. 42, fig. 13b.

Εικ. 36: Τμήμα μετάλλινης ζώνης από τη Χαττούσα, με αιγαιακά χαρακτηριστικά. Frankfort H., 1996⁵, *The art and architecture of the Ancient Orient*, σελ. 236.

Εικ. 37: Η «συνθήκη Alaksandu». Latacz J., 2001, “Homers Troia/Ilios: Erfindung oder bewahrte Erinnerung? Ein Überblick”, *Troia-Traum und Wirklichkeit*, σελ. 27, εικ. 35.

Εικ. 38: Η «επιστολή Tawagalawa». Starke F., 2001, “Troia im Machtgefüge des zweiten Jahrtausends von Christus. Die Geschichte des Landes Wilusa”, *Troia-Traum und Wirklichkeit*, σελ. 39, εικ. 43.

Εικ. 39: Η «επιστολή Millawanda». Niemeier W.-D., 2002, «Μικρά Ασία και Αχαιοί», *Όμηρος και Τροία, Επτά Ημέρες Καθημερινής, 31 Μαρτίου 2002*, σελ. 21.

Εικ. 40: Αεροφωτογραφία της ακρόπολης της Τίρυνθας. Βασιλικού Ντ., 1995, *Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός*, σελ. 182, εικ. 134.

Εικ. 41: Η νότια σήραγγα της ακρόπολης της Τίρυνθας. Βασιλικού Ντ., 1995, *Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός*, σελ. 190, εικ. 138.

Εικ. 42: Τμήμα των ερειπίων της Χαττούσας. Niemeier W.-D., 2002, «Μικρά Ασία και Αχαιοί», *Όμηρος και Τροία, Επτά Ημέρες Καθημερινής, 31 Μαρτίου 2002*, σελ. 19.

Εικ. 43: Η «Πύλη των Λεόντων» της Χαττούσας. Niemeier W.-D., 2002, «Μικρά Ασία και Αχαιοί», *Όμηρος και Τροία, Επτά Ημέρες Καθημερινής, 31 Μαρτίου 2002*, σελ. 19.

Εικ. 44: Η «Πύλη των Λεόντων» των Μυκηνών. Mylonas Shear I., 2000, *Tales of Heroes. The Origins of the Homeric Texts*, σελ. 25, fig. 36.

Κατάλογος χαρτών

Χάρτης 1: Τοποθεσία της Ahhiyawa σύμφωνα με τους υποστηρικτές της ταύτισης Ahhiyawa-Μυκηναίων. Niemeier W.-D., 1998, “The Mycenaeans in Western Anatolia and the problem of the origins of the Sea Peoples”, *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteen to Early Tenth Centuries BCE. In Honor of Professor Trude Dothan*, σελ. 20, fig 3.

Χάρτης 2: Τοποθεσία της Ahhiyawa σύμφωνα με τους αντίπαλους της ταύτισης Ahhiyawa-Μυκηναίων. Niemeier W.-D., 1998, “The Mycenaeans in Western Anatolia and the problem of the origins of the Sea Peoples”, *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteen to Early Tenth Centuries BCE. In Honor of Professor Trude Dothan*, σελ. 22, fig 4.

Χάρτης 3: Μινωικές και μυκηναϊκές θέσεις των Δωδεκανήσων. Melas M., 1988, “Exploration in the Dodecanese: New Prehistoric and Mycenaean finds”, *BSA* 83, σελ. 284, fig. 1.

Χάρτης 4: Ενδείξεις για μυκηναϊκή παρουσία στα νοτιοδυτικά παράλια της Μικράς Ασίας και στα απέναντι νησιά. Niemeier W.-D., 2003, «Ο ελλαδικός χώρος και η χεττιτική αυτοκρατορία. Μυκηναίοι και Χετταίοι στη δυτική Μικρά Ασία», *Πλόες, από τη Χουέλβα στη Σιδώνα*, σελ. 103, εικ. 1.

Χάρτης 5: Η πολιτική γεωγραφία του αιγαιακού χώρου και της δυτικής Μικράς Ασίας κατά τον 13^ο αι. π.Χ. Με πράσινο χρώμα ο μυκηναϊκός κόσμος, με ανοιχτό καφέ οι Χετταίοι και με τα υπόλοιπα χρώματα οι διάφοροι λαοί της δυτικής Μικράς Ασίας. Starke F., 2001, “Troia im Machtgefüge des zweiten Jahrtausends von Christus. Die Geschichte des Landes Wilusa”, *Troia-Traum und Wirklichkeit*, σελ. 34, εικ. 41

Εισαγωγή

«Σχέσεις Μυκηναίων και Χετταίων κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού» είναι ο τίτλος της διπλωματικής εργασίας που εκπονήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος του πρώτου κύκλου Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Προϊστορική Αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Στόχος της συγκεκριμένης μελέτης είναι να εξεταστούν όσο είναι δυνατόν οι πτυχές των επαφών και των αλληλεπιδράσεων που έλαβαν χώρα στην ευρύτερη περιοχή του αιγαιακού χώρου μεταξύ των φορέων του μυκηναϊκού πολιτισμού και του ισχυρού κράτους των Χετταίων. Παράλληλα, θα τεθούν ορισμένοι προβληματισμοί σχετικά με το είδος και τη μορφή των σχέσεων που υπήρχαν και θα αναζητηθούν, στο μέτρο που μας δίνεται η δυνατότητα, απαντήσεις που αφορούν σε συγκεκριμένα ερωτήματα.

Μολονότι ως τώρα έχουν μελετηθεί σε ικανοποιητικό βαθμό οι επαφές του μυκηναϊκού και γενικότερα του αιγαιακού κόσμου με άλλες σημαντικές περιοχές της ανατολικής Μεσογείου, όπως την Αίγυπτο και τη Συροπαλαιστίνη, μόλις τα τελευταία χρόνια άρχισε να στρέφει περισσότερο ενεργά το βλέμμα της η διεθνής επιστημονική κοινότητα στη μεθοδική έρευνα για την ύπαρξη ή όχι επαφών μεταξύ του Αιγαίου και της κεντρικής Ανατολίας.¹ Σε αυτό συνέβαλε η ανασκαφική δραστηριότητα στην περιοχή της Μιλήτου και γενικότερα της δυτικής Μικράς Ασίας, καθώς ήρθαν στο φως νέα σημαντικά ευρήματα που χρήζουν μελέτης και ερμηνείας. Συγχρόνως, μετά και τη δημοσίευση των πινακίδων της Θήβας, πληθαίνουν οι αναφορές στη Γραμμική Β σε ονόματα και περιοχές της άλλης πλευράς του Αιγαίου, οπότε τίθενται σε νέες βάσεις οι προσπάθειες διερεύνησης των στοιχείων που προκύπτουν.

Η εργασία χωρίζεται σε επιμέρους ενότητες στις οποίες εξετάζονται διάφορες παράμετροι και προεκτάσεις του θέματος. Αρχικά θα αναφερθούμε στις πιθανές σχέσεις μεταξύ αιγαιακού κόσμου και της χεττιτικής κεντρικής Ανατολίας κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού, την εποχή της άνθησης του μινωικού πολιτισμού. Κατόπιν θα τεθούν κάποιοι θεωρητικοί προβληματισμοί στην προσπάθεια διασαφήνισης των

¹ Οι όροι *Μικρά Ασία* και *Ανατολία* είναι ταυτόσημοι και χρησιμοποιούνται και οι δύο στο κείμενο. Για λόγους όμως διευκόλυνσης ο όρος *Ανατολία* αναφέρεται στο κεντρικό τμήμα της μικρασιατικής χερσονήσου, της καρδιάς του χεττιτικού κράτους, ενώ ο όρος *Μικρά Ασία* προσδιορίζει τις υπόλοιπες περιοχές.

εννοιών του «κέντρου» και της «περιφέρειας» του μυκηναϊκού και χεττιτικού κόσμου, ώστε να αντιληφθούμε πως και που οι δύο πολιτισμοί συναντώνται. Ακολουθεί ένα κεφάλαιο σχετικό με την εγκατάσταση των Μυκηναίων στα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου και των απέναντι ακτών καθώς και τις ενδείξεις για χεττιτική παρουσία στην ίδια περιοχή. Στο επόμενο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στα αντικείμενα των δύο πολιτισμών που ανευρίσκονται εκατέρωθεν και θα εξεταστούν διάφορες προτάσεις για το αν η ποσότητά τους θεωρείται ικανή για να στοιχειοθετήσει στενές επαφές καθώς και ποιες εναλλακτικές θεωρίες προτείνονται. Στη συνέχεια θα περάσουμε στις επιγραφικές μαρτυρίες, τόσο τις μυκηναϊκές όσο και τις χεττιτικές. Η ανάγνωσή τους προσφέρει πολύτιμα στοιχεία και βοηθά στην εξαγωγή συμπερασμάτων που διαφωτίζουν ως ένα βαθμό τις εξελίξεις που διαμορφώνονται εντός ενός συγκεκριμένου ιστορικού πλαισίου. Τελευταίο κεφάλαιο θα αποτελέσει η εξέταση της επιρροής των Χετταίων στην αρχιτεκτονική και στις θρησκευτικές πρακτικές των Μυκηναίων, κάτι που θα φανερώσει μια βαθύτερη σχέση των δύο πολιτισμών. Εν κατακλείδι θα γίνει λόγος σε κάποια γενικότερα συμπεράσματα που θα εξαχθούν από το σύνολο της εργασίας.

Επειδή όμως στην ουσία ένα τέτοιο θέμα δε νοείται χωρίς την αναφορά στους Ahhiyawa, που αποτελούν την εκκίνηση κάθε προσπάθειας διερεύνησης των σχέσεων Μυκηναίων και Χετταίων, κρίνεται σκόπιμο πριν ξεκινήσουμε την αναλυτική παρουσίαση της εργασίας να πούμε κάποια πράγματα για το μυστηριώδη λαό των χεττιτικών κειμένων που τόσες συζητήσεις προκάλεσε και εξακολουθεί να προκαλεί.

Το ζήτημα των Ahhiyawa ανέκυψε το 1924 όταν ο Forger ταύτισε τον λαό που στα χεττιτικά κείμενα αποκαλείται Ahhiyawa με τους Ομηρικούς Αχαιούς, τους κατοίκους δηλαδή της Μυκηναϊκής Ελλάδας. Περίπου 25 χεττιτικές αναφορές υπήρχαν για το συγκεκριμένο λαό, το περιεχόμενο των οποίων θα αναλύσουμε στη συνέχεια. Έκτοτε έγιναν μεγάλες συζητήσεις για το εάν και κατά πόσο ευσταθούσε ο παραπάνω συλλογισμός. Οι επιστήμονες που ασχολήθηκαν με το ζήτημα είχαν να καταθέσουν τα δικά τους επιχειρήματα υπέρ ή κατά της άποψης του Forger και σύντομα προτάθηκαν πολλές περιοχές που θα μπορούσαν να αποτελούν τον τόπο διαμονής του λαού της Ahhiyawa. Το όλο θέμα καθιστούσε ιδιαίτερα δύσκολο ο ασαφής και αποσπασματικός τρόπος καταγραφής της γεωγραφίας της περιοχής από τους Χετταίους καθώς και η εν πολλοίς άγνοια για τα συμβατικά όρια μεταξύ κρατών και πολιτισμών της περιόδου εκείνης. Σε γενικές γραμμές πάντως προτάθηκαν από όσους πίστευαν ότι ο λαός των χεττιτικών κειμένων ταυτιζόταν με τους Μυκηναίους

περιοχές όπως η κυρίως Ελλάδα, η Κρήτη, τα Δωδεκάνησα (ιδίως η Ρόδος) με τις απέναντι ακτές και η Κύπρος, ενώ οι αντίπαλοι αυτής της ταύτισης πρότειναν τη Θράκη, την περιοχή της Τρωάδας και την Κιλικία.²

Σκοπός της συγκεκριμένης μελέτης δεν είναι η εξέταση του θέματος των Ahhiyawa παρά μόνο ως παράμετρος της ευρύτερης εργασίας, για το λόγο αυτό δε θα γίνει μνεία των πολλών επιστημόνων που ασχολήθηκαν με το ζήτημα και τις επιμέρους θεωρίες που ανέπτυξαν. Ενδεικτικά θα παραθέσουμε (χάρτες 1-2) τα ονόματα των μελετητών με τις περιοχές που τοποθετούσε ο καθένας τη χώρα των Ahhiyawa. Θα πρέπει να σημειώσουμε ωστόσο ότι ύστερα από τις ανασκαφές που διεξήχθησαν στην ευρύτερη περιοχή του Αιγαίου τα τελευταία χρόνια καθώς και με τα νέα ευρήματα που έρχονται στο φως η μεγάλη πλειονότητα των επιστημόνων σήμερα ταυτίζει τους Ahhiyawa με τους Μυκηναίους. Με βάση λοιπόν τα τελευταία επιστημονικά συμπεράσματα θα δεχτούμε την παραπάνω ταύτιση στην παρούσα εργασία.

Ωστόσο τα προβλήματα εξακολουθούν να υπάρχουν αφού υφίσταται πλέον επιστημονικός προβληματισμός για την περιοχή που αποτελούσε την έδρα των Ahhiyawa εντός του μυκηναϊκού κόσμου και είχε την δυνατότητα να επικοινωνεί απευθείας με τους Χετταίους βασιλείς. Τρεις περιοχές προτείνονται από τους επιστήμονες, η Ρόδος, η Θήβα και οι Μυκίνες. Κάθε περιοχή παρουσιάζει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα για την ταύτιση με την Ahhiyawa.

Η Ρόδος για παράδειγμα βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από τις μικρασιατικές ακτές και θεωρητικά θα ήταν ευκολότερο να έρθει σε επαφές με τους Χετταίους, δύσκολα όμως θα μπορούσε να θεωρηθεί ως έδρα ενός πλούσιου και ισχυρού κράτους, όπως φαίνεται από τα αρχαιολογικά δεδομένα, αφού κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού είχε μεν ακμαίο μυκηναϊκό πληθυσμό, δεν έχουν όμως ως τώρα αποκαλυφθεί στοιχεία που θα τοποθετούσαν τη Ρόδο στη θέση ενός ανακτορικού κέντρου της ευρύτερης περιοχής.

Οι Μυκίνες θεωρούνταν από τις μεταγενέστερες φιλολογικές πηγές, με απαρχή τον Όμηρο, ως το επίκεντρο ενός σημαντικού πολιτικού σχηματισμού που κυριαρχούσε στον ελλαδικό χώρο σε χρόνους που ανάγονται στη μυθολογία, η σημαντικότερη πόλη και η αδιαμφισβήτητη πρωτεύουσα του, κάτι που σε κάποιο

² Niemeier W.-D., 1998, "The Mycenaeans in Western Anatolia and the problem of the origins of the Sea Peoples", *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE. In Honor of Professor Trude Dothan*, σελ. 19-25.

βαθμό επαληθεύτηκε ύστερα από τις αρχαιολογικές ανασκαφές των δύο προηγούμενων αιώνων. Μολονότι λοιπόν βρισκόταν σε μακρινή απόσταση από τις χεττιτικές περιοχές στη Μικρά Ασία, ο βασιλιάς της θα μπορούσε ενδεχομένως να επικοινωνούσε με τον ομόλογό του στη Χαττούσα.

Τελευταία κερδίζει έδαφος η θεωρία της Θήβας ως έδρας της Ahhiyawa. Ύστερα από την αποκάλυψη του θησαυρού στο Καδμείο της πόλης, που περιείχε πληθώρα πολύτιμων αντικειμένων από την ευρύτερη περιοχή της Εγγύς Ανατολής, φαίνεται ότι το ανάκτορο της Θήβας (που όπως φαίνεται ανασκαφικά δεν είχε να ζηλέψει τίποτα από κανένα άλλο ανακτορικό κέντρο της μυκηναϊκής Ελλάδας) είχε τη δυνατότητα να διατηρεί κάθε είδους επαφές με τα ανακτορικά κέντρα των περιοχών αυτών. Επομένως είναι πολύ πιθανό οι χεττιτικές αναφορές για τους Ahhiyawa να παραπέμπουν στη Θήβα.

I. Σχέσεις μινωικής Κρήτης-κεντρικής Ανατολίας

Σποραδικές επαφές μεταξύ του αιγαιακού χώρου και της Μικράς Ασίας παρατηρούνται ήδη από τη Νεολιθική περίοδο.³ Οι επαφές αυτές εντατικοποιούνται κατά την εποχή του Χαλκού, με κύριους εκφραστές τους κατοίκους της μινωικής Κρήτης. Οι Μινωίτες, από τη στιγμή που ξεπέρασαν τα στενά γεωγραφικά όρια του νησιού τους και στράφηκαν στο υπερπόντιο εμπόριο ενδιαφέρθηκαν να αποκτήσουν ερείσματα στο ανατολικό Αιγαίο και στη δυτική Μικρά Ασία. Έχει σημασία να δούμε το θέμα της μινωικής εξάπλωσης στις περιοχές αυτές αφού, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, οι Μυκηναίοι ακολουθούσαν τις διαδρομές των προκατόχων τους σε πλείστες περιπτώσεις.

Θα εξεταστούν λοιπόν οι ενδείξεις της μινωικής παρουσίας στο ανατολικό Αιγαίο και στις απέναντι ακτές, ενώ θα διερευνηθούν όσο είναι δυνατόν οι επαφές με τον ντόπιο πληθυσμό. Στη συνέχεια θα δούμε κατά πόσον υπάρχουν χεττιτικά-μικρασιατικά αντικείμενα στη μινωική «επικράτεια» καθώς και τις ενδεχόμενες επιρροές που εμφανίζονται στη μινωική τέχνη με προέλευση το χώρο της Μικράς Ασίας.

Από τα τέλη της παλαιοανακτορικής περιόδου αλλά κυρίως με την επόμενη περίοδο, την νεοανακτορική, εγκαινιάζεται η μινωική παρουσία στον ευρύτερο αιγαιακό χώρο μέσω εμποριών αρχικά σε επιλεγμένες τοποθεσίες, μερικά εκ των οποίων θα εξελιχθούν σε είδος αποικιών, εντάσσοντας με τον τρόπο αυτό τμήμα του Αιγαίου στο φάσμα του εκμινωισμένου κόσμου. Εκείνη την εποχή η μινωική επιρροή καθίσταται εμφανής στην ηπειρωτική Ελλάδα (ευρήματα λακκοειδών τάφων στις Μυκήνες) και στις Κυκλάδες, ενώ σταδιακά «εκμινωίζονται» τα Δωδεκάνησα. Παράλληλα σποραδική μινωική παρουσία παρατηρείται και στο κεντρικό και βόρειο Αιγαίο (π.χ. η περίπτωση στο Μικρό Βουνί Σαμοθράκης). Συγχρόνως, η μινωική παρουσία δεν περιορίζεται στον αιγαιακό χώρο αλλά και στην περιοχή της Συροπαλαιστίνης και στην Αίγυπτο. Η θαλάσσια κυριαρχία των Μινωιτών θα εκφραστεί στη μεταγενέστερη κλασική παράδοση με το Θουκυδίδη

³ Μολονότι δεν είναι του παρόντος να αναφερθούμε στο συγκεκριμένο ζήτημα, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι υπάρχει εκτενής βιβλιογραφία που καλύπτει όλες τις πτυχές των επαφών αιγαιακού χώρου και Μικράς Ασίας. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. στο συλλογικό έργο "Aegean Prehistory: A Review", 2001, *AJA suppl. 1*, ed. Callen Tr., Archaeological Institute of America, Boston.

(Βιβλ. I, Προοίμιον, IV), ο οποίος έκανε παραλληλισμό της αθηναϊκής θαλασσοκρατορίας του 5^{ου} αιώνα με την αντίστοιχη του Μίνωα.

Η μινωική παρουσία στα Δωδεκάνησα χρονολογείται από την Παλαιοανακτορική περίοδο και συνδέεται με τις αυξανόμενες εμπορικές συναλλαγές⁴ με τους πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής και την ανάγκη δημιουργίας εμπορικών σταθμών. Έτσι οικισμοί μινωικού χαρακτήρα δημιουργούνται στους Φούρνους Καρπάθου,⁵ στο Σεραγλίό της Κω και στους Τριάντα της Ρόδου (στο συγκεκριμένο οικισμό εμφανίζεται μινωική λεπτότεχνη και οικιακή κεραμική, μινωική αρχιτεκτονική και μινωική τράπεζα προσφορών) κατά τα πρώιμα χρόνια της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Παράλληλα μινωική παρουσία⁶ με βάση τις ποσότητες κεραμικής (χρονολογείται σε ορισμένες περιπτώσεις από την Πρωτοανακτορική ήδη περίοδο έως την και την ΥΜΙ-II) που έχουν βρεθεί ανιχνεύεται σε διάφορες περιοχές της Ρόδου, στα Πηγάδια Καρπάθου, νότια του Μεγάλου Χωριού στην Τήλο, στην Κάσο, στο Σπήλαιο Βαθύ της Καλύμνου, στην Αστυπάλαια, στη Χάλκη και σε άλλα μικρότερα νησιά της περιοχής.

Μινωική παρουσία εμφανίζεται και βορειότερα. Στη Σάμο μινωική κεραμική έχει βρεθεί στο Ηραίο, στο Κάστρο και στο Τηγάνι⁷ (σε δύο βόθρους έχει ανακαλυφθεί ΜΜ και ΥΜ κεραμική). Δεν έχει εντοπιστεί ως τώρα ΥΜΙ κεραμική στην Τροία και κάτι τέτοιο προκαλεί έκπληξη δεδομένου ότι η πόλη αυτή ήταν σημαντικό εμπορικό κέντρο του βορειο-ανατολικού Αιγαίου. Ωστόσο στην περιοχή Μικρό Βουνί της Σαμοθράκης έχουν έρθει στο φως μινωικά πήλινα δισκία (roundels) μερικά εκ των οποίων έφεραν σύμβολα της κρητικής ιερογλυφικής γραφής.⁸

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση των ακτών της νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας. Σύμφωνα με τα ευρήματα ισχυρή μινωική παρουσία ανιχνεύεται στην περιοχή της Μιλήτου. Ο Στράβωνας (14.1.6) αναφέρει ότι σύμφωνα με τον Έφορο από την Κύμη, ιστορικό του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, η Μίλητος ιδρύθηκε από τους Κρήτες και αποικίστηκε από τον Σαρπηδώνα, ο οποίος έφερε κατοίκους από την κρητική Μίλατο και ονόμασε έτσι και τη νέα πόλη. Πριν τον αποικισμό στην περιοχή κατοικούσαν Λέλεγες. Στις ανασκαφές στην περιοχή του ναού της Αθηνάς εντοπίστηκε οικισμός

⁴ Dickinson O., 2003, *Αιγαίο Εποχή του Χαλκού*, σελ. 340.

⁵ Μελάς Μ., 2002, «Μινωικός οικισμός Φούρνων Καρπάθου», *Corpus* 35, σελ. 64-75.

⁶ Mountjoy P.A., 1998, "The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaean and the Kingdom of Ahhiyawa", *AnSt* 48, σελ. 33.

⁷ Davis L. J., 1982, "The earliest Minoans in the South-East Aegean: A reconsideration of the Evidence", *AnSt* 32, σελ. 38.

⁸ Mountjoy P., 1998, *AnSt* 48, σελ. 33-34.

της εποχής του Χαλκού. Κατά την πρώτη οικοδομική φάση του οικισμού (χρονολογείται στη μετάβαση από τη ΜΜΙΙΙ στην ΥΜΙΑ, πρώιμος 17^{ος} αιώνας) εντοπίστηκαν μινωικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, σε κακή κατάσταση διατήρησης δυστυχώς, όπως για παράδειγμα ένας εξωτερικός τοίχος κτηρίου με τη χαρακτηριστική μινωική τεχνική των λαξευτών λίθων, των οποίων λειαινόταν μόνο η εξωτερική ορατή επιφάνεια (εικ. 1). Αντίθετα οι πίσω πλευρές ήταν έτσι κατεργασμένες ώστε να έχουν τριγωνικό ή σφηνοειδές σχήμα. Παρόμοια στοιχεία έχουμε λόγου χάρη στο Μπλοκ Βήτα στο Παλαίικαστρο.⁹

Εισηγμένη λεπτότεχνη διακοσμημένη κεραμική έχουμε από τη ΜΜΙΙΙ και ΥΜΙΑ περίοδο. Από την ΥΜΙΒ υπάρχουν εισαγωγές ανακτορικής κεραμικής, όπως αγγεία θαλάσσιου ρυθμού που παράγονταν στην Κνωσό (εικ. 2), ενώ στην ΥΜΙΙ ανήκουν τα θραύσματα ενός κύπελλου με στικτή διακόσμηση, με παράλληλα από την «Ανεξερεύνητη Οικία» της Κνωσού. Επίσης, έχει εντοπιστεί κυκλαδική και κυπριακή κεραμική, κάτι που αποτελεί ένδειξη για την ενσωμάτωση της Μιλήτου στο αιγαιακό και διεθνές εμπορικό δίκτυο. Χρηστική κεραμική μινωικού τύπου και μάλιστα κατασκευασμένη από τον τοπικό πηλό αποτελούν τα άωτα κωνικά κύπελλα, που ήταν κοινός τόπος στην Κρήτη, φιάλες, κύπελλα, γεφυρόστομοι αμφορείς, τριποδικά μαγειρικά σκεύη, σχάρες πυράς, σκουτέλια (εικ. 3) κ.α. Μπορούν επίσης να προστεθούν τα δισκοειδή υφαντικά βάρη του πιο συνηθισμένου μινωικού τύπου. Γενικά, η μινωική κεραμική της πρώτης οικοδομικής φάσης φτάνει το 95% του συνόλου της κεραμικής.¹⁰ Η περίοδος αυτή τελειώνει απότομα με μια καταστροφή, όπως δείχνουν τα αρχαιολογικά στρώματα.

Μινωικό νεκροταφείο στην περιοχή δεν έχει ακόμα εντοπιστεί. Ωστόσο, στις ενδείξεις για μινωική λατρεία ανήκουν κάποια θραύσματα μινωικών λίθινων αγγείων τελετουργικού χαρακτήρα, όπως ένα ποτήριο κοινωνίας από αιγυπτιακό αλάβαστρο. Τη λατρευτική χρήση του συγκεκριμένου τύπου αγγείου αποδεικνύουν οι λατρευτικές σκηνές της λεγόμενης «τοιχογραφίας της προσφοράς σπονδών» από την Κνωσό και του χρυσού δακτυλιδιού από την Τίρυνθα. Παράλληλα, έχουν βρεθεί εντελώς αποσπασματικά θραύσματα τοιχογραφιών με καθαρά μινωικά θέματα και τεχνοτροπία, όπως φτερά γρύπα, λευκοί κρίνοι σε κόκκινο βάθος (εικ. 4).¹¹

⁹ Niemeier B. και W.-D., 1999, "The Minoans of Miletus", *Meletemata, AEGAEUM* 20, σελ. 547.

¹⁰ Niemeier W.-D., 1999a, «Μινωίτες, Μυκηναίοι και Χετταίοι: Νέα ευρήματα από τις ανασκαφές του Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης στη Μίλητο», *Κρήτες Θαλασσοδρόμοι*, σελ. 67-69.

¹¹ Ο.π. σελ. 69.

Όλα τα παραπάνω στοιχεία συνηγορούν στο ότι η Μίλητος όντως αποτελούσε μια σημαντική μινωική εγκατάσταση στις ακτές της Μικράς Ασίας. Μια άλλη ξεκάθαρη ένδειξη που επιβεβαιώνει αυτόν τον ισχυρισμό είναι η εύρεση μιας επιγραφής (εικ. 5) Γραμμικής Α γραφής με τα σημεία που αντιστοιχούν στα νούμερα 56, 41, 47 του συστήματος Godart-Olivier. Τα σημεία χάραχτηκαν πριν την όπτηση στο όστρακο ενός αγγείου από ντόπιο πηλό και με τον τρόπο αυτό αποδεικνύεται η ενεργητική χρήση της Γραμμικής Α στη Μίλητο.¹²

Ενεργή παρουσία Μινωιτών σε άλλες περιοχές της Μικράς Ασίας έχουμε στην Κνίδα, στην Ιασό και στην Τειχιούσσα. Στην Κνίδα ανασκαφές έφεραν στο φως μινωική κεραμική που χρονολογείται από τη ΜΜΙ έως την ΥΜΙ περίοδο. Η λεπτότεχνη διακοσμημένη κεραμική καθώς και τα χονδροειδή μαγειρικά σκεύη που βρέθηκαν φαίνεται ότι δηλώνουν περισσότερο την ύπαρξη ενός τοπικού μινωικού οικισμού παρά εισηγμένα μινωικά προϊόντα.¹³ Στην Ιασό έχει βρεθεί χρηστική κεραμική μινωικού χαρακτήρα καθώς και μινωικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά (οικία παλαιοανακτορικής εποχής) σε όχι όμως καλή κατάσταση διατήρησης.¹⁴ Στην Τειχιούσσα υπάρχουν ποσότητες μινωικής χρηστικής κεραμικής της νεοανακτορικής περιόδου. Μια ματιά στο χάρτη (χάρτης 3) θα μας αποκαλύψει τη σημασία που είχαν τα νησιά του νοτιο-ανατολικού Αιγαίου και τα απέναντι παράλια για τους Μινωίτες βλέποντας την πληθώρα των θέσεων.

Αυτά τα στοιχεία διαθέτουμε για τις θέσεις με μινωικά ευρήματα στο ανατολικό Αιγαίο και στη δυτική Μικρά Ασία. Επιστρέφοντας στην κοιτίδα του μινωικού πολιτισμού, την Κρήτη, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούν κάποια σφραγίσματα της Μέσης εποχής του Χαλκού από την Φαιστό. Η σημασία τους έγκειται στο ότι παρουσιάζουν αξιοσημείωτη ομοιότητα με ανάλογα από τη θέση Karahöyük της κεντρικής Ανατολίας. Σύμφωνα με τον Watrous, τα πρωτότυπα προέρχονται από την Ανατολία, κάποια από αυτά έφτασαν μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή στη Φαιστό, από όπου ντόπιοι τα αναπαρήγαγαν για δική τους χρήση. Η Aguz πιστεύει ότι όντως υπάρχουν εμφανείς αναλογίες μεταξύ των σφραγισμάτων (εικ. 6) των δύο περιοχών σε θέματα σχεδίασης γεωμετρικών (π.χ. συμπλεκόμενες σπείρες, οι οποίες για πρώτη φορά εισάγονται ως διακοσμητικό στοιχείο στην Κρήτη κατά τη ΜΜ περίοδο) και εικονιστικών (γρύπες, λέοντες)

¹² Ο.π. σελ. 69.

¹³ Mellink M, 1978, "Mycenaean and Minoan sites, Archaeology in Asia Minor", *AJA* 82, σελ. 321.

¹⁴ Niemeier B. και W.-D., 1999, σελ. 552.

μοτίβων. Θεωρεί ότι τα θέματα των σφραγισμάτων προέρχονται από την Ανατολία, στη Φαιστό όμως προσαρμόζονται στα μινωικά πρότυπα. Κάνει επίσης συσχετισμούς με το διοικητικό σύστημα που ενδεχομένως οι Μινωίτες υιοθέτησαν από την Ανατολή, πιστεύοντας ότι τα θέματα των σφραγισμάτων πέρασαν στους Μινωίτες χωρίς ακριβώς να γνωρίζουν τις έννοιες που αντιπροσώπευαν στο προηγούμενο περιβάλλον τους.¹⁵ Ένα τέτοιο σφράγισμα από ΜΜΙ/Π αποθέσει της Φαιστού απεικονίζει δύο αντωπούς λέοντες (εικ. 7) με ένα φύλλο μεταξύ των κεφαλιών τους. Θεωρείται πολύ πιθανή η καταγωγή από την κεντρική Ανατολία αφού στο Karahöyük βρίσκονται τα πλησιέστερα παράλληλα. Ωστόσο, ενδέχεται το συγκεκριμένο σφράγισμα να είναι προ-χεττιτικής κατασκευής¹⁶

Επιρροή της Ανατολίας θεωρείται σύμφωνα με την Davis θεωρείται ο τελετουργικός πέλεκυς σε σχήμα πάνθηρα (εικ. 8) από καστανό σχιστόλιθο που βρέθηκε στα Μάλια και χρονολογείται με επιφυλάξεις στην ΜΜ περίοδο. Θεωρεί ότι ο συγκεκριμένος πέλεκυς είναι «ξένος» προς τη μινωική λιθοτεχνία και πιθανότατα είναι εισηγμένος. Η επιφάνεια είναι διακοσμημένη με πλέγμα σπειρών, που δεν είναι τόσο κοινό στην Κρήτη όσο στην Ανατολία. Οι εγχάρακτοι κύκλοι στο πρόσωπο και στην άκρη του ποδιού της λεοπάρδαλης έχουν αξιοσημείωτο αριθμό παραλλήλων στην χεττιτική κεντρική Ανατολία, όπως για παράδειγμα ένα κύπελλο σε σχήμα αγριόχοιρου από το Kültepe (εικ. 9). Επίσης το μοτίβο του επαναλαμβανόμενου V στον πέλεκυ των Μαλλίων, που και αυτό δεν έχει παράλληλο στην Κρήτη είναι κοινός τόπος στην κεραμική της Ανατολίας.¹⁷

Μια άπτερη σφίγγα (εικ. 10) από στεατίτη ή σερπεντινίτη που βρέθηκε στην Αγία Τριάδα και χρονολογείται στην ύστερη ΜΜΙΙΙ ή πρώιμη ΥΜΙ έχει προκαλέσει αρκετές συζητήσεις σχετικά με την προέλευσή της. Στη ράχη της φέρει μια κυκλική κοιλότητα. Παράλληλα ανιχνεύονται σε μεσοποταμιακά αγαλματίδια παρόμοιου μεγέθους, υλικού και τεχνοτροπίας που χρησιμοποιούνται ως λυχνάρια. Επίσης παράλληλα εντοπίζονται και στις μνημειακές χεττιτικές σφίγγες, όπως στην Alaca Höyük. Ωστόσο μικρότερες σφίγγες δεν είναι τόσο κοινές στη χεττιτική τέχνη. Μια σφίγγα από τη Χαττούσα που βρέθηκε σε στρώμα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού θεωρείται αιγυπτιακή ή συροπαλαιστινιακή εισαγωγή. Παρόμοιες σφίγγες έχουν

¹⁵ Aruz J., 1993, "Crete and Anatolia in the Middle Bronze Age: Sealings from Phaistos and Karahöyük", *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, σελ. 49-50.

¹⁶ Cline E., 1991, "Hittite objects in the Bronze Age Aegean", *AnSt* 41, σελ. 133.

¹⁷ Davis E., 1977, *The Vapheio cups and Aegean gold and silverware*, σελ. 86-87.

εντοπιστεί σε στρώματα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού σε ολόκληρη την ανατολική Μεσόγειο (Συροπαλαιστίνη, Αίγυπτο, Κύπρο) όπου χρησιμοποιούνταν σαν μονάδες μέτρησης βάρους, σφραγίδες και κοσμήματα. Ένα κοντινό με το κρητικό παράλληλο άπτερης σφίγγας (εικ. 11) βρέθηκε στο ναυάγιο του Ulu Burun. Πιθανότατα η σφίγγα της Αγίας Τριάδας να χρησίμευε ως μονάδα μέτρησης βάρους. Προέρχεται μάλλον από την ανατολική Μεσόγειο ή είναι μινωικό κομμάτι βασισμένο σε μεσοποταμιακά ή αιγυπτιακά πρωτότυπα. Επίσης δεν μπορεί να αποκλειστεί μια χεττιτική προέλευση της κεντρικής Ανατολίας.¹⁸

Παρόμοια περίπτωση αποτελεί και μια άλλη άπτερη σφίγγα από στεατίτη ή σερπεντινίτη που βρέθηκε στην Τυλίσο και χρονολογείται την ίδια εποχή με την προηγούμενη. Στη ράχη της έχει δύο κοιλότητες και σχεδόν πάντα αναφέρεται σε συνδυασμό με την αντίστοιχη της Αγίας Τριάδας. Σχετικά με την προέλευσή της ισχύει ότι αναφέρθηκε παραπάνω. Παρόλα αυτά η αυθεντικότητα του αντικειμένου πρόσφατα αμφισβητήθηκε και ενδεχομένως η σφίγγα της Τυλίσσου είναι απλά ένα σύγχρονο αντίγραφο αυτής της Αγίας Τριάδας.¹⁹

Από τα παραπάνω στοιχεία διαπιστώνουμε ότι υπήρξαν, έστω και με έμμεσο τρόπο, κάποιου είδους επαφές, κυρίως σε επίπεδο τεχνοτροπίας, μεταξύ των Μινωιτών και των Χετταίων. Ενδιάμεσοι μεσολαβητές πρέπει να ήταν οι λαοί της δυτικής Μικράς Ασίας, τους οποίους οι Μινωίτες γνώριζαν από τις εμπορικές δραστηριότητες που είχαν αναπτύξει από τις βάσεις τους στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και των απέναντι ακτών. Ενδείξεις για επιγραφικές μαρτυρίες από την πλευρά των Χετταίων ανάλογες με την περίπτωση των Keftiu στην Αίγυπτο και της Kaptara/Kaftor στη Συροπαλαιστίνη δεν ανιχνεύονται. Ενδεχομένως οι δραστηριότητες των Μινωιτών να άφηναν αδιάφορους τους Χετταίους, οι οποίοι έτσι δεν είχαν λόγο να τους καταγράψουν στα κείμενά τους. Ούτε όμως τους Μινωίτες φαίνεται ότι τους απασχολούσαν από οικονομικής άποψης οι Χετταίοι, αφού ήταν έξω από τη σφαίρα των εμπορικών τους συναλλαγών.

¹⁸ Cline E., 1991, *AnSt* 41, σελ. 133-134.

¹⁹ Cline E., 1991, *AnSt* 41, σελ. 137.

II. Περιφέρεια και κέντρο Μυκηναίων-Χετταίων

Ένα πρώτο σημείο της συγκεκριμένης μελέτης που πρέπει να διασαφηνιστεί είναι η έννοια των όρων του κέντρου και της περιφέρειας του μυκηναϊκού και χεττιτικού κόσμου, προκειμένου να εξακριβωθεί με τι ακριβώς έχουμε να κάνουμε, αφού τόσο ο μυκηναϊκός όσο και ο χεττιτικός πολιτισμός συναντώνται κατά κύριο λόγο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στις παρυφές της θεωρούμενης περιφέρειάς τους.

Πριν προχωρήσουμε σε περαιτέρω ανάλυση κρίνεται απαραίτητο να διευκρινίσουμε από μια γενικότερη θεωρητική άποψη τις έννοιες κέντρο και περιφέρεια. Καταρχήν αποτελεί κοινή παραδοχή πως η ύπαρξη της περιφέρειας προϋποθέτει την ύπαρξη ενός κέντρου. Η προσπάθεια επομένως καθορισμού της περιφέρειας και των χαρακτηριστικών της οδηγεί στη σύγκριση και στην αντιδιαστολή με το κέντρο και τα δικά του χαρακτηριστικά. Αν προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε τις έννοιες με τους σημερινούς όρους, με τη λέξη *κέντρο* έρχεται στο νου μας κάτι κεντρικό και σημαντικό, κάτι που προηγείται σε πολλούς τομείς από τις περιοχές που βρίσκονται έξω από αυτό. Η *περιφέρεια* από την άλλη, φαίνεται να είναι κάτι έξω από το κέντρο αλλά υποταγμένο σε αυτό, και δε μετέχει πλήρως στις πολιτικές, κυρίως, εξελίξεις, οι οποίες λαμβάνουν χώρα

Ένας τέτοιος διαχωρισμός άνετα θα μπορούσε να εφαρμοστεί στις εκτεταμένες συγκεντρωτικές αυτοκρατορίες της Εγγύς Ανατολής, όπου τα όρια μεταξύ μεγάλων πόλεων-κέντρων και γύρω περιφέρειας είναι σαφή και διακριτά. Ο μυκηναϊκός κόσμος ωστόσο, σύμφωνα με τις ως τώρα ενδείξεις, δεν αποτελούσε ενωμένη πολιτική οντότητα, δε δημιουργήθηκε με άλλα λόγια «μυκηναϊκή αυτοκρατορία» στα πρότυπα των βασιλείων της Ανατολικής Μεσογείου. Αφού λοιπόν δεν υπήρχε μια κεντρική μυκηναϊκή πολιτεία, το συγκεκριμένο μοντέλο κέντρου-περιφέρειας είναι δύσκολο να εφαρμοστεί και να χαρακτηρίσει τη μυκηναϊκή πολιτική οργάνωση.²⁰

Έτσι για να περιγραφεί το συγκεκριμένο μοντέλο στο μυκηναϊκό κόσμο, πρέπει κατά κύριο λόγο να γίνει κάποιου είδους πολιτιστική ανάλυση και δευτερευόντως οικονομική, κοινωνική και πολιτική. Σε αυτή την περίπτωση οφείλουμε να δούμε το μυκηναϊκό κόσμο σαν μια περιοχή όπου επικρατούν κάποια κοινά πολιτιστικά χαρακτηριστικά αλλά υπάρχουν και οι κατά τόπους

²⁰ Feuer B., 1999, “The Mycenaean periphery: Some theoretical and methodological considerations”, *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Α΄ Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο, Λαμία 1994*, σελ. 7-8.

διαφοροποιήσεις. Με βάση αυτά τα δεδομένα θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε το κέντρο ως την περιοχή όπου σύμφωνα με την οικιστική οργάνωση και τον υλικό πολιτισμό γενικότερα, επικρατεί ομοιογένεια και τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά αναγνωρίζονται ως «αμιγώς» μυκηναϊκά. Αντιθέτως, η περιφέρεια περιλαμβάνει τις περιοχές οι οποίες βρίσκονται έξω από το κέντρο αλλά εμπεριέχουν σε μεγάλο ή μικρότερο βαθμό χαρακτηριστικά που θεωρούνται μυκηναϊκά. Έχοντας λοιπόν υπόψη τον παραπάνω διαχωρισμό θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε γενικές γραμμές το κέντρο του μυκηναϊκού κόσμου αποτελούν η Πελοπόννησος και ως ένα βαθμό η κεντρική Ελλάδα, ενώ την περιφέρεια τα νησιά του Ιονίου, η Θεσσαλία και μικρό τμήμα της νότιας Μακεδονίας, τμήμα της νότιας περιοχής της Ηπείρου, τα νησιά του Αιγαίου (Κυκλάδες- Δωδεκάνησα) και η Κρήτη. Ιδιαίτερες περιπτώσεις αποτελούν τα παράλια της Μικράς Ασίας απέναντι από τα Δωδεκάνησα και τα νησιά του κεντρικού και βορειο-ανατολικού Αιγαίου.

Το ποσοστό «μυκηναϊκοποίησης» βέβαια των περιοχών που αποτελούσαν τη μυκηναϊκή περιφέρεια διέφερε κατά πολύ, όπως και η αποδοχή των μυκηναϊκών πολιτιστικών χαρακτηριστικών. Για παράδειγμα, κατά την επέκτασή τους στην Κρήτη και στις Κυκλάδες, οι Μυκηναίοι συνάντησαν ένα πολιτισμό που τους ήταν οικείος, αφού ήδη από την πρώιμη μυκηναϊκή εποχή είχαν δανειστεί πολλά στοιχεία και βρίσκονταν σε διαρκή επαφή. Αντίθετα διέφερε η πραγματικότητα στη βόρεια περιφέρεια. Υπήρχαν διαφορετικά επίπεδα κοινωνικοπολιτιστικής συνθετότητας και οργάνωσης σε σύγκριση με τους ανεπτυγμένους νησιωτικούς πολιτισμούς του Αιγαίου. Ενδεχομένως κάποια μυκηναϊκά πολιτιστικά στοιχεία να έγιναν πιο εύκολα αποδεκτά στις περιοχές αυτές λόγω έλλειψης προηγούμενου αξιόλογου πολιτιστικού υπόβαθρου, αφού οι Κυκλάδες και η Κρήτη, ακόμα και μετά τη θεωρούμενη «μυκηναϊκή κατάκτηση» διατήρησαν πολλά στοιχεία των εγχώριων πολιτισμών που είχαν αναπτυχθεί πριν την «έλευση» των Μυκηναίων.²¹

Ανάλογα λοιπόν με την ισχύ των τοπικών ιδιομορφιών, που επικρατούν όσο απομακρυνόμαστε από το κέντρο, μπορούμε να κάνουμε λόγο για ζώνες «προοδευτικά» μειούμενων επιδράσεων. Με λίγα λόγια, στη μυκηναϊκή Ελλάδα το κέντρο δημιουργεί και διαμορφώνει κάποια χαρακτηριστικά. Η περιφέρεια αφομοιώνει και μιμείται τους ερεθισμούς του κέντρου, τους οποίους ενδεχομένως

²¹ Feuer B., 1999, σελ. 11.

τροποποιεί ή σε μερικές περιπτώσεις απορρίπτει υπό την επήρεια τοπικών στοιχείων, που πολλές φορές καθιστούν έντονη και εμφανή την παρουσία τους.

Αναλογίες εμφανίζει και η περίπτωση των Χετταίων, με τη διαφορά ότι στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορικής τους διαδρομής απετέλεσαν ενιαία κρατική οντότητα. Οι Χετταίοι εγκαταστάθηκαν στις αρχές της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. στο κέντρο του οροπεδίου της Μικράς Ασίας, στη χώρα που οι προηγούμενοι κάτοικοι ονόμαζαν *Χάπτι*, ενστερνιζόμενοι το όνομα των κατακτημένων. Οι ίδιοι αποκαλούσαν τη γλώσσα τους *νεσιτικά*, εμείς σήμερα συμβατικά εξακολουθούμε να την ονομάζουμε χεττιτικά. Η περιοχή που αποτέλεσε το κέντρο του χεττιτικού κράτους ορίζεται δυτικά από τις οροσειρές πίσω από την καμπή του ποταμού Άλυ, ανατολικά από τον Αντίταυρο και τα όρη κάτω από αυτόν, νότια από την οροσειρά του Ταύρου και βόρεια από περισσότερο πτυχωμένες οροσειρές.²²

Το κράτος των Χετταίων απέκτησε σταδιακά ισχύ και άρχισε να επεκτείνεται προς όλες τις κατευθύνσεις. Η επεκτατική πολιτική του το έφερε αντιμέτωπο με τη συμμαχία πόλεων και κρατών υπό την ονομασία *Aizawa* καθώς και με την πολιτική ένωση 22 πόλεων που συνιστούσαν την *Assuwa* (που με σύγχρονους όρους ερμηνεύεται ως «συνομοσπονδία», έτσι στα αγγλικά κείμενα εμφανίζεται ως “Assuwan Confederacy”) στα δυτικά, τα κράτη της Μεσοποταμίας στα ανατολικά, τη φυλή των *Kaska* βόρεια και διάφορες σημιτικές πόλεις-κράτη υπό αιγυπτιακή επιρροή νότια. Οι Χετταίοι κατόρθωσαν με τον καιρό να επιβληθούν στους περισσότερους γείτονές τους, αφού δημιούργησαν έναν από τους καλύτερους για τα μέτρα της εποχής στρατό. Αξιοσημείωτη είναι η ανεκτικότητα που έδειχναν στους κατακτημένους λαούς. Όχι μόνο τους επέτρεπαν να διατηρούν τα πολιτιστικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά τους αλλά και οι ίδιοι οι Χετταίοι τα ενστερνίζονταν και τα ενσωμάτωναν στο δικό τους πολιτισμό. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε πως έχουν ονομαστεί «ο λαός των χιλίων Θεών», για αυτήν ακριβώς την πρακτική, να υιοθετούν στο δικό τους πάνθεο τις θεότητες των υποτελών τους.

Η περιφέρεια του χεττιτικού κράτους άλλαζε ανάλογα με τις κατακτήσεις ή απώλειες εδαφών. Στη μέγιστη εξάπλωσή τους (13ος αιώνας π.Χ.) οι Χετταίοι είχαν τα σύνορά τους δυτικά στις ακτές του Αιγαίου, ανατολικά στην Μεσοποταμία, βόρεια στη Μαύρη Θάλασσα και νότια στα περίχωρα της Βύβλου. Το κέντρο όμως της χεττιτικής αυτοκρατορίας, ο πυρήνας του χεττιτικού πολιτισμού παρέμενε η κεντρική

²² Gurney O.R., 2002 *Οι Χετταίοι*, σελ. 29.

Μικρά Ασία. Και στην περίπτωση αυτή έχουμε ζώνες «προοδευτικά» μειούμενων επιδράσεων, με τα στοιχεία του χεττιτικού πολιτισμού να καθίστανται λιγότερο ισχυρά όσο απομακρυνόμαστε από το κέντρο.

III. Ενδείξεις μυκηναϊκής και χεττιτικής παρουσίας στο ανατολικό Αιγαίο και στη Δυτική Μικρά Ασία

Πριν εξετάσουμε τις περιοχές που αποτελούσαν σημεία ραφής των δύο πολιτισμών κρίνεται αναγκαίο να τονίσουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος του μυκηναϊκού υλικού που σώζεται από τις περιοχές αυτές είναι κεραμική. Η σημασία της κεραμικής ως παράγοντας «εθνικής» παρουσίας και πολιτιστικών αλλαγών κατά την εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο δεν κατέχει στη σημερινή επιστημονική έρευνα τον ερμηνευτικό ρόλο που είχε στο παρελθόν. Η μυκηναϊκή κεραμική σε έναν τόπο δε σημαίνει αυτόματη παρουσία Μυκηναίων, αφού κάλλιστα και μη Μυκηναίοι θα μπορούσαν να έχουν τέτοια κεραμική. Επίσης είναι απαραίτητο να προσδιοριστούν οι εισαγωγές σε σχέση με την τοπική παραγωγή. Αυτό που ονομάζουμε «μυκηναϊκή» κεραμική πιθανότατα το εισήγαν ή το έκαναν με ντόπια υλικά Μυκηναίοι εγκατεστημένοι σε αυτή την περιοχή και εξίσου πιθανά θα μπορούσαν μη Μυκηναίοι να μιμούνταν με την κεραμική τους μυκηναϊκούς τύπους.²³ Άλλωστε οι αποστάσεις μεταξύ των περιοχών αυτών δεν είναι τόσο μακρινές ώστε να μη μπορούν να διαδοθούν ευρέως ποικίλα πολιτιστικά στοιχεία (με κοινότερο παράδειγμα την κεραμική) από τη μια ή την άλλη πλευρά. Για σίγουρη μυκηναϊκή παρουσία είμαστε σε θέση να μιλήσουμε μόνο εφόσον πληρούνται ορισμένα μη αμφισβητήσιμα κριτήρια: μυκηναϊκά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά (οικιστικά και ταφικά), ενδείξεις θρησκευτικού τελετουργικού (π.χ. ειδώλια), αποκλειστική ή σε μεγάλη πλειονότητα χρήση μυκηναϊκής κεραμικής τοπικά κατασκευασμένης, ενώ ενισχυτικό στοιχείο της μυκηναϊκής παρουσίας αποτελεί και η ύπαρξη Γραμμικής Γραφής Β. Ωστόσο όταν η μόνη ένδειξη για μυκηναϊκή παρουσία στις περιοχές που αποτελούν σημεία ραφής, όπως θα δούμε στη συνέχεια, είναι η κεραμική, τότε αναγκάζομαστε να καταφύγουμε σε αυτήν, με κάθε επιφύλαξη βέβαια για τις πληροφορίες που μπορούμε να έχουμε.

Στα νησιά του κεντρικού και βόρειου Αιγαίου κυριαρχεί η κεραμική παράδοση της δυτικής Μικράς Ασίας. Η πρώτη χρονολογήσιμη μυκηναϊκή κεραμική από τη Λέσβο (Lazra είναι το πιθανό της όνομα στα χεττιτικά κείμενα) αποτελείται από υλικό οικιακής χρήσης και είναι της ΥΕΙΙΑ1, ενώ ακολουθούν η Χίος (από ένα κιβωτιόσχημο τάφο και τον οικισμό στο Εμποριό) και η Λήμνος (όστρακα από το

²³ Gates Ch., 1995, "Defining Boundaries of a State: The Mycenaeans and their Anatolian frontiers", AEGAEUM 12, *Politeia*, σελ 290.

Κουκονήσι, πρόσφατα στοιχεία για ανακαλυφθέντα μυκηναϊκό οικισμό στην Ηφαιστία²⁴) με κεραμική της ΥΕΠΙΑ2. Η απουσία πρωιμότερης μυκηναϊκής κεραμικής σε αυτά τα νησιά οφείλεται πιθανότατα στη μη εκτεταμένη ανασκαφική τους έρευνα παρά στη μυκηναϊκή απουσία, γεγονός που ενισχύεται ύστερα από τη ανακάλυψη ΥΕΠΙΑ κεραμικής από νεκροταφείο κιβωτιόσχημων τάφων στην περιοχή Αρχοντίκι των Ψαρών.²⁵ Μυκηναϊκή κεραμική έχει βρεθεί στη Σάμο. Σε τάφο ιδιαίτερου κτιστού τύπου από το Ηραίο ανακαλύφθηκαν μυκηναϊκά κτερίσματα, ενώ στην περιοχή Μύλοι, 3 χλμ. από το Ηραίο ανακαλύφθηκε μυκηναϊκού τύπου θαλαμοειδής τάφος.²⁶

Οι ενδείξεις της μυκηναϊκής περιόδου (χάρτης 4) από τα Δωδεκάνησα προέρχονται από οικισμούς και νεκροταφεία θαλαμοειδών τάφων που βρέθηκαν σε Ρόδο, Κω, Κάλυμνο, Κάρπαθο και Αστυπάλαια. Αξιοσημείωτη είναι η απουσία άλλων ταφικών τύπων στην περιοχή.

Στη Ρόδο πάνω από 28 θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού έχουν ανασκαφεί. Από αυτές 26 είναι νεκροταφεία και μόνο 2 οικισμοί, αφού ως τώρα δεν έχει κατορθωθεί να ανακαλυφθούν περισσότεροι. Στον οικισμό Τριάντα, τη σημαντικότερη ίσως θέση της περιόδου που μελετάμε στα Δωδεκάνησα, αποκαλύφθηκαν τρία διαδοχικά στρώματα κατοίκησης που χρονολογούνται από την ΥΜΙΑ1 έως και την ΥΜΠΙΑ1. Η θέση αυτή υπήρξε καθαρά μινωική έως και την τελευταία φάση του οικισμού, οπότε εμφανίζεται για πρώτη φορά μυκηναϊκή κεραμική, ταυτόχρονα με τη μινωική. Φαίνεται ότι στην περίπτωση αυτή η διαδικασία αντικατάστασης των Μινωιτών από τους Μυκηναίους μετά την κατάρρευση της μινωικής κυριαρχίας στο Αιγαίο συνέβη ως επί το πλείστον με ειρηνικό τρόπο. Οι Cavanagh και Mee μάλιστα δεν αποκλείουν το ενδεχόμενο του σταδιακού και εκούσιου «εκμυκηναϊσμού» των Μινωιτών κατοίκων του οικισμού όταν οι πολιτικές-πολιτιστικές σχέσεις με την Κρήτη διακόπηκαν.²⁷

Στο νεκροταφείο της Ιαλυσού, που βρισκόταν ένα περίπου χλμ. μακριά από τον οικισμό, βρέθηκαν 82 τάφοι που χρονολογούνται από την ΥΕΠΙΑ1 έως και την ΥΕΠΠΓ.²⁸ Η αύξηση του αριθμού των θαλαμοειδών τάφων και του μεγέθους τους κατά την ΥΕΠΙΑ2 ερμηνεύτηκε σαν αποτέλεσμα εκτεταμένου μυκηναϊκού

²⁴ Μασουρίδη Στ., 2004, «Το έργο της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών κατά το 2003», *Corpus* 56, σελ. 9.

²⁵ P. A. Mountjoy, 1998, σελ. 34.

²⁶ Niemeier W.-D., 1998, σελ. 41.

²⁷ Cavanagh W. and Mee C., 1998, "A private place: Death in Prehistoric Greece", *SIMA* 75, σελ. 77.

²⁸ Ο. π., 1998, σελ. 75.

αποικισμού. Σύμφωνα με τον Mee οι Μυκηναίοι άποικοι αποσκοπούσαν στη διασφάλιση του δικτύου ανταλλαγών ανάμεσα στον ελλαδικό χώρο και την ανατολική Μεσόγειο.²⁹ Επίσης η αύξηση των τάφων και η επαναχρησιμοποίηση παλαιότερων στο ίδιο νεκροταφείο κατά την ΥΕΙΙΙΓ-ύστερα από μια σημαντική μείωση κατά την ΥΕΙΙ Β-είναι ενδεικτική ενός νέου κύματος εποικισμού.³⁰

Κατά την ΥΕΙΙΙΓ εμφανίστηκε στο νεκροταφείο της Ιάλυσου το έθιμο της καύσης, που αποτελεί πιθανότατα ένδειξη επαφής με την Μικρά Ασία, αφού η πρωιμότερη καύση νεκρού στον ευρύτερο μυκηναϊκό κόσμο έλαβε χώρα στο Múskebi της Μικράς Ασίας.³¹ Το συγκεκριμένο έθιμο είχε διαδοθεί αυτή την περίοδο και σε άλλες μυκηναϊκές περιοχές. Η μέθοδος της καύσης ήταν πιθανότατα ίδια παντού. Μετά από πυρά που αναβόταν έξω από τον τάφο και έκαιγε το νεκρό σώμα, τοποθετούσαν τα υπολείμματα του σκελετού σε λάκκο μέσα στον τάφο ή στο δάπεδό του.

Γενικά υπάρχει η άποψη ότι κατά την ΥΕΙΙΑ-Β υπάρχει στη Ρόδο μια σχετική πολιτιστική ομοιομορφία με κάποιες διαφοροποιήσεις ανά περιοχές. Ιδίως μάλιστα κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο, οι διαφορές στο μέγεθος, τη χρήση και τα κτερίσματα θεωρείται ότι συνιστούν οικονομικές και πολιτιστικές αντιθέσεις μεταξύ του κέντρου της Ιαλυσού και των γύρω περιοχών.³² Για παράδειγμα, από το νεκροταφείο της Πυλώνας ενδεικτική είναι η ολοκληρωτική απουσία αγγείων της λεγόμενης «αιγαιακής κοινής», η οποία χαρακτηρίζει την ΥΕΙΙΙΓ φάση της Ιαλυσού.³³ Η ακμή του οικισμού και του νεκροταφείου της Ιαλυσού πιθανότατα οφείλεται στο κομβικό σημείο που κατείχε ως εμπορικό και διαμετακομιστικό κέντρο μεταξύ Αιγαίου, Κύπρου και Εγγύς Ανατολής.³⁴

Και στην Κάρπαθο ήταν έντονη η μινωική επιρροή, ενώ η διαδοχή από τους Μυκηναίους φαίνεται ότι και εδώ έγινε ομαλά. Στη θέση Βονιές ανακαλύφθηκε νεκροταφείο μυκηναϊκών θαλαμοειδών τάφων. Τα κτερίσματά τους παρουσιάζουν ομοιότητες με ανάλογα της Ρόδου ενώ και εδώ επικρατεί σε κάποιους τάφους το έθιμο της καύσης.³⁵

²⁹ Mee C., 1982, *Rhodes in the Bronze Age*, σελ. 83.

³⁰ Canavagh W. and Mee C., 1990, "The spatial distribution of Mycenaean tombs", *BSA* 85, σελ. 234.

³¹ Mee C., 1982, σελ. 28.

³² Mee C., 1982, σελ. 89.

³³ Καράντζαλη Ε., "Νέοι μυκηναϊκοί τάφοι Ρόδου", *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Α' Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο, Λαμία 1994*, σελ. 297.

³⁴ Mee C., 1982, σελ. 92.

³⁵ Melas E.M., 1983, "Minoan and Mycenaean settlement in Kasos and Karpathos", *BICS* 30, σελ. 53.

Στην Κάλυμνο μυκηναϊκή κεραμική της ΥΕΙΙΑ2 που αντικαθιστά τη μινωική της προηγούμενης περιόδου προέρχεται από το Σπήλαιο Βαθύ, ενώ και στη Λέρο έχει βρεθεί μυκηναϊκή κεραμική.³⁶

Στην Κω η παρουσία των Μυκηναίων, όπως εμφανίζεται από τις αρχαιολογικές ενδείξεις, ήταν περισσότερο αισθητή. Στο Σεραγλιό εντοπίστηκε μινωικός οικισμός ο οποίος από το 1400 π.Χ. αποκτά έντονα μυκηναϊκό χαρακτήρα. Στις τοποθεσίες Λαγκαδά και Ελαιώνα εντοπίστηκαν 12 θαλαμοειδείς τάφοι που χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΑ1. Στην ΥΕΙΙΑ2 και ΥΕΙΙΒ οι τάφοι αυξάνονται σε 17 και 24 αντίστοιχα, κάτι που φανερώνει μια γενικότερη άνθηση και ευημερία, μολονότι τα κτερίσματά τους δεν ήταν τόσο πλούσια όσο τα ανάλογα των νεκροταφείων της Ρόδου. Και εδώ συνυπήρχαν το έθιμο του ενταφιασμού και της καύσης κατά την ΥΕΙΙΓ. Σύμφωνα με τον Mee οι Μυκηναίοι που εγκαταστάθηκαν στο νησί δεν ενδιαφέρονταν τόσο για το εμπόριο, όπως αυτοί της Ρόδου, αλλά η κατανομή των τάφων και των οικισμών (βρίσκονταν κατά κύριο λόγο στην ενδοχώρα) έδειχνε πως είχαν την πρόθεση να ασχοληθούν περισσότερο με τη γεωργία³⁷ (άποψη που ενισχύεται και από το γεγονός ότι η Κως είναι πολύ εύφορο νησί).

Στην Αστυπάλαια, σε μυκηναϊκό θαλαμοειδή τάφο στη θέση Αρμενοχώρι εντοπίστηκε κεραμική που παρουσιάζει περισσότερες ομοιότητες με την κεραμική του ανατολικού Αιγαίου παρά με την κεραμική της Πελοποννήσου.³⁸

Ενδείξεις για μυκηναϊκή παρουσία έχουμε και σε άλλα νησιά της περιοχής, ωστόσο δεν έχει προχωρήσει αρκετά η ανασκαφική έρευνα προκειμένου να εξαχθούν σωστά θεμελιωμένα συμπεράσματα.

Η περίπτωση της μυκηναϊκής ή όχι παρουσίας στη δυτική Μικρά Ασία αποτελεί μια ιδιαίτερα σημαντική παράμετρο στην παρούσα εργασία, αφού η περιοχή είναι το πιο κοντινό σημείο στις χεττιτικές κτήσεις, επομένως θα ήταν πιθανό το ενδεχόμενο της άμεσης επαφής μεταξύ των δύο λαών. Μυκηναϊκή λοιπόν παρουσία, ισχυρή μάλιστα σύμφωνα με τις ενδείξεις που διαθέτουμε, εμφανίζεται σε θέσεις των ακτών της περιοχής.

Σημαντικότερη θεωρείται η Μίλητος,³⁹ όπου ήδη από τις αρχές του περασμένου αιώνα και με μεταγενέστερες ανασκαφές είχαν έλθει στο φως στην

³⁶ Niemeier W.-D., 1998, σελ. 41.

³⁷ Mee C., 1982, σελ. 87.

³⁸ Mee C., 1982, σελ. 89.

περιοχή του ναού της Αθηνάς λείψανα ενός οικισμού της εποχής του Χαλκού που ανήκουν σε τρεις οικοδομικές περιόδους. Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, έντονη υπήρξε η μινωική επίδραση κατά την πρώτη οικοδομική περίοδο.

Στο στρώμα της δεύτερης οικοδομικής περιόδου επικρατεί μυκηναϊκή κεραμική με την πρωιμότερη να χρονολογείται στην ΥΕΙΙΑ1 και την πλειονότητα να ανήκει στην ΥΕΙΙΑ2 και ΥΕΙΙΒ1. Πολύ σημαντικό στοιχείο αποτελεί το ποσοστό της μυκηναϊκής κεραμικής κατά την περίοδο αυτή, που υπερβαίνει το 95% του συνόλου της περιόδου, ενώ η ντόπια κεραμική της δυτικής Μικράς Ασίας δεν είναι ελάχιστη. Τα παραπάνω στοιχεία σε συνδυασμό με άλλα ευρήματα, όπως τμήμα ενός πήλινου γυναικείου ειδωλίου τύπου Φ, ένα εγχειρίδιο μινωικού-μυκηναϊκού τύπου δίνουν καταφατική απάντηση στο ερώτημα αν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο κατοικούσαν Μυκηναίοι στη Μίλητο. Άλλωστε διατηρούνται οι κατόψεις δύο οικιών που κάλλιστα μπορούν να συγκριθούν με αντίστοιχες στη μυκηναϊκή Ελλάδα. Η πρώτη ανήκει στον τύπο της οικίας με παραστάδα και η δεύτερη στο λεγόμενο «οίκο 2». Στο νοτιοανατολικό τμήμα της δεύτερης οικίας βρίσκεται μια πεταλόσχημη εστία από πηλό, η οποία μπορεί να συγκριθεί με ανάλογες εστίες οικιών από τις Μυκήνες και την Τίρυνθα. Ιδιαίτερο εύρημα αποτελούν οι επτά κλίβανοι της δεύτερης οικοδομικής περιόδου, κτισμένοι με πηλόπλινθους. Οι κλίβανοι αυτοί ανήκουν σε δύο διαφορετικούς τύπους και έχουν παράλληλα στην ηπειρωτική Ελλάδα και στην Κρήτη. Πρόκειται για μια από τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις κλιβάνων στο προϊστορικό Αιγαίο, κάτι που δείχνει ότι η Μίλητος πρέπει να υπήρξε σημαντικό κέντρο κεραμικής παραγωγής. Η δεύτερη οικοδομική περίοδος έκλεισε με μια φοβερή καταστροφή, όπως μαρτυρεί μια επίχωση καμένου χώματος πάχους έως και 30 εκατοστών, σε ολόκληρη την έκταση του ανασκαφικού τομέα (στη συνέχεια θα δούμε πως συνδέεται αυτή η καταστροφή με γραπτά τεκμήρια προερχόμενα από χεττιτικές πηγές).

Κατά την τρίτη οικοδομική περίοδο τα στρώματα που έχουν ως τώρα ανασκαφεί είναι ιδιαίτερα διαταραγμένα ώστε να εξαχθούν με βεβαιότητα ασφαλή συμπεράσματα. Πάντως και εδώ η μυκηναϊκή κεραμική της ΥΕΙΙΒ-Γ είναι άφθονη. Η κατάσταση των οικιών δεν είναι καλή και για το λόγο αυτό οι σχεδιαστικές αναπαραστάσεις είναι σε μεγάλο βαθμό υποθετικές. Πάντως ένα κτήριο που εν μέρει είχε ανασκαφεί ήδη από τις αρχές του περασμένου αιώνα ανήκει στον τύπο της οικίας

³⁹ Niemeier W.-D., 1999a, σελ. 70-72.

με διάδρομο (corridor house). Αυτός ο τύπος κτηρίου κατάγεται από τη μυκηναϊκή ανακτορική αρχιτεκτονική και είναι εξαπλωμένος σε όλο το μυκηναϊκό κόσμο. Επιπλέον ενδείξεις για ενεργή μυκηναϊκή παρουσία την περίοδο αυτή αποτελούν τα πλήηνα γυναικεία ειδώλια, αυτή τη φορά τύπου Ψ. Παράλληλα, διαθέτουμε τα πρώτα σίγουρα στοιχεία για μυκηναϊκά ταφικά έθιμα

Πιο συγκεκριμένα 1,5 χλμ νοτιοδυτικά της Μιλήτου, στο λόφο Degirmentepe, αποκαλύφθηκαν 11 θαλαμοειδείς τάφοι με δρόμο. Τα κτερίσματά τους ήταν σε μεγάλο ποσοστό μυκηναϊκά και τους χρονολογούν στην ΥΕ ΙΙΒ περίοδο.⁴⁰ Αξιοσημείωτα ευρήματα αποτελούν τέσσερα ξίφη (εικ. 12), τρία από τα οποία ανήκουν στο Μικρασιατικό/Χεττιτικό τύπο και ένα στον αιγαιακό

Στην Ιασό εμφανίζεται μια εικόνα παρόμοια με της Μιλήτου. Η μινωική επιρροή αντικαθίσταται κατά την ΥΕΙΙΒ-ΙΙΑ από μυκηναϊκή. Εντούτοις, τα στρώματα με τη μυκηναϊκή κεραμική είναι τόσο διαταραγμένα που δε μας επιτρέπουν να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την ενεργή μυκηναϊκή παρουσία στην περιοχή.

Ένα σημαντικό νεκροταφείο με έντονο μυκηναϊκό χαρακτήρα που ενισχύει τη θεωρία για εγκατάσταση Μυκηναίων στα μικρασιατικά παράλια, αποκαλύφθηκε στην θέση Müsgebi, στην χερσόνησο της Αλικαρνασσού. Ανασκάφηκαν 48 θαλαμοειδείς τάφοι (ΥΕ ΙΙΑ-Γ) του κοινού μυκηναϊκού τύπου και τα κτερίσματα ήταν επίσης μυκηναϊκά. Από τους τάφους, 23 φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν κατά την ΥΕ ΙΙΑ2, μόνο 4 κατά την ΥΕ ΙΙΒ και οι υπόλοιποι την ΥΕ ΙΙΓ. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το έθιμο της καύσης εμφανίζεται στο Müsgebi κατά την ΥΕ ΙΙΑ2-Β. Καύσεις αναφέρονται σε τρεις από τους τάφους της περιόδου και ενδεχομένως απηχούν επιρροή από τα ενδότερα της Μικράς Ασίας. Το έθιμο αυτό συνεχίζεται και κατά την ΥΕ ΙΙΓ. Πιθανότατα από εκεί να πέρασε και σε άλλες περιοχές του Μυκηναϊκού κόσμου.⁴¹ Δυστυχώς ο οικισμός στον οποίο ανήκε το νεκροταφείο δεν έχει ακόμα ανακαλυφθεί.

Εκτός από τους θαλαμοειδείς στην Μικρά Ασία, εμφανίζονται και θολωτοί τάφοι. Συγκεκριμένα στην περιοχή της αρχαίας Κολοφώνας, στο χωριό Degirmendere, αποκαλύφθηκε θολωτός τάφος χωρίς δρόμο που περιείχε μυκηναϊκή κεραμική. Ωστόσο οι πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν τότε στην περιοχή

⁴⁰ Mee C., 1978, "Aegean trade and settlement in Anatolia in the second millenium B.C", *AnatSt* 28, σελ. 133.

⁴¹ Cavanagh W. and Mee C., 1998, σελ. 68, 76, 94.

(Μικρασιατικός πόλεμος), οδήγησαν στην διακοπή της ανασκαφής και στην εσπευσμένη φυγή των υπευθύνων. Μέσα στην σύγχυση που επικρατούσε, το υλικό της ανασκαφής, που είχε μεταφερθεί στο χωριό, χάθηκε. Σύμφωνα πάντως με τις πρώτες εκτιμήσεις των ανασκαφέων, ο τάφος χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΒ ή ΥΕ ΙΙΓ.⁴²

Ένα νεκροταφείο που θεωρείται κατά πάσα πιθανότητα μη μυκηναϊκό, απηχεί όμως ισχυρές επιρροές από μυκηναϊκά ταφικά έθιμα είναι αυτό του Menemen-Panaztere,⁴³ μιας περιοχής που βρίσκεται κοντά στη Σμύρνη. Το νεκροταφείο περιείχε πιθοταφές, ταφές σε λάκκους καθώς και 6 μικρούς θολωτούς τάφους ελλειπτικού σχήματος. Οι θολωτοί τάφοι είχαν μικρούς στενούς δρόμους φραγμένους από λίθους κοντά στην είσοδο της θόλου και στο δάπεδο των ταφικών θαλάμων υπήρχαν πολλαπλές ταφές. Η κεραμική στην πλειονότητά της ήταν εγχώριας παραγωγής, βρέθηκαν όμως και σημαντικές ποσότητες μυκηναϊκών οστράκων.⁴⁴ Κατά πάσα πιθανότητα οι τάφοι αυτοί κατασκευάστηκαν από ντόπιους, οι οποίοι δεν είχαν ενσωματωθεί στο μυκηναϊκό κόσμο, ήταν όμως ενταγμένοι στη μυκηναϊκή πολιτιστική σφαίρα επιρροής.

Στην Έφεσο, στην ακρόπολη του Ayasoluk, βρέθηκε τάφος που περιείχε μυκηναϊκή κεραμική της ΥΕΙΙΑ2, ένα φλασκή ντόπιου τύπου με μυκηναϊκή διακόσμηση και ένας κρατήρας και μια πρόχους με μινωικά χαρακτηριστικά, πιθανότατα τοπικές μιμήσεις.⁴⁵ Επίσης στις ανασκαφικές έρευνες κάτω από το Αρτεμίσιο εντοπίστηκε μυκηναϊκή κεραμική, ένας χάλκινος διπλός πέλεκυς και ένα πλήλινο κεφάλι που μπορεί να συγκριθεί με το λεγόμενο «άρχοντα της Ασίνης».⁴⁶

Άλλες θέσεις με σημαντικές ποσότητες μυκηναϊκής κεραμικής στη Μικρά Ασία είναι η Τροία, όπου υπάρχει κυρίως ΥΕΙΙΑ2 κεραμική, η περιοχή των Κλαζομενών-Limantepe (όπου αναμένεται η δημοσίευση), ενώ σποραδικά ευρήματα μυκηναϊκής κεραμικής εμφανίζονται σε ολόκληρη τη δυτική και νότια μικρασιατική ακτή, ακόμα και στην ενδοχώρα.⁴⁷

Αξίζει να αναφέρουμε ότι στις περιοχές όπου η μυκηναϊκή παρουσία δεν ήταν ιδιαίτερα έντονη μολονότι σαφώς υπήρχαν πολιτιστικές επαφές με τους ντόπιους, είχε δημιουργηθεί ένας ιδιόμορφος πολιτισμός υβριδικού χαρακτήρα που περιέκλειε

⁴² Bridges A., 1974, "The Mycenaean tholos tomb at Kolophon", *Hesperia* 43, σελ. 264-266.

⁴³ Cavanagh W. and Mee C., 1998, σελ. 135.

⁴⁴ Mellink M., 1987, "Archaeology in Anatolia", *AJA* 91, σελ 13.

⁴⁵ Mountjoy P.A., 1998, σελ. 36.

⁴⁶ Niemeier W., 1999a, σελ. 73.

⁴⁷ Mountjoy P.A., 1998, σελ. 35.

εξίσου μυκηναϊκά και ντόπια χαρακτηριστικά. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα και στα ταφικά έθιμα (είδαμε την περίπτωση του Degirmentepe και του Menemen Panaztepe, τις περιπτώσεις συνύπαρξης των καύσεων και των ταφών κλπ.), ενώ η κεραμική, με την εξαίρεση της Ρόδου και της Κω, αποτελείται από σχήματα και τύπους τόσο μυκηναϊκούς όσο και μικρασιατικούς (σε αναλογίες που ποικίλουν κατά θέση), ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις είναι ευδιάκριτη και η μινωική επιρροή.⁴⁸

Γενικά, η μυκηναϊκή παρουσία στα παράλια της νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας, ιδίως μεταξύ Μιλήτου και Müsgebi, όπως προκύπτει από τα μέχρι τώρα αρχαιολογικά δεδομένα, θεωρείται ότι αποσκοπούσε στην περαιτέρω εξασφάλιση των εμπορικών δρόμων που συνέδεαν τον Αιγαιακό χώρο με την Ανατολική Μεσόγειο. Από τη στιγμή που υπήρξε η μυκηναϊκή εξάπλωση στα Δωδεκάνησα, οι ίδιοι οι Μυκηναίοι αντιλήφθηκαν τη σημασία που θα είχε η κυριαρχία των απέναντι παραλίων για την ασφάλεια του εμπορίου τους και επιχείρησαν να αποκτήσουν και εκεί ισχυρές βάσεις.

Και οι Χετταίοι ωστόσο, όπως φαίνεται από τα αρχαιολογικά δεδομένα είχαν ενεργή παρουσία στη δυτική Μικρά Ασία. Τα κίνητρα για την ανάμειξή τους στην περιοχή έχουν γίνει αντικείμενο συζήτησης και οι επιστήμονες πιστεύουν ότι κύριο λόγο έπαιξε ο οικονομικός παράγοντας, ο έλεγχος των πηγών και των αγορών μετάλλων καθώς και η επιθυμία τους να εξασφαλίσουν σταθερότητα, που θα τους επέτρεπε να στραφούν απερίσπαστοι σε άλλες δραστηριότητες. Γνωρίζουμε δύο χεττιτικά ανάγλυφα του 13ου αιώνα π.Χ. λαξευμένα στο βράχο, με επιγραφές στα λουβικά ιερογλυφικά, από την ενδοχώρα της Σμύρνης. Κατασκευάστηκαν από γλύπτες της κεντρικής Μικράς Ασίας όπως φαίνεται από την τεχνοτροπία τους. Το ένα στο πέραςμα Karabel (εικ. 13 α,β) της οροσειράς του Τμώλου παριστάνει ένα ντόπιο υποτελή βασιλιά και λαξεύθηκε την εποχή της κατάκτησης της Arzawa από το Mursili II. Σύμφωνα με την επιγραφή που πρόσφατα αποκρυπτογραφήθηκε πρόκειται για τον Tarkasnawa,⁴⁹ βασιλιά της Mira, που κυβερνούσε ως Χετταίος υποτελής στο δεύτερο μισό του 13^{ου} αι. π.Χ. Το άλλο από το Akriṇar του όρους Σίπυλος (εικ. 14) μια θεά. Σε αυτό υπάρχουν δύο επιγραφές, η πρώτη από τις οποίες ανήκει σε Χετταίο πρίγκιπα που έχει αφήσει επίσης το όνομά του σε δύο ανάγλυφα από τα όρη του Ταύρου στη νοτιοανατολική Μικρά Ασία. Η άλλη επιγραφή ανήκει σε Χετταίο αξιωματούχο. Ένα τρίτο ανάγλυφο ανακαλύφθηκε πρόσφατα (2000) στο βράχο

⁴⁸ Mountjoy P.A., 1998, σελ. 37.

⁴⁹ Hawkins J.D., 1998, "Tarkasnawa King of Mira. 'Tarkodemos', Boğazköy sealings and Karabel", *AnSt* 48, σελ. 1, 4.

Suratkaya στην οροσειρά του Λάτμου, ανατολικά της Μιλήτου. Στην επιγραφή γίνεται λόγος για το θετό γιο ενός υποτελή ηγεμόνα της περιοχής, ο οποίος αυτοαποκαλείται «Μέγας Πρίγκηψ», επειδή ο πατέρας του είχε παντρευτεί μια αδερφή του Mursili II.⁵⁰ Αναλογιζόμενοι την εγγύτητα με θέσεις που είχαν μυκηναϊκή παρουσία θεωρείται πολύ πιθανό οι δύο πολιτισμοί να ήρθαν σε επαφή είτε άμεσα είτε έμμεσα.

⁵⁰ Niemeier W.-D., 1998 σελ. 41-42, Niemeier W.-D., 2002, «Μικρά Ασία και Αχαιοί», *Όμηρος και Τροία, Επτά Ημέρες Καθημερινής, 31 Μαρτίου 2002*, σελ. 19-20, Niemeier W.-D., 2003, «Ο ελλαδικός χώρος και η χεττιτική αυτοκρατορία. Μυκηναίοι και Χετταίοι στη δυτική Μικρά Ασία», *Πλόες, από τη Χουέλβα στη Σιδώνα*, σελ. 105-106

IV. Χεττιτικά ευρήματα στη μυκηναϊκή Ελλάδα. Μυκηναϊκά ευρήματα στη χεττιτική επικράτεια

Σύμφωνα με τον Cline υπάρχει ένας αριθμός αντικειμένων που έχουν βρεθεί στον αιγαιακό χώρο κατά την Εποχή του Χαλκού και έχουν χαρακτηριστεί χεττιτικά, για ορισμένα όμως από αυτά υπάρχουν αμφιβολίες για το αν όντως είναι έτσι όπως χαρακτηρίστηκαν. Χωρίζονται έτσι σε δύο κατηγορίες: Η μια περιλαμβάνει τα αντικείμενα που ενδεχομένως είναι χεττιτικά της κεντρικής Ανατολίας, η άλλη όσα μάλλον δεν είναι.

Θα ξεκινήσουμε με την πρώτη κατηγορία. Για το σφράγισμα από τη Φαιστό και τη σφίγγα από την Αγία Τριάδα που ανήκουν στη MM περίοδο έγινε λόγος σε προηγούμενο κεφάλαιο. Στις Μυκήνες, στο λακκοειδή τάφο IV, σε YEI context βρέθηκε ένα ρυτό σε σχήμα ελαφιού (εικ. 15) που αποτελείτο κατά 99% από άργυρο, κατά 0,5% από χρυσό και λιγότερο από 0,2% από μόλυβδο. Παρόμοια ρυτά έχουν μακρά ιστορία στην Ανατολία και μάλιστα τα ελάφια θεωρούνται ιερά. Ήδη από την τρίτη χιλιετία μετάλλινα ρυτά ελαφιού εμφανίζονται στην Αλασα Höyük ενώ από τον 16^ο αιώνα κεραμικά ρυτά ελαφιών, λεόντων και ταύρων εμφανίζονται σε ποικίλες χεττιτικές θέσεις. Ωστόσο δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι το ελάφι ήταν αγαπητό θέμα και στη βόρεια νομαδική τέχνη π.χ στην περιοχή του Καυκάσου, ενώ κεραμικά ρυτά ζώων έχουμε και στην Κύπρο και στο ίδιο το Αιγαίο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Επομένως, αν και τα καλύτερα καλλιτεχνικά παράλληλα για το ρυτό ελαφιού από τις Μυκήνες εμφανίζονται στην Ανατολία, μια χεττιτική καταγωγή είναι μια πιθανότητα μεταξύ των άλλων. Δεν μπορεί να αποκλειστεί μια ευρωπαϊκή, καυκασιανή, κυπριακή ή ακόμα και αιγαιακή περίπτωση.⁵¹

Αξιοσημείωτη είναι η περίπτωση ενός ασημένιου αγαλματιδίου «Θεού του Κερανού» (Smiting God) (εικ. 16) από το Νέζερο της Θεσσαλίας που απέκτησε ο Evans και τώρα βρίσκεται στο Ashmolean Museum. Πρόκειται για μια όρθια μορφή που προβάλλει το αριστερό πόδι έχοντας στάσιμο το δεξί. Υψώνει το δεξί χέρι, λυγίζοντάς το στον αγκώνα, ενώ προτείνει το αριστερό. Οι συνθήκες εύρεσής του παραμένουν άγνωστες. Τα χαρακτηριστικά του ταιριάζουν περισσότερο σε παράλληλα της Συροπαλαιστίνης παρά της Ανατολίας. Η απόδοσή του στη χεττιτική Ανατολία παρά στη Συροπαλαιστίνη έχει να κάνει με τη σύνθεσή του, που

⁵¹ Cline E., 1991, σελ. 134-135.

αποτελείται εξολοκλήρου από άργυρο και έχει να κάνει με τα πλούσια κοιτάσματα του μετάλλου στην Ανατολία. Ωστόσο αποτελέσματα αναλύσεων δείχνουν ότι το ασήμι δεν προέρχεται από τις λίγες μέχρι τώρα δημοσιευμένες πηγές της Ανατολίας. Επομένως μια συροπαλαιστινιακή προέλευση δεν πρέπει να αποκλειστεί ούτε επίσης η πιθανότητα να πρόκειται για έργο που δεν ανήκει στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού αλλά είναι προϊόν σύγχρονης απάτης.⁵²

Ένας ασκός (εικ. 17) από τη μυκηναϊκή Μίλητο εμφανίζει παράλληλα από την Τροία και αλλού και μάλλον πρόκειται για αγγείο κατασκευασμένο στη δυτική Ανατολία παρά στην κεντρική, όπως θεωρούσαν μέχρι πρόσφατα.⁵³

Μια σφραγίδα τύπου semi-bulla (εικ. 18) από κόκκινο σερπεντινίτη που βρέθηκε σε ΥΕΙΙΙ context του Τάφου 33 στην Ιαλυσό φέρει και στις δύο πλευρές τις εγχάρακτα σύμβολα είτε απλοποιημένα χεττιτικά είτε αδιάγνωστα. Ο συγκεκριμένος τύπος σφραγίδας έχει βρεθεί σε πολλές θέσεις της Ανατολίας και της βόρειας Συρίας. Το παράδειγμα της Ιαλυσού πρέπει να έχει ως μοναδική πιθανότητα προέλευσης τη χεττιτική κεντρική Ανατολία.

Μια άλλη semi-bulla⁵⁴ (εικ. 19) από στεατίτη που βρέθηκε στις Μυκήνες, στον θαλαμοειδή τάφο 523 και χρονολογείται στην ΥΕΙΙΑ2 έχει χαρακτηριστεί ως χεττιτική. Τα εγχάρακτα σημάδια φαίνεται να είναι λουβικά ιερογλυφικά, μια γλώσσα και γραφή που χρησιμοποιείται όχι μόνο στην δυτική αλλά και στην κεντρική Ανατολία. Η σφραγίδα αυτή παρουσιάζει μπορεί να συγκριθεί με μια άλλη από το Beyce Sultan (εικ. 20).⁵⁵ Και αυτή λοιπόν η semi-bulla φαίνεται πως είναι προϊόν της χεττιτικής κεντρικής Ανατολίας.

Από το λακκοειδή τάφο IV των Μυκηνών επίσης, που χρονολογείται στην ΥΕΙ προέρχεται μια χρυσή περόνη (εικ. 21) με κεφαλή σε σχήμα προβάτου τύπου Argali, που είναι γηγενές είδος της Μικράς Ασίας.

Μια κυλινδρική σφραγίδα (εικ. 22) από σκληρό λίθο με ίχνη χρυσής ταινίας σε κάθε της απόληξη βρέθηκε στο Νέο Τάφο 17 στην Ιαλυσό και χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΓ. Μια πρόσφατα δημοσιευμένη κυλινδρική σφραγίδα (εικ. 23) από στεατίτη που βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κωνσταντινούπολης αποτελεί το καλύτερο μέχρι στιγμής παράλληλο. Μια ποικιλία συγκρίσεων μπορεί να γίνει μεταξύ των δύο σφραγίδων, ιδίως στον τρόπο απόδοσης των μορφών. Και η μορφή με

⁵² Ο.π., σελ.135.

⁵³ Ο.π., σελ.135-136.

⁵⁴ Ο.π., σελ. 136.

⁵⁵ Boardman J., 1966, "Hittite and related hieroglyphic seals from Greece", *Kadmos* 5, σελ. 47.

κεφάλι ελαφιού καθώς και αυτή που βρίσκεται στη δεξιά άκρη στη σφραγίδα της Ιαλυσού μπορούν άνετα να συγκριθούν με τη «θεότητα» που φέρει κάλυμμα κεφαλής με δύο σειρές από κέρατα στη σφραγίδα της Κωνσταντινούπολης. Γενικότερα οι μορφές και οι χειρονομίες παραπέμπουν στις ίδιες πράξεις συμβολισμού και έκφρασης και στις δύο σφραγίδες. Δυστυχώς δε γνωρίζουμε την τοποθεσία εύρεσης της σφραγίδας από την Κωνσταντινούπολη. Οι μορφές φαίνεται να φορούν υποδήματα, κάτι που αποτελεί χαρακτηριστικό της χεττιτικής κεντρικής Ανατολίας. Στη σφραγίδα της Ιαλυσού δε φαίνεται καθαρά από το σχέδιο που διαθέτουμε αν συμβαίνει κάτι ανάλογο. Επιπλέον κάποιες άλλες λεπτομέρειες και στις δύο σφραγίδες, όπως η χρήση της γραμμικής τεχνικής για την απεικόνιση των μορφών έχουν καλύτερα παράλληλα από την Αλαλάχ και την Ουγκαρίτ στη Βόρεια Συρία παρά από σφραγίδες της κεντρικής Ανατολίας. Έτσι αν και η σφραγίδα της Ιαλυσού είναι αναμφίβολα χεττιτικής προέλευσης δεν είναι ξεκάθαρο για το αν προέρχεται από την κεντρική Ανατολία ή τη βόρεια Συρία.⁵⁶

Μια ακόμα κυλινδρική σφραγίδα (εικ. 24) που προέρχεται από το Νέο Καδμείο της Θήβας θεωρείται ότι έχει χεττιτική προέλευση. Είναι κατασκευασμένη από lapis lazuli, έχει βαθύ κυανό χρώμα με ίχνη χρυσού στις δύο άκρες και χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ1-2. Το αρχικό σχέδιο αποτελείτο πιθανότατα από τέσσερις χεττιτικές θεότητες. Η μικρή μορφή και τα χεττιτικά ιερογλυφικά φαίνεται ότι έχουν προστεθεί αργότερα. Ένα κοντινό παράλληλο εμφανίζεται σε ένα σφράγισμα που έχει γίνει από σφραγιδοκύλινδρο σε πινακίδα από την Ουγκαρίτ και ανήκει στον Riha-ziti, μάλλον ένα επίσημο από την Καρχεμίς της βόρειας Συρίας.⁵⁷

Ενδιαφέρουσα περίπτωση αποτελεί και ένα πλήνιο ρυτό σε σχήμα κοίλου υποδήματος (εικ. 25) από το θαλαμοειδή τάφο Γ (εικ. 26) στην Αλυκή Γλυφάδας, ο οποίος χρονολογείται στην ΥΕΙΙΑ. Η διακόσμησή του αποτελείται από τεθλασμένες γραμμές, μικρά τετράγωνα, κάθετες γραμμές, ημικύκλια, έλικες και σιγμοειδείς σπίρες. Η επιμελημένη διακόσμηση δείχνει ότι το αγγείο αυτό δεν προοριζόταν για απλή χρήση και αυτός που το κατείχε πρέπει να ήταν άνθρωπος εξαιρετικά σημαντικός. Ανάλογο εύρημα (εικ. 27) προέρχεται από μυκηναϊκό τάφο στο Πικέρμι, με λιγότερη ωστόσο διακόσμηση. Τέτοιου είδους υποδήματα ήταν κοινά στη χεττιτική τέχνη, τα φορούσαν μάλιστα ευγενείς. Χαρακτηριστικό χεττιτικό παράδειγμα που

⁵⁶ Cline E., 1991, σελ. 136-137.

⁵⁷ Lambrou-Phillipson, 1990, *Hellenorientalia: The Near Eastern Presence in the Bronze Age Aegean ca. 3000-1100 B.C plus Orientalia: A Catalogue of Egyptian, Mesopotamian, Mitannian, Syro-Palestinian, Cypriot and Asia Minor Objects from the Bronze Age Aegean*, σελ. 311-312.

ελάχιστα διαφέρει από αυτό της Γλυφάδας είναι το πήλινο υπόδημα (εικ. 28) που βρέθηκε στο Kültepe. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα το πήλινο ομοίωμα υποδήματος της Γλυφάδας εξυπηρετούσε λατρευτικούς σκοπούς και είχε συμβολικό χαρακτήρα.⁵⁸

Ιδιάζουσα περίπτωση απεικόνισης χεττιτικού θέματος σε μυκηναϊκό αγγείο προέρχεται από τη Μίλητο. Σε θραύσμα μυκηναϊκού κρατήρα (εικ. 29) μιλησιακού εργαστηρίου, που χρονολογείται γύρω στο 1200 π.Χ. απεικονίζεται ένα κερασφόρο στέμμα, όπως αυτό που φορούσαν από τα μέσα του 13^{ου} αιώνα οι θεοί (εικ. 30) και οι μεγάλοι βασιλείς των Χετταίων. Η κεφαλή ενός πτηνού στο κάτω δεξί άκρο του θραύσματος ίσως να ήταν σημείο ιερογλυφικής επιγραφής. Μπορεί επίσης κάλλιστα να αποτελούσε τμήμα παράστασης ανάλογης με αυτή που απεικονίζεται σε ένα χεττιτικό ασημένιο ρυτό ελαφιού από το Metropolitan Museum of Art της Νέας Υόρκης. Πιο συγκεκριμένα, στην παράσταση (εικ. 31α,β) εκτός των άλλων αναπαρίσταται και μια καθιστή θεότητα που φορά κερασφόρο στέμμα και κρατά ένα γεράκι⁵⁹. Στη συνέχεια θα γίνει προσπάθεια ερμηνείας του συγκεκριμένου θραύσματος και ο συσχετισμός του με την περιρέουσα ιστορική ατμόσφαιρα.⁶⁰

Υπάρχει και μια δεύτερη κατηγορία ευρημάτων που είχαν θεωρηθεί χεττιτικά, όμως αυτή ήταν μόνο μια από τις προτεινόμενες λύσεις και μάλιστα η λιγότερο πιθανή ή ακόμα περισσότερο δεν είχαν καμιά σχέση με χεττιτική προέλευση. Για παράδειγμα ένα χάλκινο αγαλμάτιο «Θεού του Κεραυνού» που βρέθηκε στην Τίρυνθα και χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙ παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με παρόμοια αγαλμάτια συροπαλαιστινιακής κατασκευής. Μολονότι δεν μπορεί να αποκλειστεί πιθανή προέλευση από την κεντρική Ανατολία φαίνεται να συγκεντρώνει περισσότερες πιθανότητες το ενδεχόμενο της προέλευσης από τη Συροπαλαιστίνη.⁶¹ Άλλα αντικείμενα όπως σφραγιδοκύλινδροι από διάφορες περιοχές, semi-bulla⁶² από την Περατή (εικ. 32), θραύσματα σφίγγας, σφραγίδες κλπ. που είχαν θεωρηθεί αρχικά χεττιτικά, ύστερα από πιο επισταμένη μελέτη φαίνεται ότι έλκουν την προέλευσή τους από διάφορες περιοχές όπως τη Συροπαλαιστίνη, την Κύπρο ή ακόμα είναι τοπικής αιγαιακής παραγωγής.

⁵⁸ Παπαδημητρίου Ιω., «Μυκηναϊκοί τάφοι Αλυκής Γλυφάδας», *ΠΑΕ* 1955, σελ. 94-96.

⁵⁹ Morris S., 2001, "Potnia Asiwiyā: Anatolian contributions to Greek religion" in *Potnia. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age*, *AEGAEUM* 22, σελ. 432.

⁶⁰ Niemeier W.-D., 2003, σελ. 106-107.

⁶¹ Cline E., 1991, σελ. 138-139.

⁶² Οι χεττιτικές bullae ήταν κατά κύριο λόγο σφραγίδες που έφεραν το όνομα του ιδιοκτήτη σκαλισμένο στο κέντρο του. Διάφορα άλλα χαράγματα υπήρχαν και στην περιφέρεια της σφραγίδας. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ιακωβίδης Σπ., 1970, *Περατή. Το νεκροταφείον*, σελ. 320.

Τα αντικείμενα λοιπόν που βρέθηκαν στο χώρο του Αιγαίου κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και θεωρούνται χεττιτικά στην καλύτερη περίπτωση φτάνουν το 1% του συνόλου των αντικειμένων από την ευρύτερη Ανατολή. Ωστόσο και τα μυκηναϊκά ευρήματα στη χεττιτική επικράτεια δεν αντιπροσωπεύουν παρά έναν ελάχιστο αριθμό. Στη Χαττούσα για παράδειγμα βρέθηκε ένα χάλκινο ξίφος του μυκηναϊκού τύπου Β (εικ. 33) με αναθηματική επιγραφή σε ακκαδική σφηνοειδή γραφή του Χετταίου βασιλιά Tudhaliya I (1420-1400 π.Χ.), η οποία ανέφερε: «Όταν ο Tudhaliya, ο μέγας βασιλεύς, κατέστρεψε τη χώρα Assuwa, αφιέρωσε το ξίφος αυτό στον θεό του Καιρού, τον κύριό του». Το ξίφος αυτό φαίνεται ότι κατασκευάστηκε σε μυκηναϊκό εργαστήριο της δυτικής Μικράς Ασίας και σχετίζεται με την εκστρατεία του Χετταίου βασιλιά στην Assuwa, που θα εξετάσουμε στη συνέχεια.⁶³

Στη χεττιτική πρωτεύουσα επίσης, σε θραύσμα φιάλης υπάρχει εγχάρακτη παράσταση πολεμιστή (εικ. 34α,β) του οποίου η πανοπλία και ιδιαίτερα το κράνος δεν είναι χεττιτικά αλλά μάλλον πρόκειται για ένα κράνος του κοινού κρητομυκηναϊκού τύπου (εικ. 35), χωρισμένο σε επάλληλες ζώνες, πιθανότατα οδοντόφρακτο κράνος από χαύλιους κάπρου και λοφίο από αλογότριχες.⁶⁴

Παράλληλα από την ίδια πόλη προέρχεται και τμήμα μετάλλινης ζώνης (εικ. 36), που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον επειδή πρόκειται για στοιχείο γνωστό από τα μνημεία σαν χαρακτηριστικό της χεττιτικής ένδυσης. Ενδεικτική είναι η τεχνική και το σχέδιο της ζώνης. Αποτελείται από ένα λεπτό φύλλο άργυρου που περικλείεται σε δύο φύλλα χαλκού. Το εξωτερικό φύλλο έχει σχέδιο συμπλεκόμενων σπειρών που ορίζεται με χρυσή γραμμή. Οι σπείρες θυμίζουν αιγαιακά σχέδια και στην Κρήτη εξάλλου παρόμοιες μεταλλικές ζώνες ήταν γνωστές. Η πολυχρωμία στα μέταλλα μολονότι θεωρείται πως πρωτοεφαρμόστηκε στη Συρία, παρουσιάζει εντούτοις τα καλύτερα παράλληλα στα εγχειρίδια από τους λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών. Είναι σχεδόν αδύνατο να εξακριβώσουμε που κατασκευάστηκε η συγκεκριμένη ζώνη, στο Αιγαίο, στη Συρία ή στην Ανατολία. Πάντως το σχέδιο των σπειρών προέρχεται χωρίς αμφιβολία από το Αιγαίο.⁶⁵

Έκπληξη προκαλεί επίσης και η απουσία μυκηναϊκής κεραμικής από χεττιτικές θέσεις. Μόνο επτά αποσπασματικά αγγεία που χρονολογούνται στην

⁶³ Niemeier W.-D., 2002, σελ. 20-21.

⁶⁴ Niemeier W.-D., 2003, σελ. 104-105.

⁶⁵ Frankfort H., 1996⁵, *The art and architecture of the Ancient Orient*, σελ. 236-237.

ΥΕΙΙΑ2-B βρέθηκαν στο Maşat της κεντρικής Ανατολίας και αποτελούν ουσιαστικά το μοναδικό σύνολο μυκηναϊκών ευρημάτων στην περιοχή. Στο Fraktin βρέθηκε ΥΕΙΙΓ ψευδόστομος αμφορέας και ένα εγχειρίδιο αιγαιακού ενδεχομένως τύπου, ενώ στο Gödelesin Höyük και στο Üc Höyük βρέθηκε από ένα μυκηναϊκό όστρακο αντίστοιχα (στην πρώτη θέση της ΥΕΙΙΓ και στη δεύτερη αμφισβητείται για το αν όντως πρόκειται για μυκηναϊκό όστρακο). Τα αγγεία από το Maşat (εκτός από ένα) μάλιστα προέρχονται από ένα στρώμα που χρονολογείται στον 13^ο αιώνα, μια εποχή που σύμφωνα με τον ανασκαφέα η πόλη είχε χάσει την προηγούμενη σημασία της και πιθανότατα κατεχόταν από τη φυλή των Κάσκα παρά από τους Χετταίους.⁶⁶

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι οι Χετταίοι της κεντρικής Ανατολίας είναι η μόνη κύρια δύναμη της ανατολικής Μεσογείου στην οποία δεν υπάρχουν επαρκείς ποσότητες αντικειμένων που να προέρχονται από το μυκηναϊκό Αιγαίο, ενώ διαθέτουν ποικιλία τεχνέργων από Κύπρο, Συρία, Αίγυπτο, Μεσοποταμία. Το ίδιο συμβαίνει και στη μυκηναϊκή Ελλάδα από όπου απουσιάζουν σχεδόν ολοκληρωτικά χεττιτικά ευρήματα παρά την πληθώρα αντικειμένων από όλες τις άλλες περιοχές της ανατολικής Μεσογείου. Το γεγονός αυτό προβλημάτισε τους επιστήμονες οι οποίοι προσπάθησαν να βρουν μια λογική εξήγηση για την εκατέρωθεν απουσία αντικειμένων και με το δεδομένο πως οι γραπτές αναφορές των χεττιτικών κειμένων στους Ahhiyawa έκαναν σαφή μνεία στη μυκηναϊκή Ελλάδα.

Ο Cline διατύπωσε μια θεωρία που αξίζει να εξεταστεί. Πιο συγκεκριμένα, πρότεινε πως η αιτία για τη μη ύπαρξη χεττιτικών ευρημάτων στη μυκηναϊκή Ελλάδα και μυκηναϊκών στην κεντρική Ανατολία ήταν η θέσπιση ενός εμπορικού εμπάργκο των Χετταίων εναντίον των Μυκηναίων, οι οποίοι μετά την εξάπλωσή τους στις ακτές της νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας απειλούσαν σοβαρά τα συμφέροντά τους στην περιοχή. Ως ενισχυτική της θεωρίας του παραθέτει μια πινακίδα (KUB XXIII 1) από τα αρχεία της Χατούσας. Πρόκειται για μια συνθήκη μεταξύ του Tudhaliya III (1240-1215 π.Χ.) και του Šaušgamuwa του Amurru, υποτελή ηγεμόνα των Χετταίων. Ο Χετταίος βασιλιάς προστάζει τον Σύρο ηγεμόνα να ενεργοποιήσει ένα εμπάργκο κατά των Ασσυρίων. Του δίνονται επίσης ρητές οδηγίες να μην επιτρέψει στα πλοία των Ahhiyawa «να πλεύσουν προς αυτόν». Το εμπάργκο κατευθύνεται πρωταρχικά εναντίον της Ασσυρίας παρά κατά των Ahhiyawa. Εντούτοις υπάρχει ειδική οδηγία για αποκλεισμό των πλοίων των Ahhiyawa και παρεμπόδισης της μεταφοράς των

⁶⁶ Cline E., 1991, "A possible Hittite embargo against the Mycenaeans", *Historia* 40, σελ. 3.

αγαθών τους δια ξηράς. Εφόσον υπάρχει ταύτιση μεταξύ Μυκηναίων και Ahhiyawa, το κείμενο αποτελεί ένδειξη για απευθείας εμπόργκο των μυκηναϊκών αγαθών. Επίσης αποδεικνύεται ότι το καθεστώς των οικονομικών εμπόργκο υφίστατο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και τέθηκε σε εφαρμογή από τους Χετταίους τουλάχιστον μια φορά.⁶⁷

Ωστόσο τίθενται ορισμένα ερωτήματα που αφορούν στο θεωρούμενο εμπόργκο του Cline και το αμφισβητούν σε μεγάλο βαθμό. Καταρχήν, αν όντως ίσχυε μια τέτοια κατάσταση ήταν πολύ πιθανό να ίσχυε μια περιορισμένη χρονική στιγμή και όχι για μια περίοδο 200-250 ετών κατά την οποία υπάρχουν ενδείξεις για επαφές μεταξύ Μυκηναίων και Χετταίων. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι σχέσεις τους είχαν συνεχείς διακυμάνσεις, από τη φιλία και την ανοχή έως την ανοιχτή σύγκρουση. Λογικά λοιπόν θα υποθέταμε πως και οι κάθε είδους κυρώσεις που είχαν θεσπιστεί θα χαλάρωναν ή ακόμα θα καταργούνταν τις περιόδους των φιλικών σχέσεων. Εξάλλου και τα λίγα αυτά ευρήματα που βρέθηκαν εκατέρωθεν προϋποθέτουν και το «σπάσιμο» του οικονομικού αποκλεισμού από τους μεν ή τους δε (βέβαια αν όντως ισχύει η θεωρία του εμπόργκο είναι πιθανό τα αντικείμενα αυτά να ανταλλάσσονταν σε περιοχές που ήταν εγκατεστημένοι και συνηπέρχαν έμποροι των δύο λαών, λόγω χάρη στην Κύπρο και στην Ουγκαρίτ ή άλλες πόλεις της συροπαλαιστινιακής ακτής).

Παράλληλα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το εμπόριο με την Εγγύς Ανατολή και την Αίγυπτο ήταν πολύ πιο προσοδοφόρο και για τους Μυκηναίους και για τους Χετταίους, οπότε δεν ενδιαφέρονταν ιδιαίτερα για εμπορικές συναλλαγές μεταξύ τους. Ίσως απλά τα χεττιτικά αντικείμενα δεν ενδιέφεραν τους Μυκηναίους και τα μυκηναϊκά τους Χετταίους.

Χρήσιμο επίσης θα ήταν να δούμε τις εμπορικές επαφές από καθαρά οικονομική πλευρά. Το εμπόριο προϋποθέτει την ύπαρξη προϊόντων που παράγει πλεονασματικά κάποιος και τα ανταλλάσσει με κάποιον άλλο που δεν διαθέτει αυτά αλλά κάτι διαφορετικό. Στην περίπτωση της μυκηναϊκής Ελλάδας και της χεττιτικής δυτικής Μικράς Ασίας έχουμε να παρατηρήσουμε πως και στις δύο πλευρές του Αιγαίου επικρατούν ουσιαστικά οι ίδιες κλιματολογικές συνθήκες και παράγονται τα ίδια σχετικά αγαθά. Έτσι λοιπόν τα κύρια εξαγώγιμα προϊόντα των Μυκηναίων, το λάδι και το κρασί, μπορούσαν να τα προμηθευτούν και οι Χετταίοι από τις υποτελείς

⁶⁷ Ο. π., σελ. 6.

τους περιοχές στη δυτική Μικρά Ασία, κάτι που δεν είχαν τη δυνατότητα να κάνουν η Αίγυπτος και οι άλλες περιοχές της Εγγύς Ανατολής που συναλλάσσονταν με τους Μυκηναίους. Επομένως δεν υπήρχε καν ανάγκη για εμπορικές συναλλαγές, τουλάχιστον σε μεγάλη κλίμακα, μεταξύ των δύο λαών.

Παράλληλα, ο ίδιος ο επιστήμονας προτείνει και αποδέχεται μερικώς μια εναλλακτική θεωρία, σύμφωνα με την οποία το εμπόριο Μυκηναίων και Χετταίων συνίστατο σε φθαρτά και μη ανιχνεύσιμα αρχαιολογικά αγαθά, όπως κρασί, αρώματα, σιτάρι, μαλλί, υφάσματα. Πιθανότατα τα αγαθά αυτά να μεταφέρονταν στα λιμάνια των πόλεων της βόρειας Συρίας και της Κιλικίας, από όπου τοποθετούνταν σε πιο ανθεκτικά αγγεία για να μεταφερθούν στο εσωτερικό. Έτσι μπορεί να εξηγηθεί κατά κάποιο τρόπο η μεγάλη ποσότητα μυκηναϊκής κεραμικής στις περιοχές αυτές.⁶⁸ Η ύπαρξη αυτών των ζητημάτων θέτει σε αμφιβολία την περί εμπάργκο θεωρία του Cline.

⁶⁸ Cline E., 1994, σελ. 71.

V. Χεττιτικές-μικρασιατικές αναφορές σε πινακίδες της Γραμμικής Β.

Εκτός από τα αρχαιολογικά ευρήματα περισσότερο φως στο θέμα που εξετάζεται θα μπορούσαν να ρίξουν οι γραπτές πηγές. Ως γνωστόν, οι πινακίδες της Γραμμικής Β έχουν περικλείουν σχεδόν αποκλειστικά πληροφορίες οικονομικού περιεχομένου. Ωστόσο, μπορούμε να αντλήσουμε κάποια στοιχεία που ενδεχομένως θα φανούν χρήσιμα για τη διερεύνηση των επαφών Μυκηναίων και Χετταίων. Τα στοιχεία αυτά περιορίζονται σε κάποια γλωσσικά δάνεια, που αποτελούν ενδείξεις για κάποιου είδους σχέσεις.

Πιο αναλυτικά ο Duhoux υποστηρίζει ότι οι λέξεις e-re-pa (KN Sd 0412, PY Va 482), που την ερμηνεύει ως *ελέφας* και ku-wa-no (PY Ta 642), που σημαίνει *κύανος*, με τις διάφορες εκφάνσεις τους, έχουν πιθανότατα χεττιτική προέλευση, αφού συνδέονται με τις αντίστοιχες χεττιτικές λέξεις lahpa- και kuwanna(n),⁶⁹ ενώ η λέξη ke-ra-so στην οποία δίνεται η ερμηνεία *κέρασος* ενδέχεται να έχει καταγωγή από την περιοχή του Πόντου.⁷⁰ Ο Scafa από την άλλη έχει εντοπίσει διάφορα ονόματα και τοπωνύμια στις πινακίδες της Γραμμικής Β που σχετίζονται με την Μικρά Ασία και προσπαθεί (άλλοτε πειστικά και άλλοτε όχι, αφού οι λέξεις επιδέχονται και άλλη ερμηνεία) να τα ταυτίσει με διάφορες πόλεις και περιοχές που είναι γνωστές από την κλασική περίοδο. Παραθέτει την προέλευση των πινακίδων από όπου προέρχονται οι λέξεις και με τον τρόπο αυτό προσπαθεί να ανασυνθέσει το ιστορικό περίγραμμα των εξωτερικών σχέσεων των μυκηναϊκών βασιλείων της Πύλου, της Κνωσού και των Μυκηνών καθώς και τους εμπορικούς δρόμους που διέσχισαν τη Μικρά Ασία κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού μέσα από γλωσσολογικές και μόνο παρατηρήσεις. Τέτοιο εγχείρημα βέβαια είναι εξαιρετικά ριψοκίνδυνο και η εν λόγω θεωρία παραμένει εντελώς υποθετική. Παρόλα αυτά όμως, χρήσιμο θα ήταν να εξετάσουμε τις λέξεις που πιστεύει ότι έχουν σχέση με τοπωνύμια του ανατολικού Αιγαίου και της Μικράς Ασίας, περιοχών που βρίσκονται στις παρυφές των δύο πολιτισμών.

⁶⁹ Houwink ten Gate P.H.J, 1973, "Anatolian Evidence for Relations with the West in the Bronze Age", *Bronze Age Migrations in the Aegean. Archaeological and linguistic problems in Greek Prehistory*, σελ. 143.

⁷⁰ Duhoux Y., 1988, "Les contacts entre Mycéniens et barbares d'après le vocabulaire du Linéaire B", *Minos* 23, σελ. 79 και Chadwick J.-Baumbach L., 1963, "The Mycenaean Greek Vocabulary", *Glotta* 41, σελ. 190, 209, 214.

Θα ξεκινήσουμε με τις λέξεις που θεωρούνται κατά κάποιο τρόπο «σίγουρες» από τους επιστήμονες, η ερμηνεία τους δηλαδή γίνεται δεκτή από την πλειονότητα των ειδικών και δεν εκφράζονται αμφιβολίες για τη σημασία τους. Η λέξη a-si-wi-jo (KN Df 1469.B, PY Cn 285, PY Eq 146.11, MY Au 653.5, MY Au 657.11) που σημαίνει *Άσιος*⁷¹ καθώς και οι ποικίλες εκφάνσεις της λέξης (a-*64-ja = *Ασιαι*, γυναίκες από την Ασία και a-*64-jo) σχετίζονται με την *Ασία*, την περιοχή που στους ιστορικούς χρόνους τοποθετούσαν τη Λυδία (η οποία αρχικά ήταν γνωστή με αυτό το όνομα) και αργότερα έδωσε το όνομά της σε ολόκληρη την ήπειρο. Φαίνεται ότι προέρχεται από το χετιτικό όνομα Aššūwa και σχετίζεται με τη χαλαρή «συνομοσπονδία» πόλεων στη δυτική Μικρά Ασία,⁷² για την οποία έχει γίνει ήδη λόγος.

Η επόμενη λέξη της οποίας η ερμηνεία θεωρείται βέβαιη είναι η mi-ra-ti-ja (PY Aa 798, PY Aa 1180, PY Ab 382.B, PY Ab 573.B, PY Ad 380, PY Ad 689) που σημαίνει *Μιλήσιαι*, γυναίκες της *Μιλήτου* και οι διάφορες εκφάνσεις της,⁷³ ενώ από τις πρόσφατα δημοσιευμένες πινακίδες της Θήβας έχουμε το όνομα mi-ra-ti-jo⁷⁴ (TH Fq 177.2, TH Fq 198.5, TH Fq 214, TH Fq 244.2, TH Fq 244.2, TH Fq 254[+]255.10, TH Fq 269.3, TH Fq 276.6), δηλαδή τον *Μιλάτιο*, τον κάτοικο της *Μιλήτου*. Στις πινακίδες της Θήβας μάλιστα φαίνεται ότι αυτός ο άνδρας είχε ανάμειξη στις τελετουργικές θυσίες και κατείχε, ίσως, ένα σημαντικό ρόλο στο ανάκτορο.⁷⁵ Όπως είδαμε οι Μυκηναίοι γνώριζαν πολύ καλά τη Μίλητο και τη γύρω περιοχή, οπότε φαίνεται λογικό να την αναφέρουν και στα κείμενά τους.

Παρόμοια ερμηνεία επιδέχεται και η λέξη ki-ni-di-ja. (PY Aa 792, PY Ab 189.B, PY An 292.4, PY Ad 683) που σημαίνει *Κνιδίαι*, γυναίκες της *Κνίδου*.⁷⁶ Και στην περιοχή της Κνίδου υπήρχε ισχυρή μυκηναϊκή παρουσία, οπότε και σε αυτήν την περίπτωση φαίνεται λογική η αναφορά στις πινακίδες της Γραμμικής Β. Επίσης η λέξη ze-ru₂-ra₃ (PY Aa 61, PY Ad 664) που ερμηνεύεται ως *Ζεφυρίαι*, γυναίκες από τη *Ζεφυρία*, επιβεβαιώνει το μυκηναϊκό ενδιαφέρον για τις νοτιοδυτικές

⁷¹ Scafa E., 1999, "Le relazioni esterne dei regni micenei: i testi in Lineare B", *επί πόντον πλαζόμενοι, Atti del Simposio Italiano di Studi Egei*, σελ. 271.

⁷² Cline E., 1994, *Sailing the Wine-Dark Sea. International trade and the Late Bronze Age Aegean*, σελ. 131.

⁷³ Scafa E., 1999, σελ. 274.

⁷⁴ Aravantinos V.-Godart L.- Sacconi A., 2001, *Thèbes. Fouilles de la Cadmée.I. Les tablettes en linéaire B de la Odos Pelopidou. Édition et commentaire*, σελ. 356, 379.

⁷⁵ Niemeier W.-D., 2003, σελ. 104.

⁷⁶ Scafa E., 1999, σελ. 272.

μικρασιατικές ακτές αφού Ζεφυρία ήταν το παλιότερο όνομα της Αλικαρνασσού.⁷⁷ Παράλληλα, η εμφάνιση στις πινακίδες της λέξης ra-mi-ni-ja (PY Ab 186.B) και ra-mi-ni-jo (PY An 209.2, PY Cn 328.4, PY Cn719.6), που σημαίνουν *Λήμνια* και *Λήμνιος*⁷⁸ αντίστοιχα, σε συνδυασμό με τα πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα υποδηλώνουν το ενδιαφέρον των Μυκηναίων και για το νησί που κατείχε κομβική γεωπολιτική θέση στο δρόμο προς τον Εύξεινο Πόντο.

Κατόπιν θα εξεταστούν κάποιες λέξεις που ναι μεν η ερμηνεία τους κατά κάποιο τρόπο «αιωρείται», αφού δεν γίνεται από όλους αποδεκτή, ωστόσο φαίνεται πειστική και είναι πιθανόν να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Έτσι λοιπόν η λέξη a-ra-si-jo (PY Sa 767) σχετίζεται με την Έφεσο⁷⁹, μια πόλη που οι Χετταίοι που οι Χετταίοι ονόμαζαν *Apasa* και τη θεωρούσαν πρωτεύουσα της Arzawa. Οι σημερινοί μελετητές τείνουν να δεχτούν την ταύτιση Εφέσου-Αpasa⁸⁰, οπότε δεν πρέπει να μας ξενίζει η αναφορά της Γραμμικής Β, δεδομένου της μυκηναϊκής παρουσίας στην ευρύτερη περιοχή. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τη λέξη i-wa-so (PY An 519.8, PY An 654.17, PY An 661.3) και i-wa-si-jo-ta (PY Cn 3.5) που σχετίζεται με την Ιασό, στην οποία η μινωική και μετέπειτα μυκηναϊκή παρουσία έχει εντοπιστεί από την αρχαιολογική σκαπάνη.⁸¹ Στην ίδια περιοχή της νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας τοποθετείται και η mu-ka-ra (Kn Pr 498.2), η γνωστή *Μυκάλη*,⁸² στην οποία έλαβε χώρα η μάχη μεταξύ Ελλήνων και Περσών το 479 π.Χ.

Μια λέξη των πινακίδων της οποίας η ερμηνεία προκαλεί προβληματισμό είναι η gu-ki-ja/gu-ki-jo (PY An 724.13, PY Jn 415.11, PY Gn 720). Ταυτίζεται με τη *Λυκία* και τον *Λύκιο* των ιστορικών χρόνων.⁸³ Αν όντως ισχύει κάτι τέτοιο, καθίσταται εμφανής η ομοιότητα με τη χώρα των Lukka των χεττιτικών και αιγυπτιακών πηγών, καθώς κατά πάσα πιθανότητα και στην περίπτωση αυτή υπάρχει αναφορά στη συγκεκριμένη περιοχή της νότιας Μικράς Ασίας.

Σύμφωνα όμως με την ανάγνωση των πινακίδων δε λείπουν και οι αναφορές στο βορειοανατολικό Αιγαίο και τη βορειοδυτική Μικρά Ασία. Έτσι η λέξη i-mi-gi-jo (KN Dd 1186) ταυτίζεται με την Ίμβρο, η ki-si-wi-ja (PY Aa 770, PY Ab 194.B, PY Ad 675) και ki-si-wi-jo (KN V 60.2) με τη Χίο, ενώ η sa-mi έχει ενδεχομένως την

⁷⁷ Ο.π., σελ. 277.

⁷⁸ Ο.π., σελ. 275.

⁷⁹ Ο.π., σελ. 271

⁸⁰ Morris S., 2001, σελ. 426.

⁸¹ Scafa E., 1999, σελ. 272.

⁸² Ο.π., σελ. 274.

⁸³ Ο.π., σελ. 275.

έννοια του *Σαμίζ*<*Σάμιος*.⁸⁴ Ιδιαίτερη μνεία φαίνεται πως γίνεται στην περιοχή της Τρωάδας. Οι λέξεις to-ro (KN Dc 5687.B, PY An 519.1) ή to-ro-wo (TH Gr 164) και to-to-ja (PY Ep 705.6)) ερμηνεύονται ως *Τρώς* και *Τρωίας* αντίστοιχα, ενώ υπάρχει και η λέξη si-mi-te-u (KN Am 877.1, KN V 1583.A, TH Av 106.3) που ερμηνεύεται ως *Σμινθεύς*, επίθετο που χαρακτήριζε τον Απόλλωνα καθώς και η τοποθεσία *Σμίνθη* της περιοχής.⁸⁵ Στην περίπτωση της Τροίας μάλιστα υπάρχει η αξιοσημείωτη ομοιότητα με το όνομα *Taruisa* των χεττιτικών κειμένων, μια πόλη που βρισκόταν μάλλον στο βορειοδυτικό τμήμα της *Aššuwā*, όπου αναφέρεται και το όνομα της πόλης *Wilušiya* και *Wiluša* στα μεταγενέστερα κείμενα (εμφανής η ομοιότητα με το ομηρικό *Ιλιον* μολονότι δεν είναι καθόλου βέβαιη η ταύτιση). Ενδεχομένως οι Μυκηναίοι που κατοικούσαν στη Μικρά Ασία να γνώριζαν τα ονόματα αυτά και να τα ενέταξαν στο λεξιλόγιό τους.⁸⁶

Στη συνέχεια θα αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιες λέξεις οι οποίες σύμφωνα με το συγγραφέα ταυτίζονται με ορισμένες πόλεις και περιοχές των κλασικών χρόνων, ωστόσο τα επιχειρήματα δε φαίνονται τόσο πειστικά και μάλλον η ερμηνεία τους πρέπει να απορριφθεί. Έτσι στην περιοχή της Τρωάδας⁸⁷ εμφανίζονται τα τοπωνύμια a-ri-qa (PY Jn 832.14) → Αρίσβη, qa-da-so (KN Dd 1297.B) → Πήδασος, ru-na-so (KN Dv 1439.b, KN Dv 1442) → Λυρνασσός, ra-pa-sa-ko (PY Cn 131.7, PY Cn 655.4) → Λάμψακος. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η ερμηνεία που δίνεται στη λέξη za-ki-ri-jo (KN Vc 108), η οποία ταυτίζεται με τον *Ζάγριο*, τον προερχόμενο από τα όρη του Ζάγρου στην ανατολική Μικρά Ασία!⁸⁸

⁸⁴ Ο.π., σελ. 272, 273, 275.

⁸⁵ Aravantinos V.-Godart L.- Sacconi A., 2001, σελ. 356 και Scafa E., 1999, σελ. 276.

⁸⁶ Bryce T., 1977, "Ahhiyawa and Troy – A Case of Mistaken Identity?", *Historia* 26, σελ. 29-31.

⁸⁷ Scafa E., 1999, σελ. 271, 274-276.

⁸⁸ Ο.π., σελ. 277.

VI. Τα αρχεία της Χαττούσας. Αναφορές στους Ahhiyawa

Η ανακάλυψη των πινακίδων από τα ανακτορικά αρχεία της Χαττούσας έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην αποκρυπτογράφηση της χεττιτικής γλώσσας και ουσιαστικά ανασύνθεσε τον χεττιτικό πολιτισμό ρίχνοντας φως σε πολλές άγνωστες πτυχές του. Μια παράμετρος αυτής της ανακάλυψης είναι και οι αναφορές στη χώρα των Ahhiyawa καθώς και στο καθεστώς που διέπει τις σχέσεις της με τους Χετταίους.

Σε είκοσι πέντε περίπου ανέρχονται οι αποσπασματικά σωζόμενες δημοσιευμένες πινακίδες από τη Χαττούσα, οι οποίες δίνουν πληροφορίες για τους Ahhiyawa. Από αυτές επτά συνιστούν ιστορικά κείμενα, έξι επιστολές, μια καταγγελία, επτά κείμενα θρησκευτικής φύσεως, δύο διοικητικά έγγραφα, μια συνθήκη και μια προσευχή.⁸⁹ Σε κάποιες πινακίδες, λόγω της κακής διατήρησης και του ασαφούς χαρακτήρα τους έχουν προταθεί από τους ερευνητές περισσότερες από μια ερμηνείες. Στο παρόν κείμενο θα καταβληθεί προσπάθεια να περιοριστούμε στις κοινά αποδεκτές ερμηνείες των κειμένων.

Η πρώτη μνεία στους Ahhiyawa γίνεται στη λεγόμενη «Καταγγελία εναντίον του Madduwatta» (KUB XIV 1 + KBo XIX 38), μια επιστολή που απευθύνει ο Arnuwanda I (περ. 1400 – 1375 π.Χ.) στο Madduwatta, ένα Χετταίο υποτελή ηγεμόνα στη δυτική Μικρά Ασία ο οποίος είχε έρθει σε προστριβές με την κεντρική διοίκηση. Στην επιστολή εκφράζονται παράπονα για τα εγκλήματα που διέπραξε ο Madduwatta κατά την περίοδο της βασιλείας του Tudhaliya⁹⁰ I (1420 – 1400 π.Χ.), πατέρα του αποστολέα της επιστολής. Πιο συγκεκριμένα, όταν ο Attarissiya (πιθανότατα λουβιακή εκδοχή του ονόματος Ατρεύς), ο άνδρας από την Ahhiya (παλαιότερη μορφή της Ahhiyawa), επιτέθηκε εναντίον του Madduwatta, οι Χετταίοι υποστήριξαν τον υποτελή ηγεμόνα. Ωστόσο, ο Madduwatta φάνηκε αχάριστος αφού συμμάχησε με τον σημαντικότερο εχθρό των Χετταίων στην περιοχή, το κράτος της Arzawa, καθώς και με τον παλιό του πολέμιο Attarissiya. Με τον τελευταίο διεξήγαγαν από κοινού επιδρομή εναντίον της Alasiya (Κύπρος), περιοχή άμεσα

⁸⁹ Ünal A., 1991, "Two people on Both Sides of the Aegean Sea: Did the Achaeans and the Hittites Know Each Other? In *Essays on Ancient Anatolia and Syrian Studies*, eds, eds. H.I.H. Prince Takahito = *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan* 4, σελ. 18.

⁹⁰ Το τελευταίο διάστημα έχουν αρχίσει να αναθεωρούνται οι παραδοσιακές χρονολογίες που αφορούν στους Χετταίους βασιλείς. Δεν υπάρχει μια γενική συμφωνία των μελετητών και έτσι για άλλον ο Tudhaliya I για παράδειγμα είναι ο Tudhaliya II. Αυτό αποτελεί πρόβλημα γιατί δημιουργεί δυσκολίες στη χρονική τοποθέτηση των πινακίδων που σχετίζονται με τους Ahhiyawa, και απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή προκειμένου να μην υπάρξει σύγχυση. Στον παρόν κείμενο δεχόμαστε τις χρονολογήσεις που προτείνει ο Niemeier στα πιο πρόσφατα κείμενά του (Niemeier 2003).

σχετιζόμενη με τα χεττιτικά συμφέροντα και για κάποιο διάστημα, σύμφωνα με τα αρχεία της Χαττούσας, υπό άμεσο χεττιτικό έλεγχο.⁹¹

Ο Attarissiya ήταν πιθανότατα Μυκηναίος ευγενής που ζούσε στο νοτιοανατολικό Αιγαίο. Το δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα π.Χ. στην κεντρική και νότια Ελλάδα συγκρούσεις ανάμεσα στα μικρά βασίλεια της πρώιμης μυκηναϊκής περιόδου οδήγησαν στην καταστροφή τους και στη δημιουργία μεγάλων περιφερειών διοικούμενων από ακροπόλεις και ανακτορικά κέντρα. (Μυκήνες, Πύλος, Αθήνα, Θήβα). Κάποιοι εκτοπισμένοι αριστοκράτες αναζητώντας καλύτερη τύχη κατέφυγαν στη Ρόδο, την Κω και τη δυτική Μικρά Ασία. Τότε χρονολογούνται και τα πρώτα μυκηναϊκά ευρήματα στις περιοχές αυτές. Ο Attarissiya λοιπόν ανήκε σε αυτή την τάξη.⁹² Μολονότι δεν είναι ξεκάθαρη η πραγματική του εξουσία, φαίνεται ότι είχε συγκεντρώσει ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις (αναφέρεται ότι διέθετε εκατό άρματα) και με βάση μια μυκηναϊκή εγκατάσταση στο έδαφος της Μικράς Ασίας (μάλλον στη Μίλητο) ενεργούσε επιδρομές στις γύρω περιοχές, οι οποίες έμμεσα ή άμεσα ανήκαν στη χεττιτική επικράτεια. Επιπλέον, ο Attarissiya είχε τη δυνατότητα να διεξάγει υπερπόντιες επιχειρήσεις στην ανατολική Μεσόγειο, όπως φαίνεται στην περίπτωση της Κύπρου, που υπερέβαιναν τις απλές πειρατικές επιδρομές. Πιθανότατα στις επιδρομές αυτές να χρησιμοποιούσε κατοίκους της Lukka. Μεταγενέστερες αιγυπτιακές πηγές από τα αρχεία της Αμάρνα δείχνουν ότι κατά τη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα π.Χ., επί βασιλείας του φαραώ Ακενατόν, κάτοικοι από τη Lukka διενεργούσαν παρόμοιες επιχειρήσεις εναντίον κυπριακού και αιγυπτιακού εδάφους. Ίσως λοιπόν κατά το 15^ο αι. π.Χ ο Attarissiya χρησιμοποιούσε για λογαριασμό του τη ναυτική και πολεμική εμπειρία των κατοίκων της Lukka.⁹³

Οι Μυκηναίοι ίσως ενεπλάκησαν και στον πόλεμο μεταξύ του Tudhaliya I και της Assuwa στη βορειοδυτική Μικρά Ασία. Μολονότι τέτοιο γεγονός δεν αναφέρεται στα «Ανάλεκτα» του προαναφερόμενου βασιλιά των Χετταίων διαθέτουμε τις ενδείξεις ώστε να θεωρήσουμε ότι όντως μια μυκηναϊκή ανάμειξη έλαβε χώρα. Σε μια μεταγενέστερη επιστολή (KUB XXVI 91) εξαιρετικά φθαρμένη και αποσπασματική, γίνεται λόγος για τη νίκη του Tudhaliya εναντίον της Assuwa, ενώ αναφέρεται επίσης σε κάποιο σημείο ο βασιλιάς και ένας άνδρας από την Ahhiyawa, καθώς και τα νησιά που ανήκουν σε αυτόν το βασιλιά (πιθανότατα

⁹¹ Niemeier W.-D., 2003, σελ. 104.

⁹² Niemeier W.-D., 2002, σελ. 21.

⁹³ Bryce Tr., 1989a, "Ahhiyawans and Mycenaean – An Anatolian viewpoint", *OJA* 8(3), σελ. 298-299.

πρόκειται για τα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου). Ωστόσο λόγω του αποσπασματικού χαρακτήρα και της κακής διατήρησης δεν έχουμε τη δυνατότητα να προχωρήσουμε σε περαιτέρω ανάλυση.⁹⁴

Πριν όμως εξετάσουμε την ενδεχόμενη εμπλοκή των Μυκηναίων σε αυτόν τον πόλεμο οφείλουμε να δούμε για ποια ακριβώς διαμάχη γίνεται λόγος. Σύμφωνα με τα «Χρονικά» του Tudhaliya I, ο βασιλιάς των Χετταίων εξεστράτευσε κατά της Assuwa όταν η εν λόγω πολιτική συμμαχία ξεκίνησε εχθρικές ενέργειες εναντίον του, όσο ήταν απασχολημένος σε άλλη εκστρατεία με αντιπάλους την Arzawa, τη Haralla και τη χώρα του ποταμού Seha. Ο ίδιος προσωπικά οδήγησε το στρατό του εναντίον της συμμαχίας, την κατέστρεψε ολοκληρωτικά καταλύοντας την ανεξαρτησία της και μετέφερε, όπως ισχυρίζεται, 10000 στρατιώτες, 600 άρματα και πολύ άμαχο πληθυσμό στην Χαττούσα. Μεταξύ αυτών ήταν ο ηγεμόνας της Assuwa και ο γιος του Kukkuli, στον οποίο αργότερα δόθηκε το δικαίωμα να γίνει βασιλιάς της Assuwa ως υποτελής των Χετταίων. Ωστόσο, ο Kukkuli ξεκίνησε νέα εξέγερση που επίσης απέτυχε, ενώ στον ίδιο επιβλήθηκε ποινή θανάτου.⁹⁵ Το ότι η Assuwa αποτελούσε ανεξάρτητη πολιτική οντότητα είναι γνωστό και από αιγυπτιακές πηγές. Στα αρχεία του Τούθμωσι III (1479 – 1425 π.Χ.) αναφέρεται ως Isy ή A-si-ja και ενδεχομένως οι επαφές μεταξύ Αιγυπτίων και Assuwa να είχαν σκοπό να δημιουργήσουν προβλήματα στον κοινό τους εχθρό, τους Χετταίους.⁹⁶

Πέραν της αναφοράς του βασιλιά και του άνδρα από την Ahhiyawa σε σχέση με τον Tudhaliya I, το μυκηναϊκό ξίφος (χρονολογείται στο 1400 π.Χ περίπου) από τη Χαττούσα με την εγχάρακτη αναθηματική επιγραφή του ίδιου ηγεμόνα που έχουμε ήδη εξετάσει (σελ. 34), πρόκειται για λάφυρο από την εκστρατεία εναντίον της Assuwa, όπως η ίδια η επιγραφή δηλώνει. Αυτό το στοιχείο πιθανότατα υπαινίσσεται είτε έμμεση μυκηναϊκή παρουσία (παροχή οπλισμού στην Assuwa για τον πόλεμο εναντίον των Χετταίων) είτε άμεση (ενεργή συμμετοχή Μυκηναίων πολεμιστών, οι οποίοι ηττήθηκαν σε μάχη και εγκατέλειψαν τον οπλισμό τους δίνοντας την ευκαιρία στους Χετταίους να τον περιλάβουν στα πολεμικά λάφυρα). Ίσως σε αυτό το πλαίσιο της γνώσης των ξένων αντιπάλων συμμάχων της Assuwa να τοποθετείται και η

⁹⁴ Cline E., 1996, “Aššuwa and the Achaeans: The ‘Mycenaean’ sword at Hattušas and its possible implications”, *BSA* 91, σελ. 144 και Niemeier W.-D., 2003, σελ. 104.

⁹⁵ Cline E., 1996, σελ. 141.

⁹⁶ Cline E., 1997, “Achilles in Anatolia: Myth, History, and the Aššuwa Rebellion in *Crossing Boundaries and Linking Horizons. Studies in Honor of Michael C. Astour on his eightieth Birthday*, σελ. 193-194.

απεικόνιση του Μυκηναίου πολεμιστή στο θραύσμα της φιάλης που επίσης βρέθηκε στην Χαττούσα.⁹⁷

Παράλληλα, η ύπαρξη μυκηναϊκής κεραμικής και κτερισμάτων στο Panaztere και μυκηναϊκών αγγείων στην Τροία που χρονολογούνται στην ΥΕΙΙ και ΥΕΙΙΑ, τα οποία βρέθηκαν σε οικίες που καταστράφηκαν και κάηκαν μάλλον από εισβολείς υποδηλώνουν τις στενές σχέσεις των Μυκηναίων με την Assuwa.⁹⁸ Η συχνή ύπαρξη της λέξης A-si-wi-jo στις πινακίδες της Γραμμικής Β ίσως σχετίζεται με την έλευση προσφύγων στο μυκηναϊκό κόσμο ύστερα από τη νικηφόρα εκστρατεία του Tudhaliya και την κατάλυση της πολιτικής οντότητας που λάμβανε χώρα στη βορειοδυτική Μικρά Ασία. Οι πρόσφυγες αυτοί ίσως μετέφεραν τη θεά που στα κείμενα της Γραμμικής Β αποκαλείται ro-ti-ni-ja a-si-wi-ja (Potnia Aswiya),⁹⁹ θεωρία που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Δημιουργείται πάντως το ερώτημα γιατί οι Μυκηναίοι βοήθησαν την Assuwa εναντίον μιας κραταιάς δύναμης της εποχής, του βασιλείου των Χετταίων. Εκτός των προφανών οικονομικών λόγων, όπως η πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα και σε περιοχές πλούσιες σε αγροτικά προϊόντα και μέταλλα, ο Cline προτείνει μια άλλη θεωρία που αξίζει να μελετηθεί. Πιστεύει ότι υπήρχαν ισχυροί δυναστικοί δεσμοί μεταξύ των βασιλικών οίκων των Μυκηναίων και της Assuwa. Προς ενίσχυση της υπόθεσής του, παραθέτει αποσπάσματα μεταγενέστερων συγγραφέων όπως του Στράβωνα (VIII.6.11), του Απολλόδωρου (II.2.1) και του Πausανία (II.16.3) οι οποίοι αναφέρουν ότι γίγαντες από τη Λυκία κατασκεύασαν τα τείχη της Τίρυνθας, ο Πρωτέας παντρεύτηκε την Άντια, κόρη του βασιλιά της Λυκίας Ιοβάτη, ο οποίος του έδωσε στρατό από Λύκιους και τον βοήθησε να καταλάβει την Τίρυνθα. Παράλληλα, επικαλείται το Θουκυδίδη (I.9.2) ο οποίος αναφέρει ότι ο Πέλοπας, πατέρας του Ατρέα, ήρθε στην Ελλάδα από την Ασία, τη βορειοδυτική Μικρά Ασία. Κατ' αυτόν τον τρόπο θέλει να δείξει ότι η οικογένεια των Ατρείδων συνδεόταν κατά κάποιο τρόπο με τη Μικρά Ασία, ιδιαίτερα το βορειοδυτικό τμήμα της και κατ' επέκταση με την Assuwa. Επομένως, οι Μυκηναίοι πολεμιστές ή μισθοφόροι βοήθησαν την Assuwa επειδή θεώρησαν ότι ο Tudhaliya προσέβαλε τα εδάφη των δυναστικών τους προγόνων. Όσο ελκυστική πάντως και να φαίνεται μια τέτοια θεωρία είναι δύσκολο να αποδειχθεί. Όπως και ο ίδιος συγγραφέας παραδέχεται ίσως να πρόκειται για μια

⁹⁷ Niemeier W.-D., 2003, σελ. 104-105.

⁹⁸ Cline E., 1996., σελ. 147-148.

⁹⁹ Watkins C., 1998, "Homer and Hittite revisited" in *Style and Transition. Studies in Honor of Wendell Clausen*, σελ. 203

«βολική» εξήγηση, κάτω από την οποία κρύβονται κυρίαρχοι οικονομικοί και πολιτικοί λόγοι.¹⁰⁰

Οι επόμενες αναφορές για τους Ahhiyawa εμφανίζονται στα χρόνια της βασιλείας του Mursili II (1318-1290 π.Χ.). Πριν από αυτόν είχαν βασιλεύσει οι Tudhaliya II (1375-1355 π.Χ.), Suppiluliuma I (1355-1320 π.Χ.) και Arnuwanda II (1320-1318 π.Χ.). Κατά τη διάρκεια αυτών των ετών το χεττιτικό βασίλειο πραγματοποιεί σημαντικές προσαρτήσεις εδαφών στην επικράτειά του (εδάφη των Κάσκα, των Μιταννί και της βόρειας Συρίας), ενσωματώνει γειτονικούς λαούς και ουσιαστικά αναδεικνύεται σε αυτοκρατορία που παίζει καθοριστικό ρόλο στις πολιτικές υποθέσεις της Εγγύς Ανατολής.

Μια πινακίδα (KUB XIV 2) λοιπόν που χρονολογείται στον καιρό της βασιλείας του Mursili II αναφέρεται σε γεγονός που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια που ο πατέρας του Suppiluliuma I ήταν βασιλιάς. Πιο συγκεκριμένα γίνεται λόγος για μια πιθανή εξορία της γυναίκας του (μητέρας του Mursili) στη γη των Ahhiyawa. Δεν είναι ξεκάθαρη η αιτία για την οποία εξορίστηκε, πάντως το κείμενο αποτελεί σαφή ένδειξη για στενές σχέσεις μεταξύ Ahhiyawa και Χετταίων την εποχή εκείνη.¹⁰¹ Άλλωστε μόνο σε κάποια φιλική χώρα θα μπορούσαν να εξοριστούν πρόσωπα που δημιουργούσαν προβλήματα, ώστε να θεωρείται δεδομένη η επιτήρησή τους. Από αυτό το στοιχείο συνάγουμε το συμπέρασμα ότι οι σχέσεις των δύο γειτόνων ήταν φιλικές τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.¹⁰²

Ωστόσο οι πιθανές φιλικές σχέσεις δεν επρόκειτο να κρατήσουν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Στα «Ανάλεκτα» του Mursili αναφέρεται ότι οι εχθροί των Χετταίων εκμεταλλευόμενοι την απειρία του νέου βασιλιά λόγω του νεαρού της ηλικίας του έκαναν γενική επίθεση. Σε κείμενο (KUB XIV 15 I) γίνεται λόγος για μια συμμαχία στα δυτικά της αυτοκρατορίας που την αποτελούσαν η Arzawa, το βασίλειο της Ahhiyawa και η Millawanda. Αυτό είναι το πρωιμότερο κείμενο στο οποίο υπάρχει μνεία για την εμπλοκή της Ahhiyawa και του βασιλιά της στην Millawanda. Ο Mursili αφού νίκησε τους εχθρούς του στα ανατολικά στράφηκε στα δυτικά, στέλνοντας το στρατό του κατά το τρίτο έτος της βασιλείας του (1316 π.Χ.) εναντίον της Millawanda, την οποία και κατέστρεψε. Η καταστροφή αυτή αποδεικνύεται στη Μίλητο χρονολογικά, από ένα στρώμα καταστροφής πάχους 30

¹⁰⁰ Cline E., 1997, σελ. 202-206.

¹⁰¹ Huxley G. L., 1960, *Achaean and Hittites*, σελ. 5-6.

¹⁰² Ünal A., 1991, σελ. 30.

εκ., που εντοπίστηκε πάνω στα ερείπια της πρώτης μυκηναϊκής οικιστικής φάσης της πόλης.¹⁰³

Τον ίδιο χρόνο οδήγησε ο ίδιος τις στρατιωτικές του δυνάμεις εναντίον της Arzawa, νίκησε τους αντιπάλους του σε μάχη και κατέλαβε την πρωτεύουσα Apasa χωρίς ιδιαίτερη αντίσταση. Ο βασιλιάς της Arzawa, ο Uhhaziti, σύμφωνα με ένα αποσπασματικό κείμενο (KBo III 4, II 28-32, III 3-5) από τα «Δεκαετή Ανάλεκτα» (Ten Years Anals) του Mursili, εγκατέλειψε την πατρίδα του και κατέφυγε στα απέναντι νησιά, τα οποία ήταν εξαρτημένα από το βασίλειο της Ahhiyawa, όπου και πέθανε εξόριστος. Με τον τρόπο αυτό ο Χετταίος ηγεμόνας κατέλυσε το βασίλειο της Arzawa, έναν από τους, κατά τα φαινόμενα, συμμάχους των Ahhiyawa στην περιοχή. Ωστόσο σύντομα πάλι η Millawanda πέρασε στην κυριαρχία του βασιλείου των Ahhiyawa, πιθανότατα στα χρόνια του επόμενου Χετταίου βασιλιά Muwatalli II.¹⁰⁴

Με τις επιχειρήσεις του Mursili στη δυτική Μικρά Ασία συνδέονται και οι ανάγλυφες επιγραφές, λαξευμένες σε βράχο, για τις οποίες έχει γίνει ήδη αναφορά (σελ. 28-29). Η κατασκευή των συγκεκριμένων μνημείων πιστοποιεί τη χεττιτική επιρροή τόσο σε πολιτικό όσο και σε πολιτιστικό επίπεδο στην περιοχή και επιβεβαιώνει στο σημείο αυτό τις αναφορές των πινακίδων.

Ένα ακόμα αποσπασματικό κείμενο (KUB V 6, II 57, 60) που σχετίζεται με τους Ahhiyawa ταυτίζεται χρονικά με τη βασιλεία του Mursili. Δεν προσφέρει συγκεκριμένες ιστορικές πληροφορίες, αλλά γίνεται λόγος για μια αρρώστια του Χετταίου βασιλιά. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι εστάλη ο θεός από την Ahhiyawa (πιθανότατα κάποιο λατρευτικό είδωλο) και ο θεός από τη Lazpa (νησί που ταυτίζεται με τη Λέσβο) προκειμένου να βοηθήσουν το βασιλιά, ο οποίος ήταν άρρωστος και μάλιστα δεν ήξερε ποιο ήταν το σωστό τελετουργικό για αυτούς τους θεούς.¹⁰⁵ Η ερμηνεία του συγκεκριμένου αποσπάσματος παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες. Από ότι έχουμε δει ως τώρα οι σχέσεις μεταξύ Μυκηναίων και Χετταίων επί Mursili ήταν εχθρικές, φτάνοντας μάλιστα ως το σημείο της ανοιχτής αντιπαράθεσης. Ωστόσο, εμφανίζεται ο Χετταίος ηγεμόνας να ζητά τη βοήθεια του θεού των Ahhiyawa, των θεωρούμενων εχθρών του. Δε γνωρίζουμε σε ποια κατάσταση βρισκόταν ο Mursili, αν είχε τόσο απογοητευτεί από τις δικές του

¹⁰³ Cline E., 1994, σελ. 122 και Niemeier W.-D., 2003, σελ. 105.

¹⁰⁴ Niemeier W.-D., 1999, "Mycenaeans and Hittites in war in Western Asia Minor", in *POLEMOS, Le contexte guerrier en Égéé à l'Âge du Bronze*, *AEGAEUM* 19, σελ. 151 και Cline E., 1994, σελ. 122.

¹⁰⁵ Cline E., 1994, σελ. 122 και Huxley G. L., 1960, σελ. 5.

θεότητες ώστε να διατάξει να φέρουν ξένες προκειμένου να καταφέρει με τη συνδρομή τους να ιαθεί. Ενδεχομένως κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο να υπήρξε κάποιου είδους ανακωχή μεταξύ των δύο αντιπάλων, ένα διάλειμμα «φιλίας», έτσι ώστε να καταστεί εφικτή η μεταφορά του «θεού» στον ασθενή βασιλιά. Ίσως πάλι η ασθένεια αυτή να προκάλεσε τη διπλωματική συμφιλίωση και να επέσπευσε τις διαδικασίες «κατάπαυσης του πυρός».

Μετά το θάνατο του Mursili ανεβαίνει στο θρόνο ο Muwatalli II (1290-1272 π.Χ.). Επί της βασιλείας του το χεττιτικό κράτος στρέφει σε μεγάλο βαθμό την προσοχή του στα νοτιο-ανατολικά του σύνορα, ασκώντας επεκτατική πολιτική στην περιοχή της Συρίας. Οι ενέργειες αυτές των Χετταίων θίγουν τα συμφέροντα της Αιγύπτου στην ίδια περιοχή κάτι που έχει σαν αποτέλεσμα τη στρατιωτική σύγκρουση (1275 π.Χ.) των δύο υπερδυνάμεων της εποχής στο Καντές της Συρίας, με τη συμμετοχή μάλιστα των ηγεμόνων των δύο χωρών, του Muwatalli και του Ραμσή Β΄ της Αιγύπτου. Από τη σύγκρουση αυτή, ουσιαστικοί νικητές εξήλθαν οι Χετταίοι, οι οποίοι διατηρήσαν τα κεκτημένα, παρά τα αντιθέτως αναγραφόμενα στις αιγυπτιακές πηγές για εντυπωσιακή νίκη του Ραμσή, προφανώς για λόγους προπαγάνδας.

Οι αναφορές στους Ahhiyawa όμως δε λείπουν και από αυτήν την περίοδο της χεττιτικής ιστορίας. Σε δύο αποσπασματικά κείμενα (KUB XXI 34 και KUB XXXI 29) γίνεται λόγος για τη γη των Ahhiyawa σε συνδυασμό με τη Mira (ένα από τα κράτη της ευρύτερης περιοχής της Arzawa) και την Tarhuntassa (χεττιτική περιοχή στη νότια Μικρά Ασία). Πιθανότατα πρόκειται για κείμενα που δίνουν ένα κατάλογο των πολιτικών μορφωμάτων της Μικράς Ασίας (χάρτης 5) και των συνόρων τους. Είναι εμφανής ο υπαινιγμός ότι η Ahhiyawa κατέχει έδαφος στη Μικρά Ασία, δεν είναι όμως απαραίτητο να θεωρήσουμε ότι το ίδιο το βασίλειο της Ahhiyawa είχε την έδρα του σε αυτή την περιοχή.¹⁰⁶

Αξίζει επίσης να αναφέρουμε ότι σύμφωνα με τις χεττιτικές πηγές, σε αντίθεση με την Arzawa που παρέμενε εστία αναταραχών, η Wilusa παρέμεινε πιστή υποτελής στους Χετταίους μετά τον πόλεμο στην Assuwa. Η απόδειξη του συγκεκριμένου ισχυρισμού προέρχεται από τη λεγόμενη (εικ. 37) «συνθήκη Alaksandu» (CTH 76), μεταξύ του Muwatalli II και του Alaksandu, ηγεμόνα της Wilusa. Εμφανής είναι η ομοιότητα του ονόματος του μικρασιάτη ηγεμόνα με το

¹⁰⁶ Cline E., 1994, σελ. 123 και Bryce Tr., 1989a, σελ. 302.

ελληνικό όνομα *Αλέξανδρος*, καθώς προκαλεί συνειρμούς με τον Πάρη – Αλέξανδρο της Ιλιάδας. Παράλληλα, δε μένει απαρατήρητο πως αυτός ο «Αλέξανδρος» ήταν ηγεμόνας της Wilusa (που σχετίζεται ήδη με το ομηρικό Ίλιο, όπως έχουμε ήδη αναφέρει). Η συνθήκη αυτή επέτρεψε στο Χετταίο βασιλιά να στραφεί με μεγαλύτερη προσοχή στις υποθέσεις που αφορούσαν στις σχέσεις τους με την Αίγυπτο, εξασφαλίζοντας σταθερότητα στη βορειο-δυτική του επικράτεια. Επίσης, είναι άξιο προσοχής πως την περίοδο της «συνθήκης Alaksandu» δεν υπάρχουν αναφορές για διαμάχες με τους Ahhiyawa. Ίσως να πρόκειται πάλι για μια περίπτωση παύσης των συγκρούσεων με εκατέρωθεν υποχωρήσεις (για παράδειγμα επιστροφή της Μιλήτου στους Μυκηναίους και εξασφάλιση της σταθερότητας) προκειμένου ο Muwatalli να αφοσιωθεί στην προσπάθειά του στην Εγγύς Ανατολή.¹⁰⁷

Επόμενος Χετταίος βασιλιάς είναι ο Urhi-Tesub ή Mursili III (1272-1265 π.Χ.). Σε ένα αποσπασματικό κείμενο (KBo XVI 22) που χρονολογείται στην εποχή της βασιλείας του γίνεται λόγος για το βασιλιά της Ahhiyawa και τις ενέργειές του σχετικά με το Χετταίο βασιλιά. Ίσως να υπονοείται ότι ο ηγεμόνας της Ahhiyawa δεν έδωσε βοήθεια στο Mursili και στο γιο του Šipra-ziti στον εμφύλιο πόλεμο εναντίον του Hattusili II (ή III σύμφωνα με την παραδοσιακή χρονολόγηση).¹⁰⁸ Ένα ακόμα κείμενο (KUB XXVI 76) της ίδιας περιόδου πρόκειται πιθανότατα για απόσπασμα από κάποια ανάλεκτα και γίνεται αναφορά στην Ahhiyawa και στο βασιλιά της, καθώς και στην Αίγυπτο και την Καρχημίς.¹⁰⁹

Ο Hattusili II καταφέρνει τελικά να ανέλθει στην εξουσία (1265-1240 π.Χ.). Από τα χρόνια της βασιλείας του διασώζεται το πληρέστερο και πιο διαφωτιστικό κείμενο για τις σχέσεις των Χετταίων και των Ahhiyawa. Πρόκειται για τη λεγόμενη (εικ. 38) «Επιστολή Tawagalawa» (KUB XIV 3 I, II). Αποστολέας της ήταν ο Χετταίος βασιλιάς και παραλήπτης ο ομόλογός του της Ahhiyawa, ενώ ολόκληρο το ύφος του κειμένου προσιδιάζει σε ανάλογες επιστολές των αρχείων της Χαττούσας και της Αμάρνα που έχουν αποσταλεί σε ηγεμόνες της Αιγύπτου, της Βαβυλώνας, της Ασσυρίας, του Μιταννί και του Χάττι.¹¹⁰ Άλλωστε ο αποστολέας προσφωνεί τον παραλήπτη ως εξής: «Αδελφέ μου, μεγάλε βασιλιά, ισότιμε στην τάξη με εμένα».¹¹¹

¹⁰⁷ Niemeier W.-D., 2002, σελ. 21 και Bryce Tr., 1989a, σελ. 302.

¹⁰⁸ Ünal A., 1991, σελ. 19.

¹⁰⁹ Cline E., 1994, σελ. 123 και Ünal A., 1991, σελ. 19.

¹¹⁰ Güterbock H., 1983, "The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa problem Reconsidered", *AJA* 87, σελ. 135.

¹¹¹ Bryce Tr., 1989a, σελ. 300.

Το κείμενο στην ουσία μας πληροφορεί για τις εγκληματικές, στα μάτια των Χετταίων, δραστηριότητες του Piyamaradus, πιθανότατα εγγονού του Uhhaziti, του παλιού βασιλιά της Arzawa. Η δράση του ξεκίνησε ήδη από τη βασιλεία του Muwatalli II και συνεχίστηκε για πολλές δεκαετίες. Σύμφωνα με το κείμενο, ο Piyamaradus είχε εμπλακεί σε αντιχεττιτικές δραστηριότητες από τη Wilusa στο βορρά ως τη Lukka στο νότο, με κέντρο επιχειρήσεων τη Millawanda, που βρισκόταν υπό την επικυριαρχία των Ahhiyawa (εδώ έχουμε την απόδειξη πως η Μίλητος ύστερα από την κατάληψη της από το Mursili II πέρασε σύντομα ξανά στην εξουσία των Ahhiyawa). Την εξουσία στη Millawanda ασκούσε ο Atpa, ντόπιος ηγεμόνας υποτελής στους Ahhiyawa και γαμπρός του Piyamaradus. Ο Hattusili καταδίωξε τον αντίπαλό του μέχρι τη Μίλητο, έχοντας προφανώς σκοπό να αποκαταστήσει τη χεττιτική εξουσία στη δυτική Μικρά Ασία. Ωστόσο, ο Piyamaradus διέφυγε μέσω θαλάσσης και έτσι κατόρθωσε να μη συλληφθεί από τα χεττιτικά στρατεύματα. Ο βασιλιάς των Ahhiyawa είχε υποσχεθεί την παράδοσή του, όμως αθέτησε το λόγο του. Αυτή είναι η αιτία για την οποία ο Χετταίος ηγεμόνας προέβη στη σύνταξη της επιστολής και εκφράζει τα παράπονα στον «αδερφό» του ενώ ταυτόχρονα εγγυάται προσωπικά την ασφάλεια του κατά κάποιον τρόπο «προστατευόμενου» του βασιλιά των Ahhiyawa.¹¹² Παράλληλα, εκφράζει τα παράπονά του επειδή όταν ο απεσταλμένος του βασιλιά της Ahhiyawa έφτασε στα διαμερίσματά του δεν έφερε ούτε χαιρετισμό ούτε κάποιο δώρο εκ μέρους του!¹¹³

Τόσο από το περιεχόμενο όσο και από το ύφος της επιστολής καθίσταται εμφανής η προσπάθεια των Χετταίων να δείξουν μια όσο το δυνατόν συμφιλιωτική διάθεση. Φαίνεται ότι ο πανίσχυρος Χετταίος ηγεμόνας ήταν υποχρεωμένος να δείχνει συγκαταβατικός και να ανέχεται μια συμπεριφορά από τον παραλήπτη της επιστολής και τους ανθρώπους του που δεν ήταν συνηθισμένος να συγχωρεί σε άλλους.¹¹⁴ Παράλληλα, είναι προφανές πως ενώ τα χεττιτικά στρατεύματα θα μπορούσαν να καταλάβουν τη Μίλητο χωρίς δυσκολία, όπως είχαν κάνει και στο παρελθόν, η γεωγραφική θέση της Ahhiyawa την καθιστούσε απρόσβλητη απέναντι σε οποιαδήποτε χεττιτική επιχείρηση. Γνωρίζοντας ότι ούτως ή άλλως η κυριαρχία της Μιλήτου θα ξαναπερνούσε σύντομα στα χέρια των Ahhiyawa, οι Χετταίοι προτίμησαν να συνδιαλλαγούν. Τελικά, όπως φαίνεται σε μεταγενέστερο

¹¹² Güterbock H., 1983, σελ. 136.

¹¹³ Cline E., 1994, σελ. 123.

¹¹⁴ Ιακωβίδης Σπ., 1971, «Οι Αχαιοί και η ανατολική Μεσόγειος», *IEE* τ. I, σελ. 277.

αποσπασματικά σωζόμενο κείμενο, ο Hattusili πέτυχε το σκοπό του και του παρέδωσαν τον Piyamaradus.¹¹⁵

Ο Tawagalawa από τον οποίο ονομάστηκε η επιστολή εμφανίζεται ως αδερφός του βασιλιά των Ahhiyawa και απεσταλμένος του στο μικρασιατικό έδαφος. Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη, το όνομά του είναι η απόδοση στη χεττιτική γλώσσα του μυκηναϊκού ονόματος *ΕτεΦοκλέΦης/Ετεοκλής*. Στο κείμενο αναφέρεται πως ο Tawagalawa είχε προσωπικά επαφές με τους Χετταίους, ανέβηκε μάλιστα σε πολεμικό άρμα μαζί με το βασιλικό ηνίοχο του Hattusili, ο οποίος ανήκε στη χεττιτική αριστοκρατία. Το συγκεκριμένο γεγονός μας κάνει να υποψιαστούμε πως κατά την περίοδο εκείνη υπήρχαν ευρύτερες προσωπικές επαφές, αμοιβαίες επισκέψεις και ανταλλαγή τεχνικών γνώσεων, ανάμεσα στην αυτοκρατορία των Χετταίων και το βασίλειο των Ahhiyawa.¹¹⁶ Πάντως, αυτό που γίνεται επίσης κατανοητό από την ερμηνεία του κειμένου είναι ότι οι ηγεμόνες της Μιλήτου ήταν ντόπιοι, υποτελείς στον βασιλιά των Ahhiyawa, για λογαριασμό του οποίου προέβαιναν είτε σε φιλικές επαφές είτε σε δραστηριότητες εναντίον των Χετταίων. Ο ηγεμόνας των Ahhiyawa υπεράσπιζε τα συμφέροντα του στη δυτική Μικρά Ασία χρησιμοποιώντας συνδυασμό διπλωματικών και πολεμικών μέσων. Αν δεν είχε ο ίδιος αρκετούς άντρες για πολεμικές επιχειρήσεις, προκαλούσε ταραχές χρησιμοποιώντας του τοπικούς ηγεμόνες με βάση τη Μίλητο, ενισχύοντας συχνά τις αποσχιστικές τάσεις τους από τη χεττιτική εξουσία.¹¹⁷

Η φιλική προδιάθεση των Χετταίων απέναντι στους Ahhiyawa κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Hattusili II ενισχύεται από ένα ακόμα αποσπασματικό κείμενο (KBo II 11) των αρχείων της Χαττούσας. Πρόκειται για μια επιστολή την οποία έστειλε ο Χετταίος ηγεμόνας σε έναν άγνωστο βασιλιά (μάλλον τον υποτελή βασιλιά της Arzawa) και αναφέρεται σε ένα δώρο που περιμένει από τον βασιλιά των Ahhiyawa, δε γνωρίζει όμως ποια κατάσταση επικρατεί και εάν ο απεσταλμένος έστειλε τίποτα ή όχι. Αν μη τι άλλο, η ανταλλαγή δώρων σε συνδυασμό με τις γενικότερες συνθήκες που επικρατούσαν την περίοδο εκείνη προϋποθέτει την ύπαρξη ειρηνικών αν όχι φιλικών σχέσεων.¹¹⁸

¹¹⁵ Niemeier W.-D., 2003, σελ. 106.

¹¹⁶ Ο.π., σελ. 106.

¹¹⁷ Bryce Tr., 1989b, "The Nature of Mycenaean Involvement in Western Anatolia", *Historia* 38, σελ. 12.

¹¹⁸ Cline E., 1994, σελ. 124 και Bryce Tr., 1989b, σελ. 8.

Επόμενος Χετταίος ηγεμόνας είναι ο Tudhaliya III (1240-1215 π.Χ.). Από την περίοδο της βασιλείας του είναι γνωστή η συνθήκη (KUB XXIII 1 IV) με το Šaušgamuwa του Amurru, για την οποία έχει γίνει λόγος κατά την εξέταση της θεωρίας του χεττιτικού εμπάργκο εναντίον των Μυκηναίων. Στη συνθήκη αυτή επίσης αναφέρονται οι βασιλιάδες της Αιγύπτου, της Βαβυλωνίας, της Ασσυρίας και των Ahhiyawa ως ισότιμοι του βασιλιά των Χετταίων. Ωστόσο, κάποια στιγμή το όνομα του ηγεμόνα των Ahhiyawa φαίνεται να σβήστηκε. Διάφορες ερμηνείες έχουν προταθεί για το συγκεκριμένο περιστατικό. Η πιο απλή συνίσταται σε ενδεχόμενο λάθος του γραφέα, ο οποίος ενέταξε κατά λάθος το βασιλιά των Ahhiyawa στους ηγεμόνες των υπερδυνάμεων της εποχής και κατόπιν τον διέγραψε. Σύμφωνα όμως με την επικρατέστερη θεωρία το όνομα του βασιλιά των Ahhiyawa σβήστηκε από τη συνθήκη μετά την απώλεια του ελέγχου της Μιλήτου. Έχασε έτσι τη μοναδική σημαντική βάση που διέθετε στη δυτική Μικρά Ασία και αυτόματα απέκτησε πολύ λιγότερη σημασία για τους Χετταίους από ότι είχε.¹¹⁹

Η παραπάνω ερμηνεία στηρίζεται από το περιεχόμενο ενός άλλου κειμένου (εικ. 39) της ίδιας εποχής, της λεγόμενης «επιστολής Millawanda» (KUB XIX 55 + KUB XLVIII 90). Η επιστολή εστάλη από τον Tudhaliya III σε έναν άγνωστο υποτελή ηγεμόνα της δυτικής Μικράς Ασίας, τον οποίο ο Χετταίος μονάρχης προσφωνεί «σιέ μου». Στο κείμενο γίνεται λόγος, εκτός των άλλων, για τον καθορισμό των συνόρων της Millawanda. Ως παραλήπτες έχουν προταθεί είτε ο βασιλιάς της Mira είτε ο βασιλιάς της Millawanda. Αν όντως ήταν ο τελευταίος, καθίσταται σαφές ότι η κυριαρχία της Μιλήτου είχε περάσει στους Χετταίους, αφού ήταν στην ευχέρεια του Tudhaliya να καθορίζει τα σύνορά της.¹²⁰

Χωρίς αμφιβολία πάντως, τα αρχαιολογικά δεδομένα συνηγορούν υπέρ της αλλαγής εξουσίας από τους Ahhiyawa στους Χετταίους τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Από τη μια μεριά τα οχυρωματικά τείχη της Μιλήτου κατά την τελευταία μυκηναϊκή οικιστική φάση διαμορφώνονται με ορθογώνιους πύργους, που προεξέχουν κατά τακτά διαστήματα ενώ παράλληλα επικρατεί ο κυβόσχημος τρόπος δόμησης, χαρακτηριστικά δηλαδή που προσιδιάζουν περισσότερο σε έναν ανατολικό χεττιτικό τύπο τειχοδομίας παρά στο μυκηναϊκό.¹²¹ Από την άλλη, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, στο μυκηναϊκό νεκροταφείο κοντά στη Μίλητο, στο Degirmentepe, μεταξύ

¹¹⁹ Bryce Tr., 1989b, σελ. 16-17.

¹²⁰ Niemeier W.-D., 2003, σελ. 106 και Bryce Tr., 1989a, σελ. 303-304.

¹²¹ Niemeier W.-D., 2002, σελ. 21

των άλλων κτερισμάτων υπάρχουν χεττιτικά ξίφη, ενώ της ίδιας εποχής είναι και το θραύσμα του μυκηναϊκού κρατήρα με την απεικόνιση χεττιτικού κερασφόρου στέμματος.¹²²

Οι Ahhiyawa εμφανίζονται μια τελευταία φορά σε κείμενο (KUB XXIII 13) του Tudhaliya εμπλεκόμενοι σε διαμάχες στη δυτική Μικρά Ασία. Ένας τοπικός ηγεμόνας, ο Tarhunaradu της χώρας του ποταμού Seha, στασίασε εναντίον του Χετταίου βασιλιά με την υποκίνηση του βασιλιά των Ahhiyawa. Ωστόσο ο τελευταίος δεν κατόρθωσε να στείλει τη βοήθεια που είχε υποσχεθεί, φανερώνοντας έτσι την αδυναμία του να αναλάβει τόσο μακρινές επιχειρήσεις. Ο Tarhunaradu απέτυχε στην εξέγερσή του και οι Χετταίοι εδραίωσαν την παρουσία τους στην περιοχή.¹²³

Από το σημείο αυτό και ύστερα δε γίνεται λόγος στα χεττιτικά αρχεία για τους Ahhiyawa. Άλλωστε, εφόσον δεχθούμε την εξίσωση Μυκηναίοι=Ahhiyawa, οι επί σειρά χρόνων αντίπαλοι των Χετταίων αντιμετώπιζαν άλλου είδους προβλήματα στην ηπειρωτική Ελλάδα και έπρεπε πρωτίστως να φροντίσουν για την επιβίωσή τους. Η καταστροφή ωστόσο των μυκηναϊκών ανακτορικών κέντρων δε θα αργήσει να έρθει. Λίγα χρόνια αργότερα θα ακολουθήσει το δρόμο αυτό και η κραταιά αυτοκρατορία των Χετταίων.

Υπάρχουν και κάποια ακόμα κείμενα από τη Χαττούσα, στα οποία γίνεται λόγος για τους Ahhiyawa. Είναι όμως τελείως φθαρμένα και αποσπασματικά, ενώ αποτελούνται από ελάχιστες λέξεις οι οποίες στην ουσία δε δίνουν καμία περαιτέρω πληροφορία για το ζήτημα που εξετάζουμε. Πάντως, όσο συνεχίζονται οι ανασκαφές στην παλιά επικράτεια των Χετταίων, υπάρχει πιθανότητα να έρθουν στο φως νέα κείμενα που θα ρίξουν περισσότερο φως στα δυσεπίλητα ερωτήματα που έχουν προκύψει.

¹²² Niemeier W.-D., 2003, σελ. 106.

¹²³ Niemeier W.-D., 1999, 152-153.

VII α. Επιρροές στην αρχιτεκτονική

Από τις πινακίδες των αρχείων της Χαττούσας διαπιστώσαμε ότι όντως υπήρχαν επαφές μεταξύ Μυκηναίων και Χετταίων σε πολιτικό-διπλωματικό, κυρίως, επίπεδο στην περιοχή της δυτικής Μικράς Ασίας. Παράλληλα, είδαμε πως κάποια χεττιτικά τέχνηρα έχουν βρεθεί στη μυκηναϊκή Ελλάδα, ενώ αντίστοιχα σε ορισμένες θέσεις στη χεττιτική επικράτεια ανιχνεύονται μυκηναϊκά-αιγαιακά αντικείμενα και κεραμική. Ωστόσο, στις συγκεκριμένες περιπτώσεις πρόκειται για επιδερμικού είδους ανταλλαγές που δε φαίνεται να επηρεάζουν σημαντικά την ιστορική και πολιτιστική πορεία του πυρήνα των δύο πολιτισμών, όσον αφορά στις μεταξύ τους αμφίδρομες επιδράσεις. Παρόλα αυτά, υπάρχουν κάποιες επιρροές που δεν εντοπίζονται με την πρώτη ματιά, οι οποίες φανερώνουν ότι η σχέση των δύο πολιτισμών ήταν βαθύτερη από όσο δείχνουν οι πηγές. Σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα, οι Χετταίοι επηρέασαν είτε σε μεγαλύτερο είτε σε μικρότερο βαθμό τους Μυκηναίους σε δύο κυρίως τομείς, στην μνημειακή οχυρωματική αρχιτεκτονική και στη θρησκεία.

Στην προσπάθεια ανίχνευσης των χεττιτικών επιδράσεων στους τομείς που αναφέρθηκαν, εκτός των αρχαιολογικών δεδομένων, αρωγός θα σταθεί και η μεταγενέστερη ελληνική μυθολογία των ιστορικών χρόνων. Κάτι τέτοιο βέβαια είναι εξαιρετικά ριψοκίνδυνο, ωστόσο θεωρείται ότι πίσω από κάθε μύθο, τουλάχιστον στην περίπτωσή μας, κρύβονται σπέρματα ιστορικών γεγονότων. Τα γεγονότα λοιπόν που έλαβαν χώρα στον αιγαιακό χώρο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού φτάνουν, ως ένα βαθμό, ως την εποχή μας, μέσα από το μανδύα της ελληνικής μυθολογίας.

Στην αρχιτεκτονική υπάρχουν εμφανείς ομοιότητες ανάμεσα στα λεγόμενα Κυκλώπεια τείχη των μυκηναϊκών ακροπόλεων και το χεττιτικών οχυρώσεων. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα χεττιτικά οχυρωματικά έργα είναι παλιότερα, θεωρείται πιθανό το ενδεχόμενο τα αντίστοιχα μυκηναϊκά να ανηγέρθησαν βάσει χεττιτικών προτύπων.

Αυτό καθίσταται εμφανές ιδίως στην περίπτωση της Τίρυνθας (εικ. 40). Τα τείχη της φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν με σκοπό να δώσουν την αίσθηση ακαταμάχητης ισχύος. Η ανάμνηση αυτή διατηρήθηκε στον Όμηρο, ο οποίος την αποκαλεί *τειχιόεσσα* (Ιλιάδα, Β 559). Πράγματι, τα τείχη της πόλης δεσπόζουν στην πεδιάδα του Άργους έστω και ερειπωμένα. Ο Πausανίας τα θεωρεί εξίσου θαυμαστά

με τις πυραμίδες της Αιγύπτου (9.36.5) και ισχυρίζεται όπως είδαμε προηγουμένως, ότι τα κατασκεύασαν Κύκλωπες.¹²⁴

Τα τείχη της Τίρυνθας λοιπόν αποτελούνται από μεγάλους ακατέργαστους στοιχειωδώς πελεκημένους ασβεστόλιθους, ενώ τα κενά ανάμεσά τους γεμίζονται από μικρούς λίθους. Εμφανίζουν κυκλώπεια τοιχοδομία και εσωτερικά και εξωτερικά, ενώ στο κέντρο το πάχος του τείχους γεμίζεται με με λίθους και χώμα. Η εντύπωση της μεγαλοπρέπειας αυξάνεται από τους κατά τόπους τεράστιους ογκόλιθους, με τρία ή τέσσερα μέτρα μήκος. Τα τείχη έχουν περίμετρο 725 μ., πάχος από 4,5 μ. έως 17 μ. και σώζονται σε ύψος ως 7,5 μ. Η πρώτη ακρόπολη ιδρύθηκε στις αρχές του 14^{ου} αι. π.Χ., η δεύτερη γύρω στο 1250 π.Χ. και η τρίτη διαμορφώθηκε μετά τις επισκευές του τέλους του 13^{ου} αι. π.Χ. Η τελευταία, είναι διπλάσια σε μέγεθος από τη δεύτερη, είχε εξασφαλίσει την επάρκειά της σε νερό και διέθετε πολλούς χώρους αποθήκευσης. Το πρόβλημα της ύδρευσης αντιμετωπιζόταν από δύο υπόγειες σήραγγες (εικ. 41) που οδηγούσαν σε δύο υπόγειες δεξαμενές, οι οποίες συγκέντρωναν το νερό από τα γύρω υψώματα. Οι σήραγγες ήταν κτισμένες κατά το κυκλώπειο σύστημα και στεγάζονταν με καμάρα κατά τον εκφορικό τρόπο. Παράλληλα, εκτός από τις κύριες πύλες υπήρχαν κρυφές μυστικές πυλίδες.¹²⁵

Παρόμοια χαρακτηριστικά, με μικρές διαφοροποιήσεις εμφανίζονται στην ακρόπολη των Μυκηνών. Το μόνο παράλληλο που μπορεί να ανιχνευθεί, τόσο ως προς το αρχιτεκτονικό σχέδιο όσο και ως προς την οχυρωματική οργάνωση είναι η Χαττούσα (εικ. 42). Η εμφάνιση είναι σχεδόν η ίδια. Κυκλώπεια οικοδομία, υπόγειες κρήνες και στοές, μυστικές πυλίδες. Χαρακτηριστική βέβαια είναι και η Πύλη των Λεόντων (εικ. 43) της χεττιτικής πρωτεύουσας, που πιθανότατα αποτέλεσε πρότυπο για την Πύλη των Λεόντων (εικ. 44) των Μυκηνών. Και στις δύο πύλες, οι λέοντες συμβόλιζαν κατά πάσα πιθανότητα την εξουσία του βασιλικού οίκου, ενώ ενδεχομένως είχαν λατρευτική και θρησκευτική σημασία.¹²⁶ Η κατασκευή των οχυρωματικών έργων στη Χαττούσα ξεκίνησε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Hantili I, περίπου το 1520 π.Χ. Το οχυρωματικό σύστημα ανανεώθηκε και ενισχύθηκε επί Suppiluliuma I το 14^ο αι. π.Χ. Οι Χετταίοι χρησιμοποιούσαν επίσης πολύ καλά κατεργασμένους λίθους, με όσο το δυνατόν πιο λαξευμένες γωνίες, ώστε να εφαρμόζουν μεταξύ τους χωρίς να χρησιμοποιούνται άλλοι μικρότεροι λίθοι. Οι

¹²⁴ Tritsch J. Fr., 1968, "Tirynthia Semata", *Kadmos* 7, σελ. 125.

¹²⁵ Βασιλικού Ντ., 1995, *Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός*, σελ. 144-145, 183, 187.

¹²⁶ Niemeier W.-D., 2003, σελ. 107.

τεχνικές των Χετταίων υιοθετήθηκαν επίσης ως ένα βαθμό και στην Κιλικία και τη δυτική Μικρά Ασία, σε καμία όμως άλλη περιοχή.¹²⁷

Η ξαφνική εμφάνιση αυτών των «ξένων» χαρακτηριστικών στον ελλαδικό χώρο προκάλεσε προβληματισμό, καθώς ξεκίνησαν οι συζητήσεις για το πώς αυτού του είδους οι χεττιτικές επιδράσεις έφτασαν ως τους Μυκηναίους, οι οποίοι τις ενστερνίστηκαν. Πλανώνται διάφορα ερωτήματα, όπως για το αν οι Μυκηναίοι υιοθέτησαν τα χεττιτικά στοιχεία απευθείας μέσω των επαφών τους με τους Χετταίους και χωρίς κάποια διαμεσολάβηση ή μήπως υπήρξαν ενδιάμεσοι μέσα από τους οποίους οι χεττιτικές επινοήσεις έφτασαν «φιλτραρισμένες» στους Μυκηναίους.

Στη μυθολογία φαίνεται ότι οι ανατολικές επιδράσεις στην περίπτωση της Τίρυνθας και των Μυκηνών έχουν αφήσει χωρίς αμφιβολία το σημάδι τους. Σύμφωνα με την παράδοση, οι Κύκλωπες από τη Λυκία που έφερε μαζί του ο Προίτος για τον βοήθησαν στην κατασκευή της ακρόπολης της Τίρυνθας, χρησιμοποιήθηκαν αργότερα από τον Περσέα, ιδρυτή των Μυκηνών, ο οποίος οικοδόμησε τη δική του ακρόπολη. Ο Bryce¹²⁸ πιστεύει ότι πίσω από τη μυθολογική παράδοση κρύβονται στοιχεία γεγονότων που έλαβαν χώρα στη δυτική Μικρά Ασία και γενικότερα στον ευρύτερο χώρο του Αιγαίου στα μέσα του 13^{ου} αι.π.Χ. Σύμφωνα με την «Επιστολή Tawagalawa», περίπου 7000 κάτοικοι από τη χώρα Lukka είχαν καταφύγει εντός των ορίων του μυκηναϊκού κόσμου, για να αποφύγουν τη χεττιτική επικυριαρχία.

Μεταξύ αυτών των ανθρώπων υπήρχαν γραφείς, οι οποίοι γνώριζαν τη χεττιτική γλώσσα (που συγγένευε στενά με τη γλώσσα που μιλούσαν, τα λουβικά) και τα μυκηναϊκά ελληνικά από τις επαφές που είχαν στη δυτική Μικρά Ασία. Οι γραφείς αυτοί τέθηκαν στην υπηρεσία της μυκηναϊκής ανακτορικής γραφειοκρατίας και συνέτασσαν ή διάβαζαν επιστολές που στέλνονταν ή προέρχονταν από τη Χαττούσα. Άλλωστε ήταν πιο εύκολο για αυτούς να μάθουν το απλούστερο σύστημα γραφής του τόπου που τους φιλοξενούσε (Γραμμική Β) παρά για τους Μυκηναίους να μάθουν την πιο σύνθετη σφηνοειδή ή χεττιτική ιερογλυφική γραφή και να συντάσσουν διπλωματικά έγγραφα σε αυτήν.

Παράλληλα, μεταξύ των μικρασιατικών πληθυσμών που κατέφυγαν στο μυκηναϊκό κόσμο, υπήρχε εργατικό δυναμικό και τεχνίτες που γνώριζαν λόγω των στενών επαφών με τους Χετταίους τις τεχνικές οχύρωσης που οι επικυρίαρχοί τους χρησιμοποιούσαν. Στο νέο τους περιβάλλον φαίνεται πολύ πιθανό να εφάρμοσαν

¹²⁷ Tritsch J. Fr., 1968, 128-130 και Βασιλικού Ντ., 1995, σελ. 145.

¹²⁸ Bryce Tr., 1999, "Anatolian Scribes in Mycenaean Greece", *Historia* 48, σελ. 257-264.

αυτές τις τεχνικές για λογαριασμό των Μυκηναίων ανάκτων, αφού οι νέοι τρόποι οχύρωσης πλεονεκτούσαν σαφώς από τους έως τότε υφιστάμενους στο μυκηναϊκό χώρο, ενώ παράλληλα ως κατασκευαστές των έργων γνώριζαν καλύτερα τους τρόπους συντήρησής τους. Με μεσολαβητές λοιπόν τους νεοφερμένους Μικρασιάτες, οι Μυκηναίοι γνώρισαν τη χεττιτική οχυρωματική αρχιτεκτονική και τη χρησιμοποίησαν προς όφελός τους.

VII β. Επιρροές στη θρησκεία

Μυκηναίοι και Χετταίοι φαίνεται πως υπόκεινται σε αμφίδρομη μεταξύ τους επιρροή στον τομέα των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Είδαμε πως ο Χετταίος βασιλιάς Mursili II, τον καιρό της ασθένειάς του, ζήτησε να του φέρουν το λατρευτικό είδωλο ενός θεού από την Ahhiyawa. Η πράξη του αυτή φανερώνει πως όχι μόνο γνώριζε αλλά και πίστευε στις θεραπευτικές ιδιότητες του ξένου θεού. Άλλωστε οι Χετταίοι ήταν ιδιαίτερος ανεκτικοί στις θρησκευτικές πρακτικές των υπηκόων τους και δε δίσταζαν να υιοθετήσουν τις θεότητες τους. Και από ότι φαίνεται δεν υπήρχε πρόβλημα ούτε στην επίκληση των θεοτήτων γειτονικών λαών, με τους οποίους ενίοτε υπήρχαν πολιτικά προβλήματα. Δυστυχώς δεν κατονομάζεται στην πινακίδα η θεότητα και έτσι δεν υπάρχει η δυνατότητα να διαπιστώσουμε αν ταυτίζεται με κάποιο θεό του μυκηναϊκού πανθέου που γνωρίζουμε.

Ιδιαίτερη εντύπωση επίσης προκαλούν ορισμένοι μύθοι των Χετταίων (στην πραγματικότητα έχουν χουρριτικό υπόστρωμα) και η ομοιότητα που παρουσιάζουν με ελληνικούς μύθους των ιστορικών χρόνων. Για παράδειγμα, ο μυθικός κύκλος του θεού Κουμαρμπί¹²⁹ παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με τη Θεογονία του Ησιόδου. Σύμφωνα με το χεττιτικό μύθο, που σώζεται σε μια πινακίδα, κάποτε ο θεός Αλαλού ήταν βασιλιάς στον ουρανό. Ο δυνατός Ανού, «πρώτος ανάμεσα στους θεούς, υποκλινόταν μπροστά του». Ο Αλαλού βασίλευσε εννιά χρόνια και τότε ο Ανού έκανε πόλεμο εναντίον του, τον νίκησε και τον ανάγκασε να διαφύγει στη γη (εννοείται πιθανότατα ο κάτω κόσμος). Ο Ανού τότε κάθισε στο θρόνο και «ο δυνατός Κουμαρμπί» τον υπηρετούσε και υποκλινόταν μπροστά του. Το ένατο έτος της βασιλείας του Ανού, ο Κουμαρμπί έκανε πόλεμο εναντίον του, αλλά ο Ανού εγκατέλειψε τη μάχη και πέταξε όπως ένα πουλί στον ουρανό. Πρόλαβε όμως ο

¹²⁹ Gurney O. R., 2002, σελ. 196-197.

Κουμαρμπί να τον αρπάξει από το πόδι και τον τράβηξε κάτω. Τότε δάγκωσε και έκοψε ένα μέλος του σώματος του Ανού (που αποκαλείται κατ' ευφημισμὸν το «γόνάτο» του) και γέλασε από χαρά. Όμως ο Ανού στράφηκε προς αυτόν και του είπε: «Μη χαιρέσαι για αυτό που κατάπιες! Σε έχω κάνει έγγυο και φέρεις τρεις δυνατούς θεούς. Πρώτο, φέρεις τον δυνατό Θεό του Καιρού, δεύτερο φέρεις τον ποταμό Αρανζάχ (χουρριτικό όνομα του Τίγρη) και τρίτο φέρεις το μεγάλο θεό Τασμίσου (έναν ευνοούμενο του Θεού του Καιρού). Τρεις τρομερούς θεούς έχω φυτέψει μέσα σου σαν καρπό από το σώμα μου». Αφού είπε αυτά τα λόγια ο Ανού, πέταξε στον ουρανό και χάθηκε. Όμως ο «σοφός βασιλιάς» Κουμαρμπί έφτυσε αυτό που είχε στο στόμα του, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα να μείνει έγκυος η Γη και να γεννήσει εκείνη τους τρεις θεούς. Περαιτέρω πληροφορίες δεν μπορούμε να πάρουμε επειδή η πινακίδα είναι εξαιρετικά φθαρμένη και η συνέχεια του κειμένου δυσανάγνωστη.

Στη Θεογονία του Ησιόδου ο Ουρανός και η Γαία είναι οι γονείς του Κρόνου και των Τιτάνων. Ο Ουρανός φοβούμενος ανατροπή του προσπαθεί να εμποδίσει τη γέννηση των παιδιών του. Ο Κρόνος όμως, παρακινούμενος από τη Γαία, ευνουχίζει τον πατέρα του και από το αίμα που ρέει προέρχονται οι Ερινύες, οι Γίγαντες και οι Νύμφες των δέντρων, ενώ η Αφροδίτη γεννιέται από τον αφρό που δημιουργεί το ακρωτηριασμένο μέλος όταν πέφτει στη θάλασσα. Ο Κρόνος και η Ρέα γέννησαν τους ολύμπιους θεούς, τους οποίους ο πατέρας του κατάπινε φοβούμενος και αυτός την απώλεια του θρόνου του. Ο Δίας όμως γλιτώνει, επειδή δίνουν στον Κρόνο να καταπιεί μια πέτρα. Όταν ενηλικιώνεται εξαναγκάζει τον Κρόνο να βγάλει τους θεούς που είχε καταπιεί και η πέτρα που βγαίνει πρώτη τοποθετείται ως λατρευτικό αντικείμενο στους Δελφούς. Στο τέλος επέρχεται η οριστική επικράτηση των Ολυμπίων θεών ύστερα από τη νίκη τους επί των Τιτάνων.

Η ησιοδική σειρά Ουρανός-Κρόνος-Δίας αντιστοιχεί στη χεττιτική εκδοχή με τη σειρά Ανού (από το σουμεριακό αν=ουρανός)-Κουμαρμπί (πατέρας των θεών, θεός του Καιρού), ενώ ο Αλαλού της χεττιτικής εκδοχής φαίνεται ότι αντιπροσωπεύει μια παλαιότερη γενιά, άγνωστη στον Ησιόδο. Ο ευνουχισμός του θεού του Ουρανού εμφανίζεται και στους δύο μύθους. Στο σπασμένο τμήμα της πινακίδας ο Κουμαρμπί εμφανίζεται να τρώει μια πέτρα, που αντιστοιχεί με τον πυθικό «ομφαλό» του Ησιόδου. Οι ομοιότητες αυτές είναι αρκετές για να θεωρήσουμε ότι πιθανότατα οι δύο εκδοχές προέρχονται από τον ίδιο χουρριτικό μύθο.

Φορείς των παραπάνω μύθων φαίνεται ότι ήταν και οι λαοί της δυτικής Μικράς Ασίας, οι οποίοι εκτός από την τεχνογνωσία, δέχτηκαν επιρροές από τους Χετταίους και στη θρησκευτική πρακτική. Υπάρχουν επιστήμονες που υποστηρίζουν ότι κάποια από τα ανατολίζοντα στοιχεία που εμφανίζονται στην ελληνική μυθολογία και κατ' επέκταση στην απεικόνιση αυτών των θεμάτων, πέρασαν στον ελλαδικό χώρο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και όχι κατά τη διάρκεια της 1^{ης} χιλιετίας π.Χ. Πιο συγκεκριμένα, η Morris¹³⁰ πιστεύει ότι τα θεωρούμενα στήθη της Εφεσίας Αρτέμιδος, ήταν στην πραγματικότητα είδος δερμάτινου ασκού (βλ. εικόνα 31 β, δερμάτινος ασκός μπροστά από το δέντρο στην αριστερή άκρη της εικόνας), σχετιζόμενα με τον αντίστοιχο χεττιτικό ασκό που ονομαζόταν *kursa*. Ανάλογη προέλευση έχει και η *αιγίς* της θεάς Αθηνάς. Πιστεύει ότι τα χεττιτικά στοιχεία, διαμέσου των κατοίκων της Μικράς Ασίας που κατέφυγαν στο μυκηναϊκό κόσμο, έφτασαν στους ντόπιους, οι οποίοι τα διαμόρφωσαν σύμφωνα με τις δικές τους πεποιθήσεις και τα ενσωμάτωσαν στη θρησκεία τους. Παράλληλα, αναγνωρίζει πως η *ro-ti-ni-ja a-si-wi-ja* (*rotnia asiwiya*) επρόκειτο για το είδωλο της θεάς που μετέφεραν οι νεοφερμένοι μικρασιάτες από την πατρίδα τους στο νέο τόπο εγκατάστασής τους. Όπως φαίνεται και σε αυτή την περίπτωση, οι Μυκηναίοι «δέχτηκαν» τη νέα θεότητα χωρίς να την ξεχωρίζουν από τις προϋπάρχουσες.

¹³⁰ Morris S., 2001, σελ. 428-432.

VIII. Συμπεράσματα

Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν ύστερα από τη μελέτη των ως τώρα δεδομένων δείχνουν σε γενικές γραμμές μια αρκετά ευδιάκριτη εικόνα που αφορά στις σχέσεις Μυκηναίων και Χετταίων. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εποχή της ισχυροποίησης του χεττιτικού κράτους συνέπεσε με την έναρξη της μυκηναϊκής «θαλασσοκρατορίας» στο ανατολικό Αιγαίο. Κατά κάποιο τρόπο, υπήρχε μια παράλληλη πορεία προς την ισχυροποίηση, αλλά και την πτώση αργότερα, τόσο του πολιτισμού που άνθησε κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο μεγαλύτερο μέρος της ηπειρωτικής Ελλάδας και των νησιών του νότιου και κεντρικού Αιγαίου, όσο και του κρατικού μορφώματος που είχαν δημιουργήσει στην κεντρική Ανατολία οι Χετταίοι.

Στα χρόνια που προηγήθηκαν, οι Μινωίτες «όργωναν» στην κυριολεξία τις θάλασσες της ανατολικής Μεσογείου και γίνονταν από τους σημαντικότερους φορείς του διαμετακομιστικού εμπορίου της εποχής. Ωστόσο, φαίνεται ότι δεν είχαν ιδιαίτερες επαφές με τη χεττιτική κεντρική Ανατολία και δεν επηρέασαν ούτε επηρεάστηκαν από τους Χετταίους τόσο στις τέχνες, όσο και σε άλλα δομικά στοιχεία του πολιτισμού, όπως για παράδειγμα συνέβη σε κάποιο βαθμό με την Αίγυπτο και τη Συροπαλαιστίνη.

Κατόπιν, οι νέοι κυρίαρχοι στον ελλαδικό χώρο, ακολούθησαν τους θαλάσσιους δρόμους που χάραξαν οι προκάτοχοί τους Μινωίτες και εγκαταστάθηκαν ως διάδοχη κατάσταση στις βάσεις των νησιών του νοτιο-ανατολικού Αιγαίου και της μικρασιατικής ακτής που εκείνοι είχαν ιδρύσει. Η μετάβαση από τους προηγούμενους κυρίαρχους στους επόμενους φαίνεται ότι έγινε στις περισσότερες περιπτώσεις με ειρηνικό τρόπο και οι Μυκηναίοι πήραν στα χέρια τους το εμπόριο που διαχειρίζονταν πριν οι Κρήτες.

Από τη στιγμή που απέκτησαν ερείσματα στη δυτική Μικρά Ασία, οι Μυκηναίοι αναπόφευκτα ήρθαν σε επαφή με τους Χετταίους, την εποχή που εκείνοι ασκούσαν επεκτατική πολιτική προς όλες τις κατευθύνσεις. Το σημείο ραφής ήταν οι περιφέρειες των δύο πολιτισμών, όπου κυριαρχούσαν και πολιτισμικά στοιχεία των προϋπάρχοντων πληθυσμών, αφού στην ουσία τα κέντρα τους βρίσκονταν στην ηπειρωτική Ελλάδα και στην κεντρική Ανατολία.

Η έλλειψη των χεττιτικών και των μυκηναϊκών αντικειμένων εκατέρωθεν των δύο ακτών του Αιγαίου εν αντιθέσει με τις εισαγωγές από άλλες περιοχές (Αίγυπτο, Συροπαλαιστίνη, Μεσοποταμία) και παρά τις εντατικές ανασκαφές που έχουν διενεργηθεί καθόλη τη διάρκεια του περασμένου αιώνα οφείλεται είτε σε ανύπαρκτο εμπορικό δίκτυο μεταξύ των δύο περιοχών είτε σε εμπόριο υλικών που δεν αφήνουν αρχαιολογικά κατάλοιπα (λάδι, κρασί, υφάσματα). Παράλληλα, υπάρχει και η άποψη για το ενδεχόμενο χεττιτικό εμπόριο κατά των μυκηναϊκών αγαθών που οφείλεται, σύμφωνα με την παραπάνω θεωρία, στην αντιπαλότητα και στα συγκρουόμενα συμφέροντα που υπήρχαν.

Οι αναφορές στους Ahhiyawa (που πλέον από τη συντριπτική πλειονότητα των επιστημόνων ταυτίζονται με τους Μυκηναίους) ωστόσο και η ανακτορική επιστολογραφία που ακολούθησε, φανερώνουν πως εκτός από τις εντάσεις, υφίσταντο και διαστήματα διπλωματικής και πολιτικής ομαλότητας, φιλίας και ειρηνικής συνύπαρξης. Επίσης, υπήρχε απευθείας επικοινωνία του βασιλιά των Χετταίων με το βασιλιά των Ahhiyawa (την έδρα του οποίου δεν μπορούμε να ανιχνεύσουμε με βάση τα αρχαιολογικά και επιγραφικά δεδομένα που διαθέτουμε ως τώρα και έτσι περιοριζόμαστε σε υποθέσεις). Αυτό δείχνει πως υπήρχε μια ισχυρή πολιτική οντότητα στον αιγαιακό χώρο που είχε τη δυνατότητα να συνδιαλέγεται με την ανώτατη αρχή του χεττιτικού κράτους, τον ηγεμόνα του, και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις σε ισότιμη βάση.

Βασική προτεραιότητα των Χετταίων από τη στιγμή που αναδείχθηκαν κυρίαρχη δύναμη στο χώρο της Εγγύς Ανατολής ήταν να διασφαλίσουν την τάξη και τη σταθερότητα στη δυτική Μικρά Ασία, ώστε να στραφούν απερίσπαστοι στις δραστηριότητές τους στη Συρία και τη Μεσοποταμία, καθώς και στην αντιμετώπιση της άλλης αντίπαλης πολιτικής «υπερδύναμης» της εποχής, της Αιγύπτου. Μετά την κατάλυση της Assuwa και την εμπέδωση της χεττιτικής κυριαρχίας στη βορειοδυτική Μικρά Ασία, το ισχυρό κράτος της Arzawa αποτελούσε πλέον τη μόνιμη εστία ταραχών στις δυτικές παρυφές του χεττιτικού κράτους. Άλλωστε, πριν από τη βασιλεία του Suppiluliuma και όσο οι Χετταίοι ήταν απασχολημένοι σε άλλα μέτωπα, ενεργούσε συχνά επιδρομές εναντίον χεττιτικών εδαφών, που σε συνδυασμό με τις επιδρομές των Kaska από τα βόρεια, δημιουρούσαν πονοκέφαλο στη χεττιτική ηγεσία.

Η στάση των Μυκηναίων ήταν επαμφοτερίζουσα και όπως φαίνεται από τις χεττιτικές πινακίδες ενεργούσαν ανάλογα με τα συμφέροντά τους, πότε

υποστηρίζοντας αντιχεττιτικές δραστηριότητες και τότε προσεγγίζοντας τους Χετταίους. Έπαιζαν δηλαδή ουσιαστικά το ρόλο μιας σημαντικής περιφερειακής δύναμης. Οι Χετταίοι από την άλλη τους αντιμετώπιζαν ανάλογα με το πόσο ήταν σε θέση να ασκήσουν πολιτικές και στρατιωτικές δραστηριότητες στη δυτική Μικρά Ασία. Για το διάστημα δηλαδή που οι Μυκηναίοι είχαν ρόλο να διαδραματίσουν στην περιοχή, κυρίως να ενθαρρύνουν αντιπάλους των Χετταίων ώστε να επωφελούνται από τις απώλειές τους, στα αρχεία της Χαττούσας υπάρχουν αναφορές για τους Ahhiyawa, οι οποίοι αντιμετωπίζονται αν όχι με φόβο ως εν δυνάμει εχθρός της χεττιτικής αυτοκρατορίας, τουλάχιστον με τον απαιτούμενο σεβασμό που εμπνέει μια ισχυρή γειτονική δύναμη. Από τη στιγμή όμως που η μυκηναϊκή ισχύς εξασθένησε και οι Μυκηναίοι δεν είχαν τη δυνατότητα να αναλάβουν υπερπόντιες επιχειρήσεις, οι χεττιτικές αναφορές άρχισαν ουσιαστικά να γίνονται απαξιωτικές για τους πρώην αντιπάλους τους, μέχρι που σταδιακά έπαψαν να αναφέρονται σε αυτούς.

Οι επαφές των Μυκηναίων και των Χετταίων δεν ήταν όμως επιδερμικές, λίγες δηλαδή αναφορές σε πινακίδες και ελάχιστα αντικείμενα που βρέθηκαν. Η αρχιτεκτονική και η θρησκεία επιβεβαιώνουν ένα βαθύτερο επίπεδο επαφών και αλληλεπιδράσεων που είναι δύσκολο να ανιχνευθούν αρχαιολογικά. Οι δομικές ομοιότητες που εμφανίζουν οι δύο πολιτισμοί σε αυτούς τους τομείς, μολονότι φαινομενικά βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση ο ένας από τον άλλο, θέτουν προβληματισμούς για το πότε και με ποιο τρόπο τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά πέρασαν και ενσωματώθηκαν. Ιδίως οι Μυκηναίοι επωφελήθηκαν από τη χεττιτική μνημειακή οχυρωματική αρχιτεκτονική, αφού οικειοποιήθηκαν τεχνικές και μεθόδους που χρησιμοποιούσαν οι Χετταίοι, τις προσάρμοσαν στα δικά τους δεδομένα και δημιούργησαν αξεπέραστα οχυρωματικά έργα. Σημαντικό ρόλο ως μεσάζοντες έπαιξαν και οι μικρασιατικοί πληθυσμοί που κατέφυγαν ως πρόσφυγες στο μυκηναϊκό κόσμο προκειμένου να αποφύγουν τη χεττιτική κυριαρχία. Λόγω της εγγύτητάς τους με το χεττιτικό κράτος, γνώριζαν πολλές από τις τεχνικές που εφάρμοζαν στα οχυρωματικά τους έργα οι Χετταίοι. Ανάμεσα σε αυτούς που κατέφυγαν στη μυκηναϊκή Ελλάδα υπήρχαν προφανώς τεχνίτες, που τέθηκαν στην υπηρεσία των Μυκηναίων ανάκτων και βοήθησαν στην κατασκευή και συντήρηση των οχυρωματικών τους έργων.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι Μυκηναίοι και οι Χετταίοι «συναντήθηκαν» και με άμεσο και με έμμεσο τρόπο. Η αμεσότητα των επαφών φαίνεται από τις αναφορές των αρχείων της Χαττούσας για τους Ahhiyawa,

που ενισχύεται από τα ανασκαφικά δεδομένα της Μιλήτου και της ευρύτερης περιοχής. Η έμμεση αλλά πιο σαφής και σταθερή σε διάρκεια χρόνου επαφή φαίνεται πως έγινε όταν οι Μυκηναίοι, με μεσολαβητές τους νεοφερμένους στην ηπειρωτική Ελλάδα εξ αιτίας των Χετταίων πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, γνώρισαν στοιχεία της χεττιτικής αρχιτεκτονικής και θρησκείας, τα υιοθέτησαν και τα ενέταξαν στο δικό τους σύστημα αξιών.

Επίλογος

Στην εργασία που εκπονήθηκε έγινε προσπάθεια να αναδειχθούν τα βασικά χαρακτηριστικά που διέπουν τις σχέσεις των δύο πολιτισμών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Δεν παραβλέπουμε ότι το σκηνικό μπορεί να αλλάξει άρδην και να προκύψουν νέα δεδομένα από την ανακάλυψη νέων πινακίδων και την ανάγνωσή τους ή από την εμφάνιση νέων ευρημάτων που θα ρίξουν περισσότερο φως στις πτυχές αυτών των επαφών. Παράλληλα, οφείλουμε να ομολογήσουμε πως κάθε φορά που δίνεται απάντηση σε ένα προβληματισμό, αυτόματα προκύπτουν νέα δυσεπίλυτα ερωτήματα. Είναι φυσικά αυτονόητο πως δεν καλύπτονται από την παρούσα εργασία όλες οι παράμετροι των σχέσεων των δύο λαών. Για παράδειγμα θα μπορούσε να αποτελέσει απαρχή νέων προβληματισμών η συνύπαρξη των Μυκηναίων και των Χετταίων στην Κύπρο (όταν έχουμε χεττιτικά κείμενα που τη θεωρούν φόρου υποτελή, την εποχή που οι Μυκηναίοι αρχίζουν να δραστηριοποιούνται ενεργά στο νησί) και στην περιοχή της Συρίας, που και εκεί εκ των πραγμάτων φαίνεται ότι υπήρχε μεταξύ τους συνάντηση. Το πεδίο της έρευνας πάνω στις σχέσεις Μυκηναίων και Χετταίων παραμένει ευρύ και η περαιτέρω μελέτη αναμένεται να συμβάλλει αποφασιστικά στην κατανόηση των αλληλεπιδράσεων και των πολιτιστικών ανταλλαγών, τόσο στον υλικό όσο και στον τομέα των ιδεών, μεταξύ των λαών της ανατολικής Μεσογείου.

Επίμετρο

Πινακίδες από τη Χαττούσα – Ελληνική μετάφραση¹³¹

KUB XXIII 13, γραμμή 5

«... έκανε πόλεμο και βρήκε καταφύγιο/βασίζόμενος στον βασιλιά της Ahhiyawa».

Η φράση επίσης μπορεί να μεταφραστεί «ο βασιλιάς της Ahhiyawa υποχώρησε/έκανε πίσω» είτε κάποιος «βρήκε καταφύγιο/βασίστηκε στο βασιλιά της Ahhiyawa». Η πρώτη εκδοχή βασίζεται στην αρχική μετάφραση του Sommer και γνωστοποιεί ότι ο ίδιος ο βασιλιάς της Ahhiyawa ήταν παρών στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας. Η δεύτερη είναι μια νέα μετάφραση από τον Easton και αποτελείται απλώς από την εικόνα του βασιλιά της Ahhiyawa να υποστηρίζει αντι-χεττιτικές δραστηριότητες που έλαβαν χώρα στη δυτική Μικρά Ασία από τοπικούς ηγεμόνες.

KUB XIV + KBo XIX 38 (Καταγγελία εναντίον του Madduwatta)

«Τότε ο Attarissiya, ο Άνδρας της Ahhiya, ήρθε και πήγε να σκοτώσει εσένα, Madduwatta. Αλλά όταν ο πατέρας μου ο Ήλιος άκουσε (αυτό το γεγονός), απέστειλε τον Kisnapili, στρατεύματα και άρματα να πολεμήσουν εναντίον του Attarissiya. Και εσύ, Madduwatta, δεν προέβαλλες καμιά αντίσταση στον Attarissiya, και υποχώρησες μπροστά του. Και από την πλευρά του Attarissiya εκατό άρ[ματα και ... ιππικό εμφανίστηκε στο πεδίο της μάχης]. Εξανάγκασαν (ο ένας τον άλλο) σε μάχη, και αυτοί (ενν. οι χεττιτικές δυνάμεις) σκότωσαν ένα ευγενή του Attarissiya, και από τη δική μας πλευρά (ο εχθρός) σκότωσε ένα ευγενή, τον Zidanza. Και ο Attarissiya εγκατέλειψε (την επίθεση εναντίον του;) Madduwatta και επέστρεψε στη γη του. Και επανέφεραν το Madduwatta στο καθεστώς του υποτελούς».

KUB XIV 2, γραμμές 4-6

«Τώρα η μητέρα μου μεταφέρθηκε/εξορίστηκε στη γη των Ahhiyawa»

KUB XIV 15 I γραμμές 23-26 (Ανάλεκτα Mursili II)

«Αλλά όταν ήταν Άνοιξη, ο Uh[haziti] πήγε με το μέρος του Βασιλιά της Ahhiya[wa] και η γη της Millawanda [πήγε προς/προσαρτήθηκε από] το Βασιλιά της Χώρας των Ahhiya[wa...] και εγώ έστειλα μπροστά τον Gulla και τον Malaziti και στρατεύματα και άρ[ματα· και αυτοί] κατέστρεψαν [τη γη της Millawanda].

¹³¹ Η μετάφραση γίνεται με βάση τα κείμενα που παραθέτουν οι Cline, 1994, σελ. 121-125 και Bryce, 1989a.

KBo III 4 II γραμμές 28-32, III γραμμές 3-5 (Δεκαετή Ανάλεκτα Mursili II)

II 28-32: «Έπειτα... εγώ πέρασα διαμέσου της Χώρας της Arzawa... και ο Uhhaziti δεν αντιστάθηκε καθόλου σε μένα και έτρεξε πριν από μένα και πήγε διαμέσου της θάλασσας στα νησιά. Και εκεί έμεινε.

III 3-5: «(Και έφυγε μακριά δια θαλάσσης...) και ήρθε να μείνει με το Βασιλιά της Χώρας των Ahhiyawa. Έπειτα Εγώ, η Μεγαλειότητά μου, εξαπόστειλα (αυτόν) με πλοίο. Ο Βασιλιάς της Χώρας των Ahhiyawa παρέδωσε αυτόν σε αυτόν και τον έφεραν πίσω».

KUB V 6 II, γραμμές 57, 60

57: «Η θεότητα από την Ahhiyawa και η θεότητα από τη Lazra... λυπημένα πρόσωπα και επίσης ο Ήλιος μου (εγώ ο ίδιος)...»

60: «Με τον ίδιο τρόπο, επίσης για τη θεότητα από την Ahhiyawa και τη θεότητα από τη Lazra τρεις μέρες...»

CTH 76 (συνθήκη Alaksandu)

«Εάν εγώ, ο Ήλιος, σε καλέσω στο πεδίο της μάχης από την κατεύθυνσή σου, είτε μέσω της Karkisa, Masa, Lukka, Warsiyalla, τότε πρέπει να συμπράξεις στο πλευρό μου με πεζικό και άρματα... Επίσης οι ακόλουθες εκστρατείες είναι υποχρεωτικές για σένα: οι βασιλείς που είναι ίσοι στην τάξη με τον Ήλιο, ο Βασιλιάς της Αιγύπτου, ο Βασιλιάς της Sanhara, ο Βασιλιάς της Hanigalbat ή ο Βασιλιάς της Ασσυρίας...»

KUB XIV 3 I γραμμές 53-67, III γραμμή 54, IV γραμμή 10 (Επιστολή Tawagalawa)

I 53-67: «Αλλά όταν [ο αγγελιοφόρος του αδελφού μου] έφτασε στα διαμερίσματά μου, μου έφερε κανένα [χαιρετισμό] και [έφερε] σε μένα κανένα δώρο αλλά μίλησε [ως εξής]: «Είχε γράψει στον Atrās (λέγοντας) “Στείλε τον Piḡamaradus στο Βασιλιά του Χάττι”» Πήγα λοιπόν στη Millawanda. Πήγα όμως γιατί σκεφτόμουν [επίσης] και [αυτή] τη λύση. «Τα λόγια που πρέπει να πω στον Piḡamaradus πρέπει να τα ακούσουν επίσης και οι υπήκοοι του αδερφού μου». Αλλά ο Piḡamaradus διέφυγε με πλοίο. Ο Awayanas και ο Atrās άκουσαν τις κατηγορίες που είχα εναντίον του. Τώρα, ακόμα και αν είναι πεθερός τους, γιατί εξακολουθούν να αποκρύπτουν το γεγονός; Τους υποχρέωσα να ορκιστούν, για αυτό οφείλουν να σου αναφέρουν πιστά τα γεγονότα...»

III 54, IV 10: «Τώρα σύμφωνα με αυτή τη φήμη, όταν αυτός (ενν. ο Piḡamaradus) αφήνει πίσω τη γυναίκα του, τα παιδιά του και το νοικοκυριό του στη χώρα του Αδερφού μου, η χώρα σου του παρέχει προστασία. Αλλά αυτός συνεχώς εξακολουθεί

να επιτίθεται στη χώρα μου· αλλά κάθε φορά που τον εμποδίζω σε αυτό, επιστρέφει στο δικό σου έδαφος. Είσαι τώρα, Αδερφέ μου, ευχαριστημένος από αυτήν την κατάσταση; (Εάν όχι), τώρα, Αδερφέ μου, γράψε σε αυτόν τουλάχιστον τα εξής: «Ετοιμάσου, πήγαινε κατευθείαν στη χώρα του Χάττι, ο κύριός σου έχει να τακτοποιήσει τους λογαριασμούς του μαζί σου!... Από τη χώρα μου δε θα αντιμετωπίσεις εχθρικές πράξεις. Εάν η καρδιά σου είναι στη χώρα της Karkiya (ή) τη χώρα της Masa, τότε πήγαινε εκεί! Ο Βασιλιάς του Χάττι και Εγώ – για την περίπτωση της Wilusa σχετικά με την οποία είμασταν σε εχθρότητα, με έχει μεταπειθεί και πλέον έχουμε γίνει φίλοι· ... ένας πόλεμος δε θα ήταν σωστός για μας».

KBo II 11 rev. γραμμές 11-12

«Όσον αφορά στο δώρο του βασιλιά της Ahhiyawa για το οποίο εσύ μου έγραψες, δεν ξέρω πως είναι η κατάσταση και αν ο αγγελιοφόρος του έφερε κάτι ή όχι»

KUB XXIII 1 IV γραμμές 1-7 και 23 (συνθήκη Sausgamuwa)

1-7: «Και οι βασιλείς που είναι ισότιμοι με εμένα, ο βασιλιάς της Αιγύπτου, ο βασιλιάς της Βαβυλωνίας, ο βασιλιάς της Ασσυρίας, ~~ο βασιλιάς της Ahhiyawa~~, εάν ο βασιλιάς της Αιγύπτου είναι φίλος του Ηλίου Μου, επέτρεψέ του επίσης να είναι φίλος σε σένα, εάν είναι εχθρός του Ηλίου Μου, άφησέ τον να γίνει εχθρός σου επίσης...

23: «...μην αφήσεις πλοίο των Ahhiyawa να πάει/πλεύσει σε αυτόν...»

KUB XIX 55 + KUB XLVIII 90, γραμμές 47, 49 (επιστολή Millawanda)

«Όταν εμείς, η Μεγαλειότητά μου, και εσύ, γιε μου, καθορίσαμε το σύνορο της Millawanda για λογαριασμό μας...δε σου έδωσα (τέτοιο και σε τέτοιο μέρος) εντός του εδάφους της Millawanda».

Βιβλιογραφία

- Aravantinos V.-Godart L.- Sacconi A.**, 2001, *Thèbes. Fouilles de la Cadmée*.I. *Les tablettes en linéaire B de la Odos Pelopidou. Édition et commentaire.*
- Aruz J.**, 1993, “Crete and Anatolia in the Middle Bronze Age: Sealings from Phaistos and Karahöyük”, *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Mellink Machteld, Edith Porada, Nimet Özgüç eds, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basimevi, σελ.35-54.
- Βασιλικού Ντ.**, 1995, *Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός.*
- Boardman J.**, 1966, “Hittite and related hieroglyphic seals from Greece”, *Kadmos* 5, σελ. 47-49.
- Bridges A.**, 1974, “The Mycenaean tholos tomb at Kolophon”, *Hesperia* 43, σελ. 264-266.
- Bryce Tr.**, 1999, “Anatolian Scribes in Mycenaean Greece”, *Historia* 48, σελ. 257-264.
- Bryce Tr.**, 1989a, “Ahhiyawans and Mycenaeans – An Anatolian viewpoint”, *OJA* 8(3), σελ. 299-305.
- Bryce Tr.**, 1989b, “The Nature of Mycenaean Involvement in Western Anatolia”, *Historia* 38, σελ. 1-21.
- Bryce T.**, 1977, “Ahhiyawa and Troy – A Case of Mistaken Identity?”, *Historia* 26, σελ. 24-32.
- Cavanagh W. and Mee C.**, 1998, “A private place: Death in Prehistoric Greece”, *SIMA* 75.
- Canavagh W. and Mee C.**, 1990, “The spatial distribution of Mycenaean tombs”, *BSA* 85, σελ. 225-243.
- Chadwick J.-Baumbach L.**, 1963, “The Mycenaean Greek Vocabulary”, *Glotta* 41, σελ. 157-271.
- Cline E.**, 1997, “Achilles in Anatolia: Myth, History, and the Aššuwa Rebellion in *Crossing Boundaries and Linking Horizons. Studies in Honor of Michael C. Astour on his eightieth Birthday*, σελ. 189-206.
- Cline E.**, 1996, “Aššuwa and the Achaeans: The ‘Mycenaean’ sword at Hattušas and its possible implications”, *BSA* 91, σελ. 137-151.
- Cline E.**, 1994, *Sailing the Wine-Dark Sea. International trade and the Late Bronze Age Aegean.*

- Cline E.**, 1991a, "Hittite objects in the Bronze Age Aegean", *AnSt* 41, σελ. 133-143.
- Cline E.**, 1991b, "A possible Hittite embargo against the Mycenaeans", *Historia* 40, σελ. 1-9.
- Davis E.**, 1977, *The Vapheio cups and Aegean gold and silverware*.
- Davis L. J.**, 1982, "The earliest Minoans in the South-East Aegean: A reconsideration of the Evidence", *AnSt* 32, σελ. 33-40.
- Dickinson O.**, 2003, *Αιγαίο Εποχή του Χαλκού*.
- Duhoux Y.**, 1988, "Les contacts entre Mycéniens et barbares d'après le vocabulaire du Linéaire B", *Minos* 23, σελ. 75-83.
- Feuer B.**, 1999, "The Mycenaean periphery: Some theoretical and methodological considerations", *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Α' Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο, Πρακτικά, Λαμία 1994*, σελ. 7-14.
- Frankfort H.**, 1996⁵, *The art and architecture of the Ancient Orient*.
- Gates Ch.**, 1995, "Defining Boundaries of a State: The Mycenaeans and their Anatolian frontiers", *AEGLAEUM* 12, *Politeia*, σελ. 289-297.
- Gurney O.R.**, 2002, *Οι Χετταίοι*.
- Güterbock H.**, 1983, "The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa problem Reconsidered", *AJA* 87, σελ. 133-138.
- Hawkins J.D.**, 1998, "Tarkansawa King of Mira. 'Tarkodemos', Boğazköy sealings and Karabel", *AnSt* 48, σελ. 1-31.
- Houwink ten Gate P.H.J.**, 1973, "Anatolian Evidence for Relations with the West in the Bronze Age", *Bronze Age Migrations in the Aegean. Archaeological and linguistic problems in Greek Prehistory*, eds. Crossland and Birchall, σελ. 141-158.
- Huxley G. L.**, 1960, *Achaean and Hittites*.
- Ιακωβίδης Σπ.**, 1970, *Περατή. Το νεκροταφείον*.
- Ιακωβίδης Σπ.**, 1971, «Οι Αχαιοί και η ανατολική Μεσόγειος», *ΙΕΕ* τ. Ι, σελ. 275-279.
- Καράντζαλη Ε.**, "Νέοι μυκηναϊκοί τάφοι Ρόδου", *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Α' Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο, Πρακτικά, Λαμία 1994*, σελ. 285-300.
- Μασουρίδη Στ.**, 2004, «Το έργο της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών κατά το 2003», *Corpus* 56, σελ. 8-9.
- Lambrou-Phillipson**, 1990, *Hellenorientalia: The Near Eastern Presence in the Bronze Age Aegean ca. 3000-1100 B.C plus Orientalia: A Catalogue of Egyptian*,

Mesopotamian, Mitannian, Syro-Palestinian, Cypriot and Asia Minor Objects from the Bronze Age Aegean.

Mee C., 1982, *Rhodes in the Bronze Age.*

Mee C., 1978, “Aegean trade and settlement in Anatolia in the second millennium B.C”, *AnatSt* 28, σελ. 121-156.

Μελάς Μ., 2002, «Μινωικός οικισμός Φούρνων Καρπάθου», *Corpus* 35, σελ. 64-75.

Melas E.M., 1983, “Minoan and Mycenaean settlement in Kasos and Karpathos”, *BICS* 30, σελ. 53-59.

Mellink M., 1987, “Archaeology in Anatolia”, *AJA* 91, σελ. 1-30.

Mellink M., 1978, “Mycenaean and Minoan sites, Archaeology in Asia Minor”, *AJA* 82, σελ. 313-338.

Morris S., 2001, “Potnia Asiwiya: Anatolian contributions to Greek religion”, *Potnia. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age, AEGAEUM* 22, σελ. 423-433.

Mountjoy P.A., 1998, “The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaeans and the Kingdom of Ahhiyawa”, *AnSt* 48, σελ. 33-63.

Niemeier W.-D., 2003, «Ο ελλαδικός χώρος και η χεττιτική αυτοκρατορία. Μυκηναίοι και Χετταίοι στη δυτική Μικρά Ασία», *Πλόες, από τη Χουέλβα στη Σιδώνα*, σελ. 103-107.

Niemeier W.-D., 2002, «Μικρά Ασία και Αχαιοί», *Όμηρος και Τροία, Επτά Ημέρες Καθημερινής, 31 Μαρτίου 2002*, σελ. 18-22.

Niemeier B. και W.-D., 1999, “The Minoans of Miletus”, *Meletemata, AEGAEUM* 20, σελ. 543-553.

Niemeier W.-D., 1999a, «Μινωίτες, Μυκηναίοι και Χετταίοι: Νέα ευρήματα από τις ανασκαφές του Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης στη Μίλητο», *Κρήτες Θαλασσοδρόμοι, Κύκλος Διαλέξεων*, σελ. 65-77.

Niemeier W.-D., 1999b, “Mycenaeans and Hittites in war in Western Asia Minor”, in *POLEMOS, Le contexte guerrier en Égéé à l' Âge du Bronze, AEGAEUM* 19, σελ. 151.

Niemeier W.-D., 1998, “The Mycenaeans in Western Anatolia and the problem of the origins of the Sea Peoples”, *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE. In Honor of Professor Trude Dothan*, σελ. 17-49.

Παπαδημητρίου Ιω., «Μυκηναϊκοί τάφοι Αλυκής Γλυφάδας», *ΠΑΕ* 1955, σελ. 78-99.

Scafa E., 1999, “Le relazioni esterne dei regni micenei: i testi in Lineare B”, *επί πόντον πλαζόμενοι, Atti del Simposio Italiano di Studi Egei*, σελ. 269-283.

Tritsch J. Fr., 1968, “Tirynthia Semata”, *Kadmos* 7, σελ. 124-137.

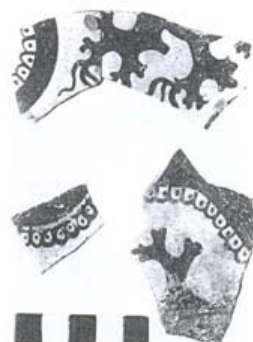
Ünal A., 1991, “Two people on Both Sides of the Aegean Sea: Did the Achaeans and the Hittites Know Each Other? In *Essays on Ancient Anatolia and Syrian Studies*, eds, eds. H.I.H. Prince Takahito = *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan* 4, σελ. 16-44.

Watkins C., 1998, “Homer and Hittite revisited”, *Style and Transition. Studies in Honor of Wendell Clausen*, σελ. 201-211.

ΕΙΚΟΝΕΣ- ΧΑΡΤΕΣ

Εικόνα 1

Εικόνα 2

Εικόνα 3

Εικόνα 4

Εικόνα 5

Εικόνα 6

Εικόνα 7

Εικόνα 8

Εικόνα 9

Εικόνα 10

Εικόνα 11

Εικόνα 12

Εικόνα 13 α

Εικόνα 13 β

Εικόνα 14

Εικόνα 15

Εικόνα 16

Εικόνα 17

Εικόνα 18

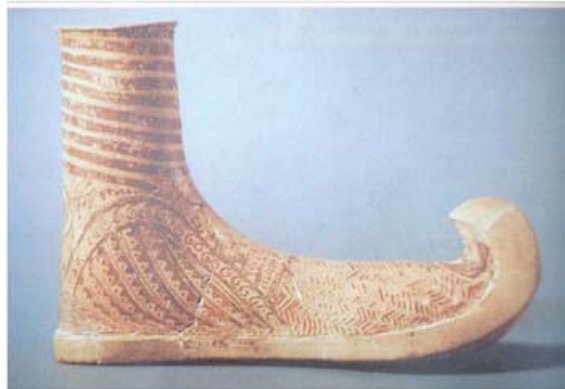
Εικόνα 19

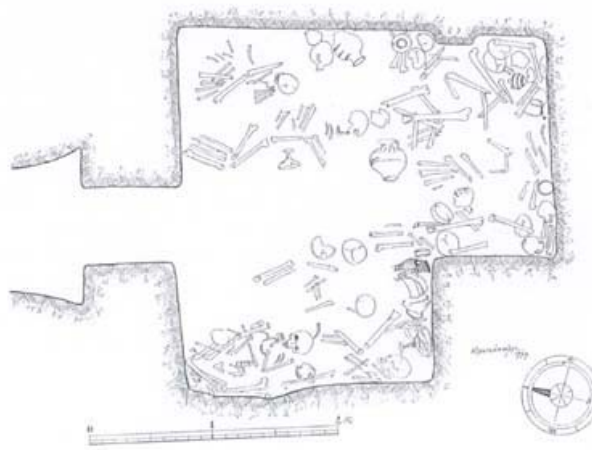
Εικόνα 20

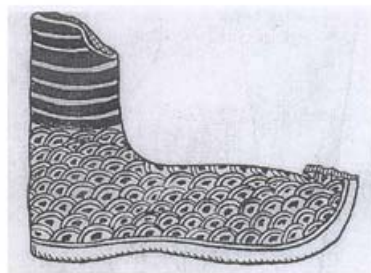
Εικόνα 21

Εικόνα 25

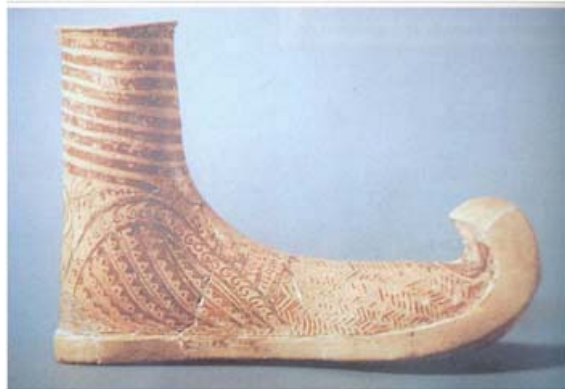
Εικόνα 26

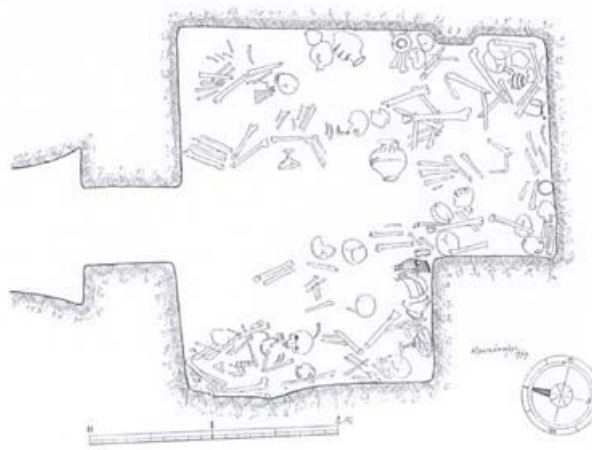
Εικόνα 27

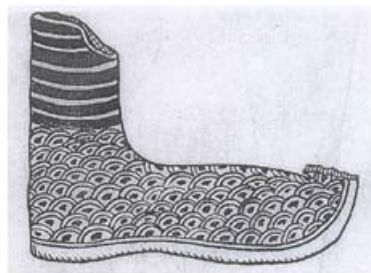
Εικόνα 28

Εικόνα 25

Εικόνα 26

Εικόνα 27

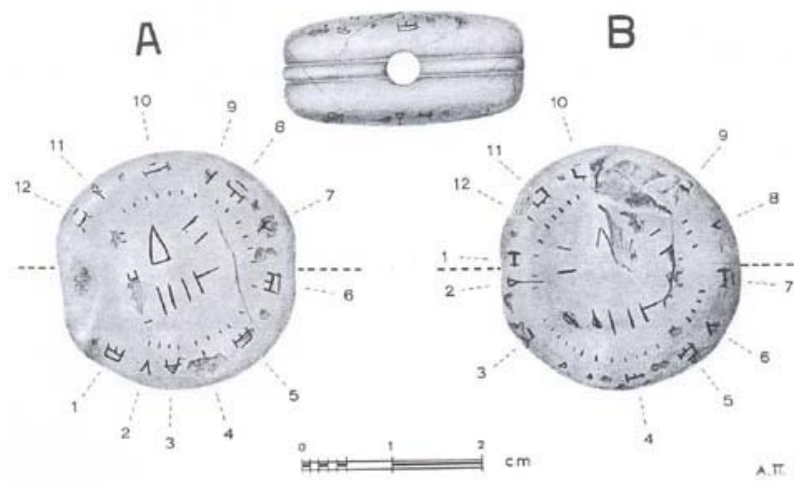
Εικόνα 28

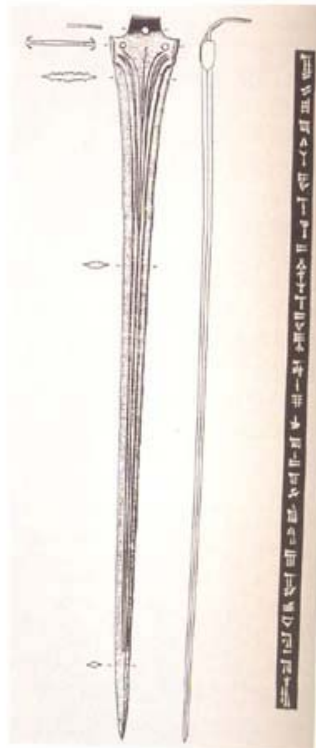
Εικόνα 31α

Εικόνα 31β

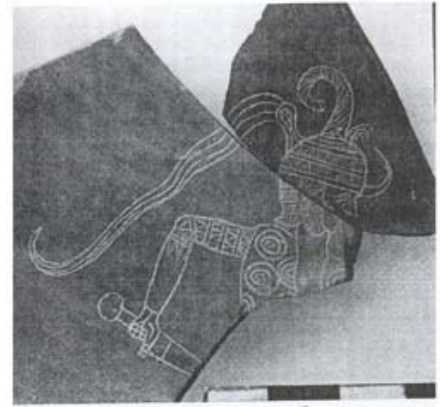
Εικόνα 32

Εικόνα 33

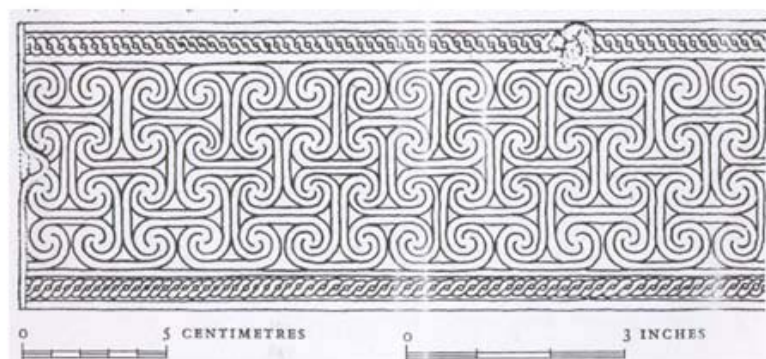
Εικόνα 34 α

Εικόνα 34β

Εικόνα 35

Εικόνα 36

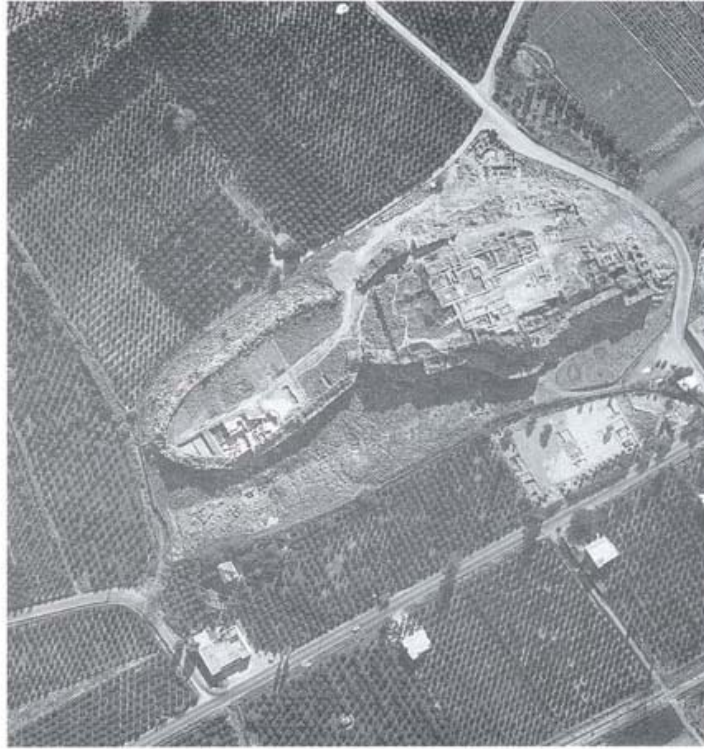
Εικόνα 37

Εικόνα 38

Εικόνα 39

Εικόνα 40

Εικόνα 41

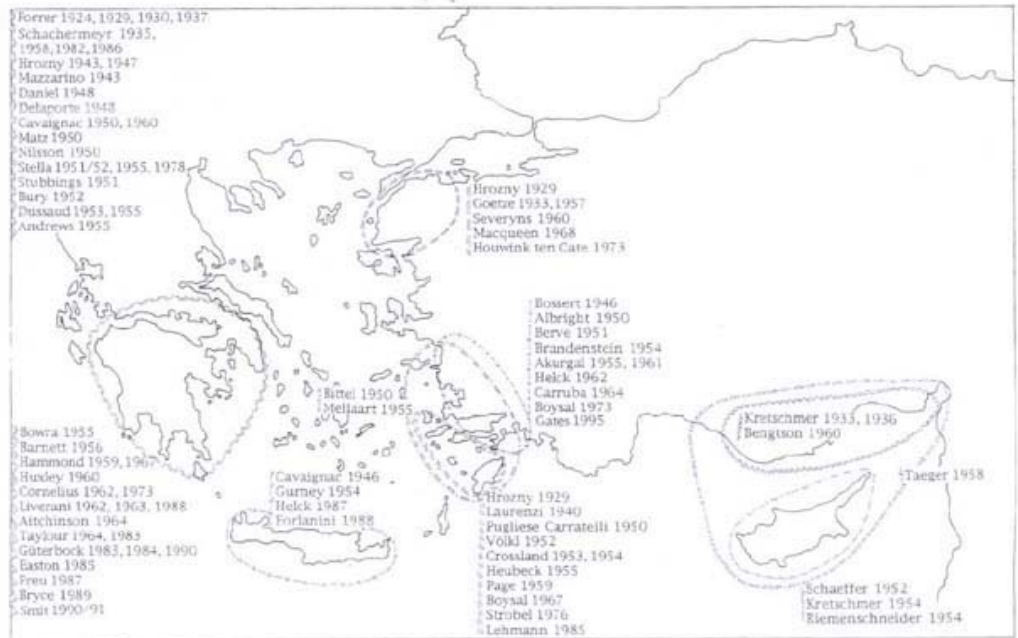
Εικόνα 42

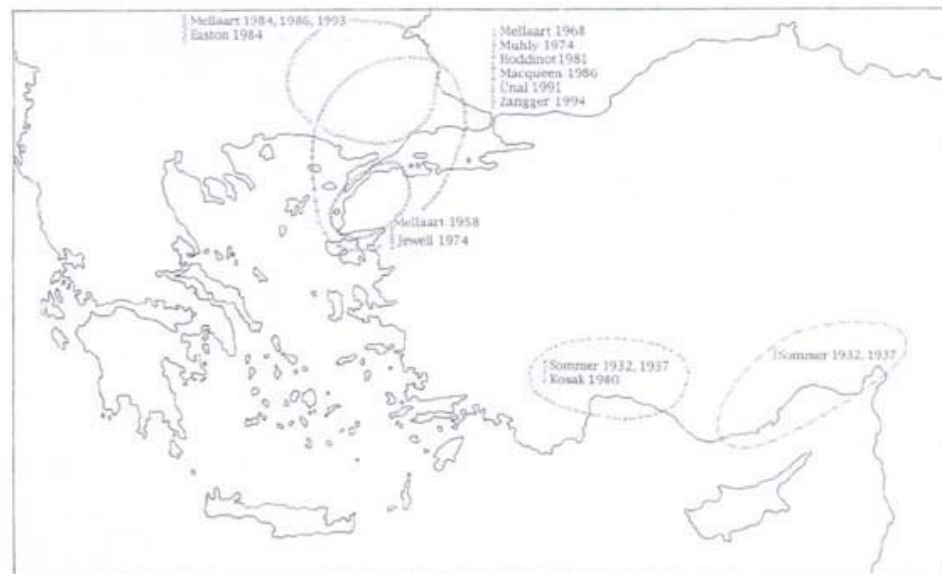
Εικόνα 43

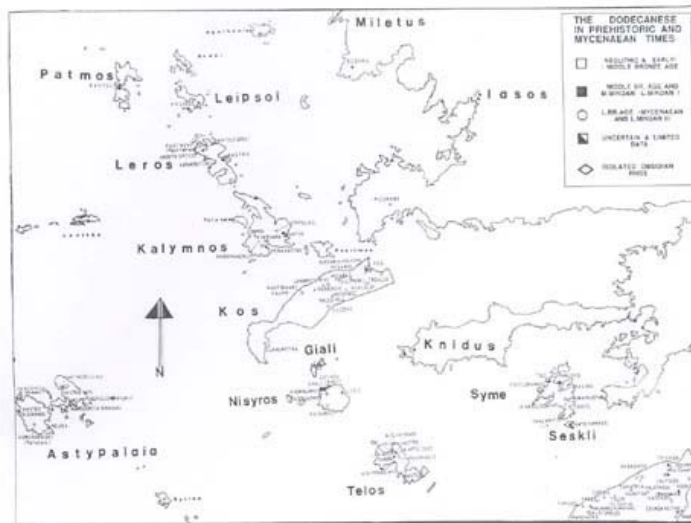
Εικόνα 44

χάρτης 1

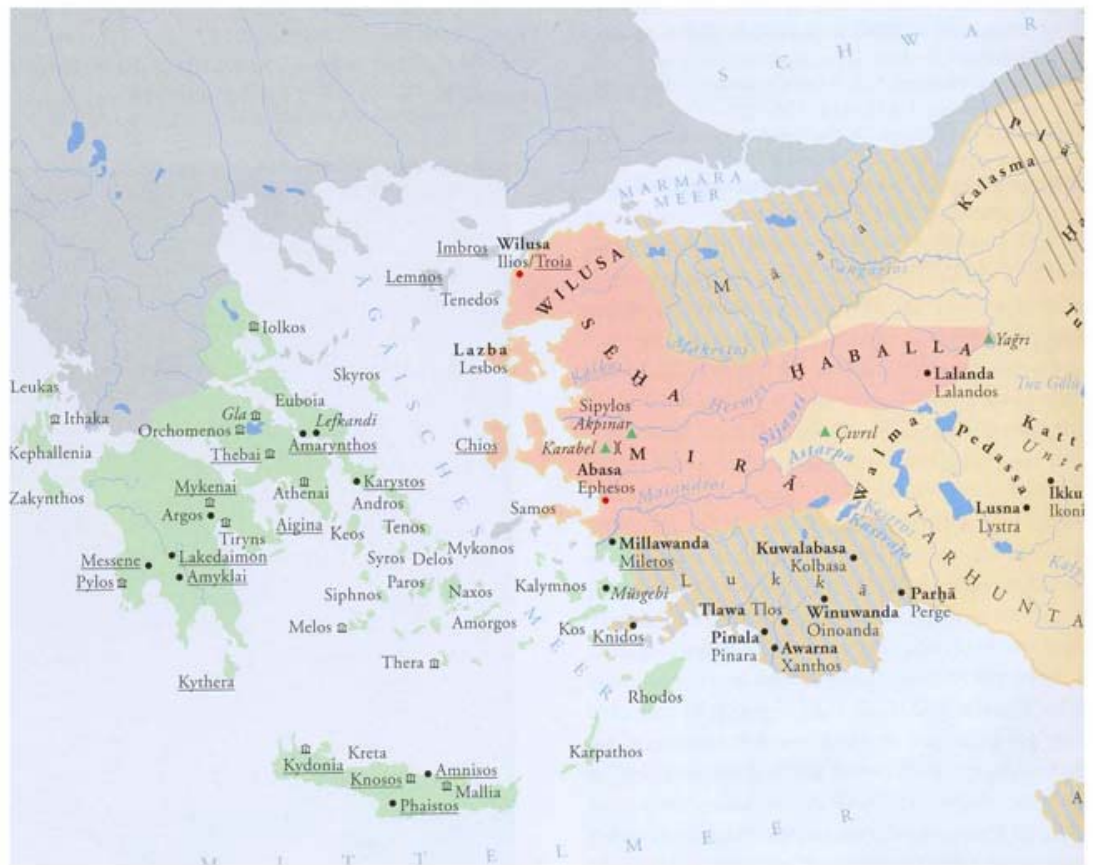
χάρτης 2

χάρτης 3

χάρτης 4

χάρτης 5